Benedictus Spinoza

Antonius van der Linde

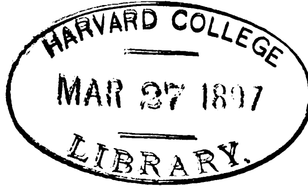
BENEDICTUS SPINOZA

BIBLIOGRAFIE

DOOR

Antonius
Dr A. VAN DER LINDE

's Gravenhage
MARTINUS NIJHOFF
1871

HARVARD COLLEGE
MAR 27 1897
LIBRARY.

Baruch d'Espinoza, Benedictus de Spinoza, Benedictus Spinoza — *bij den laatsten, door den wijsgeer zelf voltrokken herdoop van zijn hebreeuwsch-spaanschen naam heb ik mij neergelegd. Hetzij Baruch in Benedictus wilde bestadigen dat hij volkomen had gebroken met de synagoge, hetzij hij eenvoudig de mode van het latinizeeren gevolgd is, ik eerbiedig zijn zeventiend'eenwsch recht zich naar eigen verkiezing te noemen. Hij heeft zich door de kracht van zijn geest ontjood, even als de doordenker der negentiende eeuw zich ontkerstent, en ik bespeur niet de minste neiging hem naar eenig partikularisme terug-te-dringen.*

Men bespeurt in deze bibliografische proeve der Spinoza-litteratuur onmiddelijk, welke boeken beschreven werden uit eigen aanschouwing en welke slechts ter herinnering zijn aangestipt, als gids voor hen, die het begonnen werk wenschen voort-te-zetten. Want ofschoon ik jaren heb gezocht en moeiten noch kosten ontzien om deze litteratuur in mijne boekerij kompleet te maken, het is mij onmogelijk gebleken alles te vinden waarvan ik het bestaan wist of vermoedde. Opmerkelijk zijn vooral de vele teleurstellingen, die de verzamelaar ondervindt op eigen bodem; juist van de hollandsche boeken is zeer veel of verdwenen of slechts te vinden in 't buitenland. Onze wetenschappelijke achterlijkheid en onverschilligheid vertoont zich ook hierin. Waarom heeft bijvoorbeeld noch geen nederlandsch theoloog een geschiedenis geschreven van het Hattemisme en de daarmee samenhangende interessante verschijnselen in de gereformeerde kerk der zeventiende en achttiende eeuw? Dit ware een verdienstelijker en dankbaarder werk, dan de ontelbare bijdragen tot het scheurpapier der toekomst.

Een enkel woord over 't hier gevolgde systeem van exakte bibliografie. Ik heb mijn handschrift bewerkt in den geest van het uitstekend Bibliographical Essay *van Asher-Frederik Muller, namelijk het behoud aller lettersoorten van den oorspronkelijken titel: kapi-*

taal, kursief, romein, black-letter &c. Bij nader inzien echter heb ik van deze methode afgezien. Want ofschoon zij schijnbaar het ideaal der bibliografie nadert, roept zij door halve nauwkeurigheid een andere onnauwkeurigheid, bibliografische onwaarheid in 't leven. De typografische afwisseling toch in de oorspronkelijke titels wordt bijna uitsluitend gemotiveerd door het afbreken van de regels. Het kursief, dat op het oorspronkelijke boek alleen staat, zelfstandig is afgedeeld, staat daar heel goed; maar het verwekt een onwaren, een verwarrenden indruk, wanneer het in de titelkopie eener bibliografie op een zelfden regel voortloopt en afgewisseld wordt met zeer heterogene typen. Er ontstaat een bontheid, een schijn van willekeur, die typografiesch volstrekt niet bevallig is en bibliografiesch meer onnauwkeurigheid dan voordeel baart. Facsimilia van de titels te geven, is de noodzakelijke konzekwencie van de typologische bibliografie. *Anders is zij niets dan een onlogische halfheid. Uit deze overweging ben ik voor goed tot het gebruik van één lettersoort teruggekeerd.*

Nemen we tot voorbeeld nommer 5a *dezer bibliografie. De oorspronkelijke titel vertoont zich aldus:*

DANIELIS HEINSII P. P.

OPERUM

HISTORI-
CORUM

COLLECTIO

Prima.

Editio Secunda, priori editione multo emendatior & auctior

accedunt quædam hactenus inedita.

LUGD. BATAV.
Apud ISAACUM HERCULIS.
1673.

Zoo afgebeeld, geeft de kopie bij benadering een vrij nauwkeurig beeld van het origineel; ofschoon de varianten van augustijn, brevier, garmond enz. enz. bij deze methode óok weer in aanmerking zouden dienen te komen! Maar wordt deze approximatieve afbeelding

nu samengetrokken tot een doorloopenden tekst (*en dat* moet *wel!*), *dan ontstaat er een vreemde staalkaart van typen. Alzoo aut-aut: fotolithografie* (= *onmogelijk*) *of uniforme typografie met aangewezen regelafbreking. Deze laatste geeft bovendien gelegenheid om bij zeldzame drukken de lettersoorten op-te-geven in een aanteekening onder den titel, zooals ik het in dit geschrift heb gedaan met de kleuren.*

Het teeken [ ] *is de aanwijzing, dat de titel daar een figuur vertoont, hetzij bloem, boom, filet, of prent, waarbij zich rand- en onderschrift der figuren onmiddelijk aansluit.* (*Alleen in nommer* 346 *vertoont zich de oude Adam.*) *'t Is een poging ter bevordering van regelmaat en kortheid, die ik aan het oordeel der bibliografen onderwerp. Een bibliografiesch systeem dat alle bezwaren oplost, dat op alle vragen andwoord geeft, vooral een universeel systeem is er noch niet. Maar komen zal het, zoo goed als de duitsche eenheid.*

Ik eindig met een woord van dank aan hen, die mij in meerder of minder mate welwillend hebben helpen jagen naar de (*helaas onbereikbare!*) *volmaaktheid; met name de heeren dr. Boehmer in Halle, Campbell in Den Haag, Von Hellwald in Weenen, Hessels en dr. Willis in Londen, dr. Hoeck in Göttingen, dr. Hoffmann in Hamburg, dr. Philippson in Bonn, dr. Van Vloten te Bloemendaal en dr. Zangenmeister in Gotha.*

Den Haag, 31. *December* 1870.

AANTEEKENING.

Van de hier beschreven boeken bevinden zich de volgende nommers in openbare bibliotheken:

1—3, 8—12, 15—20, 22—24, 26, 29, 30, 31, 34—41, 42*a*, 43—51, 53, 54, 56, 57, 60—64, 66, 67, 69, 70, 72, 73—75, 80, 82, 83, 87 (druk van 1730), 88—92, 94, 95, 98, 99 (in HS.), 101, 101*a* (ook eenige in HSS.), 102, 103, 106—109, 111, 112, 114, 117, 121—123, 125—131, 133, 134, 136, 137, 139—141, 144, 146, 147, 149 (met een tweede exemplaar, waarin het HS. loopt van pp. 177—454), 150, 151, 156, 161, 171, 173—175, 177, 182, 187—194, 196—204, 207, 218, 220—224, 227, 228, 230, 234, 236, 240, 246, 248, 253, 266, 268, 271, 272, 274, 277—280, 282, 284, 285, 287, 292—298, 300, 304, 307—312, 314, 318—325, 329, 330, 332, 334, 337, 342—344, 346, 347, 349, 350, 353, 356, 364—366, 371, 374, 378, 380, 383—385, 389, 391, 394, 396, 399, 402 (met den eersten druk, te Amsterdam, bij J. Pauli 1720, 4to, 28 bll. + 458 pp.), 410, 413, 415, 417—420, 425, 427—438, 440 te 's Gravenhage;

25, 37, 59, 76, 108, 115, 152, 160, 172, 209, 301, 359, 363, 370, 395, 396 te Hamburg;

4, 42, 84, 88, 93, 99, 104, 116, 208, 211—417, 299, 381, 397, 416, 426 te Halle;

7 te Göttingen;

5 te Gotha;

6, 120 te Weenen;

55 te Oxford;

13, 32, 65, 291, 315 in 't Britsch Museum te Londen;

119 in de boekerij van het Seminarie der Jansenisten;

265 te Kopenhagen.

INHOUD.

I.

DE WERKEN VAN SPINOZA.

1. Cartesii principia philosophiae.

1. Renati des Cartes | principiorum | philosophiæ | Pars I, & II, | More Geometrico demonſtratæ | per | Benedictum de Spinoza Amſtelodamenſem. | Acceſſerunt Ejuſdem | cogitata metaphysica, | In quibus difficiliores, quæ tam in parte Metaphyſices generali, quàm | ſpeciali occurrunt, quæſtiones breviter explicantur. [▭] Amstelodami, | Apud Johannem Riewerts, in vico vulgò dicto, de Dirk | van Aſſen-ſteeg, ſub ſigno Martyrologii. 1663. | 4to. 8 bll. + 140 pp.

De verzen Ad Librum, bl. 5 verso, zijn van Jan Bresser, Med. Doctor. Cf, (Baumgartens) Nachrichten von einer Hallischen Bibliothek. Erstes Stück. Halle. bey Johann Justinus Gebauer. 1748. 8vo. pp. 47—58. Over professor Adriaan Heereboord, door Spinoza geciteerd p. 138, cf. Yselkout. Mengelingen en bijdragen van Johannes van Vloten. Te Deventer, bij ter Gunne. 1855. 8vo. pp. 60—102.

2. Renatus des Cartes | beginzelen | der | wysbegeerte, | I en II Deel, | Na de Meetkonſtige wijze beweezen | door | Benedictus de Spinoza Amſterdammer. | Mitſgaders des zelfs | overnatuurkundige gedachten, | In welke de zwaarſte geſchillen, die zoo in 't algemeen, als in 't | byzonder deel der Overnatuurkunde ontmoeten, kortelijk werden verklaart. | Alles uit 't Latijn vertaalt door P. B. [▭] t'Amsterdam, | By Jan Rieuwertsz. Boekverkooper in de Dirk van Aſſenſteegh, | in 't Martelaars-Boek. Anno 1664. | 4to. 5 bll. + 168 pp. + 3 bll.

De vertaler is Pieter Balling. Cf. Epistt. IX, XXXIV, II, LXX.

2. Tractatus theologico-politicus.

3. Tractatus | theologico- | politicus | Continens | Diſſertationes aliquot, | Quibus oſtenditur Libertatem Philoſophandi non tantum | ſalva Pietate, & Reipublicæ Pace poſſe concedi: ſed | eandem niſi cum Pace Reipublicæ, ipſaque | Pietate tolli non poſſe. | Johan. Epiſt. I. Cap. IV. verſ. XIII. | Per hoc cognoſcimus quod in Deo manemus, & Deus manet | in nobis, quod de Spiritu ſuo dedit nobis. [] Hamburgi, | Apud Henricum Künrath. cIↃIↃcLXX. | 4to. 6 bll. + 234 pp.

Gedrukt te Amsterdam bij Christ. Conrad. Cf. Baumgartens Nachrichten, I pp. 58—69. Met den Leviathan van Hobbes, het werk Philosophia Sacræ Scripturæ interpres e. a. verboden bij plakaat van 19. Juli 1674, op aanklacht der Synode, blijkends dit Uittreksel uit het handschriftelijke „Resolutie-boek van den Rade" (Hof van Holland, Zeeland & Westvriesland) 1626—1675.

„Den 15 en 16 April 1671. Sociniaansche boeken. Aen de Heeren Staten int Lange geadviseert op eene requeste aen deselve gepræsenteert by de Gedeputeerden van de Zuyt- en Noort-Hollantsche Sinoden, daer by sy seer clagen over het Drucken, en divulgeren van verscheyden Sociniaensche en Godtlasterlycke boucken, namentlyck de boucken genaemt, Bibliotheca patrum Polonorum quos unitarios vocant. Het fameuse Boeck van Hobbes genaemt Leviathan, noch het bouck geintituleert Philosophia Sacræ Scripturæ interpres, alsmede het bouck genaemt Tractatus Theologico-Politicus, en daertegens, alsmede tegens verscheyde excessen en in swang gaende sonden Efficacieuse remedie versoucken, en tot dien Eynde wederom oock doen uytschrijven eene missive die al op den 12 December voorleden was ouergesonden, maer vermist was, en deselve weder overgesonden." In den Tractatus theol.-politicus, Cap. XX, heeft Spinoza zijn (oorspronkelijk spaansche en thands verloren) verdediging tegen de Synagoge (Apologia para justificarse de su Abdicacion de la Synagoga) uitgewerkt.

4. Francisci Henriquez | de | Villacorta | doctoris medici | à Cubiculo Regali Phil: IV & Caroli II. | Archiatri. | Opera Chirurgica Omnia | Sub auſpiciis Potentiſſimi Hispp. Regis | Caroli II [] Amſtelodami | Apud Jacobum Paulli | 1673. | 8vo. 11 bll. (titel, Praefatio, Index capitum) + 334 pp. + 9 bll. (Prologus) + 182 pp. (Philosophia S. S. interpres) + 10 bll. (Epilogus).

5*a*. Danielis Heinsii P. P. | operum | histori- | corum | collectio | Sectio | Prima. | Editio Secunda, priori editione multo emen- | datior & auctior | accedunt quædam hactenus inedita. | Lugd. Batav. | Apud Isaacum Herculis. | 1673. | 8vo. 11 bll. + 334 pp.

5*b*. Danielis Heinsii P. P. | operum | histori- | corum | collec-

cunda. | Editio Secunda, priori editione multo emen- | datior | accedunt quædam hactenus inedita. | Lugd. Batav. | Apud Isaacum Herculis. | 1673. | 9 bll. + 182 pp. + 10 bll.

6*a*. Totius | Medicinae | idea nova | ſeu | Francisci de la Boe | Sylvii | Medici | inter Batavos | celeberrimi | Opera Omnia. | Novas potissimum super morborum causis, sympto- | matis & curandi ratione meditationes & | disputationes continentia. | Secunda Editio. | ad Autoris exemplar correcta. | Amstelodami. | Apud Carolum Gratiani. | 1673. | 8vo. 11 bll. + 334 pp.

6*b*. Totius | Medicinae | idea nova | seu | Francisci de la Boe | Sylvii | Medici inter Batavos celeberrimi | Opera Omnia. | Novas potissimum super morborum causis, sympto- | matis & curandi ratione meditationes & | disputationes continentia. | Secunda editio. | ad Autoris exemplar correcta. | Pars secunda. | Amstelodami. | Apud Carolum Gratiani. | 1673. | 9 bll. + 182 pp. + 10 bll.

7. Tractatus | theologico-politicus, | Cui adjunctus est | Philosophia S. Scripturae | Interpres. | Ab Authore longé emendatior. | Anno Dom. 1674. | 8vo. 11 bll. + 334 + 9 bll. + 182 pp. + 10 bll.

N° 4, 5, 6 en 7 zijn niets anders dan één zelfde druk van hetzelfde boek, maar met verschillende titels. De ware inhoud vermeldt de titel dezer edicie van 1674. Omtrend gedeeltelijken nadruk van den Tractatus theol.-politicus vind ik het volgende vermeld:

„Le Libraire Williams vient de mettre au jour un petit Ouvrage qui a pour titre: Tractatus de Miraculis Authore Spectatissimo, 8vo. Ce respectable Auteur, nous a donné ici une production qui ne lui a pas beaucoup coûté, car il l'a copiée mot à mot du VI. Chapitre du Tractatus Theologico-Politicus de Spinoza.

C'est assurément le même effronté plagiaire, qui a mis au monde sans nom de Libraire un Ouvrage, intitulé: Tractatus de primis duodecim veteris Testamenti Libris, in quo ostenditur eos omnes ab uno solo Historico scriptos fuisse: deinde inquiritur quisnam is fuerit & an huic operi ultimam manum imposuerit. Ce nouveau Traité est copié des VIII & IX Chapitres de l'ouvrage de Spinoza nommé dans l'article précédent." Bibliothèque des Sciences et des Beaux Arts. Pour les mois de Juillet, Août, Septembre. Tome XX (A La Haye. Chez Pierre Gosse Jun. 1763, 8vo) p. 217.

8. Benedicti de Spinoza | adnotationes | ad | tractatvm theologico | politicvm. | Ex | avtographo edidit ac praefatvs est, | addita | notitia scriptorvm philosophi, | Christophorvs Theophilvs de Mvrr. | Slave to no ſect, who takes no private road, | But looks

through nature up to nature's God! | Cvm imagine et chirographo. | Hagae-Comitvm. | MDCCCII. | 4to. 44 pp.

Met portret naar de gravure van 1677 (cf. N°. 23). Het werk behelst: I. Imagines Benedicti de Spinoza. II. Scripta de Vita Spinozae. III. Elenchus Scriptorum Benedicti de Spinoza. En: Benedicti de Spinoza Notae MS^{tae} Marginales ad Tractatvm theologico-politicvm (edit. in 4to 1670) descriptae ex originali, quod possidebat Ioh. Rieuwertsz, Typographus Ciuit. Amstelod. Deze noten van Spinoza verschenen het eerst, vertaald, op de laatste 30 pp. van N° 10, 11 en 12.

9. Benedikt Spinoza's | Randglossen | zu seinem | Tractatus | theologico-politicus | aus einer in Königsberg befindlichen noch un- | gedruckten Handschrift bekannt gemacht | von | Dr. Wilhelm Dorow, | Königlich Preufsischem Hofrathe, Mitgliede der Königlichen | Academie in Neapel, der archäologischen Academie in Rom, | der asiatischen Gesellschaft in Paris, der Königlichen deutschen | Gesellschaft in Königsberg, der Königlichen antiquarischen | Gesellschaften in Trier, Westphalen, Sachsen u. s. w. | Mit einer Steindrucktafel, ein fac simile der Handschrift | des Spinoza enthaltend. | Berlin, 1835. | Verlag der Buchhandlung von W. Logier. | 8vo. 46 pp.

10. La clef | du | sanctuaire | Par | Un fçavant homme de nôtre | Siècle. | La où eft l'Efprit de Dieu, là eft la liberté, | 2 Epitre aux Corinthiens Chap. 3, | verf. 17. [ornament] A Leyde, | Chez Pierre Warnaer, | M. DC. LXXVIII. | 12mo. 14 bll. (Préface & Table) + (532) pp. + 15 bll. (Table des matières principales) + 30 pp. (Remarques Curieufes, Et neceffaires pour l'Intelligence de ce Livre.)

11. Reflexions | curieuses | d'un | Efprit des-Intereffé | fur | les matieres | Les plus Importantes au Salut, tant | Public que Particulier. [ornament] A Cologne, | Chez Claude Emanuel, | 1678. | 12mo. 14 bll. + (532) pp. + 15 bll. + 30 pp.

12. Traitté | Des | Ceremonies Superftitieufes | des | Juifs | tant Anciens que Modernes. [ornament] A Amsterdam, | Chez Jacob Smith, | M. DC. LXXVIII. | 12mo. 14 bll. + (532) pp. + 15 bll. + 30 pp.

Vertaling van den Tract. theol.-politicus door De Saint-Glain. Even als de latijnsche edicie in 8vo zijn 10—12 geheel dezelfde druk, maar met drie verschillende titels. Cf. Baumgartens Nachrichten, I pp. 69—74.

13. A treatise | partly | Theological | and partly | Political, | containing some few discourses | to prove that the liberty of Philosophising | (that is, making use of natural reason) | may be allowed without any prejudice to Piety or to the Peace of any Commonwealth. | And that the loſs of public Peace and Religion itself must necessarely follow | where ſuch a liberty of reasoning is taken away. | John, Epist. I Chap. IV v. 13. | Hereby know we that we dwell in God and God in us | because he hath given us of his spirit'. | Translated out of the Latin. | London, Printed in the year 1689. | 8vo. XIV + 452 pp.

14. Treatise partly Theological and partly Political, containing Discourses to prove the Liberty of philosophizing, that is, making Use of Natural Reason, translated from the Latin. London 1737. 8vo.

Cf. W. Th. Lowndes: The bibliographers manuel of english literature. New edition, by Henry G. Bohn. Part IX (Lond. 1863, 8vo) p. 2481.

15. Tractatus theologico-politicus: | a critical inquiry into the history, purpose, and | authenticity of the hebrew scriptures; | with | the right to | free thought and free discussion | asserted, | and shown to be not only consistent but necessarily | bound up with true piety and good government. | By | Benedict de Spinoza. | From the latin. | With an introduction and notes by the editor. | „Hereby know we that we dwell in God, and God in us, because he has given | us of his spirit". — 1 John iv. 13. | London: | Trübner & Co., 60, Paternoster Row. | 1862. | 8vo. viii + (360) pp.

Vertaald door dr. R. Willis. Cf. Handelsblad van 3. Januari 1863.

16. Tractatus theologico-politicus: | a theological and political treatise, | showing under a series of heads that | freedom of thought and of discussion | may not only be granted with safety to religion and | the peace of the state, but cannot be denied | without danger to both the public peace | and true piety. | By | Benedict de Spinoza. | From the latin. | With an introduction and a few notes by the translator. | „Hereby know we that we dwell in God and God in us, if he hath given us of | his spirit". — 1 John iv. 13. | Second Edition. | London: | N. Trübner & Co. 60, Paternoster Row. | 1868. | 8vo. viii + (360) pp.

17. De | rechtzinnige | theologant, | of | godgeleerde | staatkundige | verhandelinge. | Uit het Latijn vertaalt. [▫] Te Hamburg, | By Henricus Koenraad. | MDCXCIII. | 4to. 14 bll. + 360 pp.

18. Een | rechtzinnige | theologant, | of | godgeleerde | staatkunde. | Behelsende | Eenige | redeneringen, | Met welke getoont word, dat de vriheid om te redenee- | ren niet alleen behoudens de Godſaligheid, en de | vrede des Gemeene- | beſts kan toegelaten, maar | ook dat deſelve niet, dan te gelijk met de | Godſaligheid en vrede des Gemeene- | beſts kan weggenomen worden. | 1 Joh. 4 : vers 13. Hier door weten wy, dat wy in God blijven, en | God in ons, dat hy ons van ſijn geeſt gegeven heeft. | Uit het Latijn in 't Hollands vertaald. | En | Om ſijn Voortreffelijkheid nu weer herdrukt. | Tot Bremen, | By Hans Jurgen von der Weyl, 1694, 4to. 10 bll. + 290 pp.

Nieuwe vertaling. De vorige is van J. H. Glasenmaker. Cf. Epist. XLVII.

19. Benedict's von Spinoza | theologiſch-politiſche | Abhandlungen | neu überſetzt | mit den von Hrn. v. Murr | herausgegebenen Anmerkungen des Verfaſſers | zu dieſem Tractat, | einer einleitenden Vorrede | und einigen Anmerkungen begleitet | von Carl Philipp Conz, | ordentl. Profeſſor in Tübingen. | Stuttgart | bey Joh. Friedrich Steinkopf. | 1806. | 8vo. LXXVI + 424 pp. + 1 bl.

20. Theologiſch-politiſche | Abhandlungen | von | Spinoza. | Freye Ueberſetzung | und | mit Anmerkungen begleitet | von | Dr. J. A. Kalb. | München 1826. | Joſeph A. Finſterlein. | 8vo. XLVIII + 452 pp.

21. Spinoza, Tractatus theologico-politicus, übersetzt von J. H. von Kirchmann. (Theologisch-politische Abhandlung.)

Verschijnt in de Philosophische Bibliothek (Berlin, L. Heimann) 1870.

3. Opera posthuma.

22. B. d. S. | opera | posthuma, | Quorum ſeries poſt Præfationem | exhibitur. [▫] cIↃIↃCLXXVII. 4to. 18 bll. + 614 pp. + 16 bll. + 112 pp. + 4 bll.

Uitgegeven, met een door dr. Lodewijk Meyer vertaalde voorrede van Jarig Jellis, te Amsterdam bij Jan Rieuwertsz. Cf. Baumgartens Nachrichten, I pp. 103—115. Inhoud:

Ethica | Ordine Geometrico demonstrata, | et | In quinque Partes distincta, | in quibus agitur, | I. De Deo. | II. De Naturâ & Origine Mentis. | III. De Origine & Naturâ Affectuum. | IV. De Servitute Humanâ, seu de Affectuum Viribus. | V. De Potentia Intellectus, seu de Libertate Humanâ (pp. 1—264).

Tractatus | politicus; | In quo demonstratur, quomodo | Societas, ubi Imperium Monarchicum | locum habet, sicut & ea, ubi Optimi im- | perant, debet institui, ne in Tyran- | nidem labatur, & ut Pax, Liber- | tasque civium inviolata | maneat (pp. 264—354).

Tractatus | De | intellectus | emendatione, | Et de viâ, in quâ optimè in veram rerum | Cognitionem dirigitur (pp. 355—392).

Epistolæ | Doctorum Quorundam Virorum | Ad | B. d. S. | Et Auctoris | responsiones; | Ad aliorum ejus Operum elucidationem non parùm facientes (pp. 393—614).

Compendium | grammatices | linguæ hebrææ (pp. 1—112).

Er bestaan exemplaren op groot papier. Gewoonlijk bevindt zich in dit werk Spinozaas portret in koper, met de opschriften: Natus Amsteled. M. DC. XXXII. 24. Novemb. Denatus Hagæ Com. M. DC. LXXVII. 21. Febru. Het onderschrift luidt:

Benedictus de Spinoza.

Cui natura, Deus, rerum cui cognitus ordo,
Hoc Spinosa statu conspiciendus erat.
Expressere viri faciem, sed pingere mentem
Zeuxides artifices non valuere manus.
Illa viget scriptis: illic sublimia tractat:
Hunc quicunque cupis noscere, scripta lege.

23. De Nagelate | Schriften | van | B. d. S. | Als Zedekunst, | Staatkunde, | Verbetering van 't Verſtant, | Brieven en Antwoorden. | Uit verſcheide Talen in de Nederlandſche gebragt, [fleuron] Gedrukt in 't Jaar M. DC. LXXVII. 4to. 24 bll. + 666 pp. + 1 bl. (Misstellingen).

Vertaling van Jan Hendriksz. Glasenmaker, „le Perrot d'Ablancourt de Hollande". Gewoonlijk met het bekende portret der latijnsche edicie. Verboden 25. Juni 1678.

24. Placaet. | De Staten van Hollandt ende Weſt-Vrieſlandt, | Allen den geenen die deſen ſullen ſien ofte hooren leſen, Salut. Doen te weten, Dat tot | Onſe kenniſſe gekomen is, dat ſeecker Boeck, gheintituleert, B. D. S. Opera Poſthuma, | ende dat wy bevonden hebben, dat het voorſchreve Boeck behelſt ſeer veele prophane, | blaſpheme ende atheiſtiſche ſtellingen, daer door niet alleen den eenvoudigen Leſer van de | eenige ende waerachtige wegh der Saligheydt ſoude konnen werden af-geleydt, maer | oock de Leere van de Menſch-werdinge ende Opſtandinge Chriſti, ende ſulcks ver-

ſchey- | de ſeer eſſentiele Articulen van het Algemeyne Chriſtelijcke Geloof werden gelabefacteert, ende voorts by | den Autheur wegh genomen ende ghevilipendeert de authoriteyt van de Miraculen, daer mede Godt Al- | machtigh ſyne Mogentheydt ende Goddelijcke kracht, tot verſterckinge van het Chriſtelijck Geloof heeft | willen betuygen, trachtende den Leſer in te ſcherpen, dat de waerheydt van de Goddelijcke revelatie, | door de wijsheydt van de Leere ſelfs, ende niet door Miraculen (die hy de name geeft van ignorantie, en | een Fonteyn van malitie) moet werden beveſtight, ende dat men het gheloove ende het oordeel over de | Miraculen moet ſuſpenderen, ſo wanneer men de ſelve door natuyrlijcke oorſaecken niet kan ontdec- | ken, preſupponerende, dat de Menſchen in de kenniſſe van de natuyr niet diep ghenoegh konnende in- | dringhen, daerom alleen ſommighe gheſchiede ſaecken, haer als Miraculen ſcheenen voor te komen; | Ende dat den Autheur om alle de voorſchreve heterodoxe ende Goddelooſe ſtellingen ſtaende te houden, ſich | bedient heeft van veele ende verſcheyde reden-kavelingen, directelijck aenloopende tegens den uytgedruck- | ten Text van de Heylige Schriftuyr, ende tegens de Leere der Saligheydt, ſulcks ende ſoodanigh de ſel- | ve in de publijcque Kercke werdt beleden; Ende dat Wy het drucken, verkoopen ende het diſſemineren | van het voorſchreve Boeck met de hooghſte indignatie gevoelende ende reſſenterende, midts dien goedge- | vonden hebben het ſelve Boeck te verklaren, ſoo als Wy het ſelve verklaren by deſen, voor prophaan, | atheiſtiſch ende blaſphemant, vervolgens het verhandelen, verkoopen, drucken ende overſetten van het | ſelve Boeck, mitſgaders van het tranſlaet van dien, op de hooghſte ſtraffe ende indignatie wel ſcherpe- | lijck verbiedende, om alſoo het voorſz. Tractaet in deſe Landen door alle weghen ende middelen te ſuppri- | meren, ende de eenvoudige Ingezetenen alle occaſie wech te nemen, om door de lecture van al ſulcke God- | delooſe ſtellinge niet verleydt, ofte van het rechtſinnige Geloof af-getrocken te worden. Ende op dat nie- | mandt hier van ignorantie en kome te pretenderen, ſoo beveelen Wy, dat deſen alomme gepubliceert ende | geaffigeert ſal werden daer het behoort, ende in gelijcke ſaecken te geſchieden gebruyckelijck is. Gedaen | in den Hage onder het kleyne Zegel van den Lande den vijf en twintichſten Junij

ſesthienhonderd acht en | tſeventigh. | Onder ſtondt, | Ter Ordonnantie van de Staten. | Ende was geteeckent, | Simon van Beaumont. | In 's Gravenhage, | By Jacobus Scheltus, Ordinaris Drucker van de Edele Groot Mogende | Heeren .Staten van Hollandt ende Weſt-Vrieſlandt, woonende | op het Binnen-Hoff. Anno 1678. | Met Privilegie. | Folio. 1 bl.

25. B. v. S. | Sittenlehre | widerleget | von | dem berühmten Weltweiſen | unſerer Zeit | Herrn Chriſtian Wolf. | Aus dem Lateiniſchen überſetzet. | Frankfurt und Leipzig, | 1744. | 8vo. 598 pp. (vertaling van de Ethica) + 128 pp. (Herrn | Chriſtian Wolfs | Widerlegung | der | Sittenlehre | B. v. S. |

Met portret van Spinoza. De vertaling der Ethik is van Johann Lorenz Schmidt, de weerlegging vertaling van een stuk uit Wolfs Theologia naturalis, pars post. (Francof. & Lipsiae, 1737, 4to, pp. 672—730.)

26. Benedict von Spinoza's | Ethik | nebſt | den | Briefen | welche | ſich auf die Gegenſtände der Ethik beziehen | aus dem Lateiniſchen überſetzt | von | Friedr. Wilh. Valent. Schmidt | Doctor der Philoſophie. | Erſter Band. | Die Ethik enthaltend. | Berlin und Stettin, | bei Friedrich Nicolai. | 1812. | 8vo. VIII + 432 pp.

27*a*. Benedict von Spinoza's | Ethik. | Uebersetzt, erläutert | und | mit einer Lebensbeſchreibung Spinoza's versehen | von | J. H. v. Kirchmann. | Berlin, 1868. | Verlag von L. Heimann, | Wilhelms-Strasse N°. 91. | 8vo. VIII + 258 pp.

27*b*. Erläuterungen | zu | Benedict von Spinoza's | Ethik | von | J. H. v. Kirchmann. | Berlin, 1869. | Verlag von L. Heimann. | Wilhelms-Strasse N°. 91. | 8vo. VIII + 186 pp.

28. Benedict de Spinoza; | his | life, correspondence, and ethics. | By | R. Willis, M. D. | "Ἡ Ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς. — Iohn viii. 32. | London: | Trübner & Co., 60, Paternoster Row. | 1870. | [All rights reserved.] | 8vo. xliv + (648) pp. + 1 bl.

29. Benedict von Spinoza | Zwei Abhandlungen | über die | Kultur des menſchlichen Verſtandes | und | über die | Ariſtokratie und Demokratie. | Herausgegeben | und | mit einer Vorrede begleitet | von | S. H. Ewald. | Herzogl. Sachſengothaiſchen Sekre-

tärs. | Leipzig | in der von Schönfeldſchen Handlung | 1785. | 8vo. XVI + 264 pp.

30. De la droite | manière de vivre | par | B. de Spinoza | appendice | extrait de la IVe partie de l'éthique | traduit en français et annoté | par | M. J.-G. Prat | Avocat. | Paris | Rue Saint-Lazare, 82 | et chez tous les libraires | 1860. | 18mo. 72 pp.

31. Traité politique | de | B. de Spinoza | Traduit en français pour la première fois | annoté, suivi d'un index analytique, | et accompagné | de trois plans de trois différentes formes de gouvernement | par J. G. Prat | avocat | La fin du gouvernement, c'est donc, en réalité, la Liberté. | (Spinoza. Traité Theologico-Politiq., Chap. XX.) | Paris | Rue Saint-Lazare, 82 | et chez tous les libraires | 1860. | Tous droits reservés. | 8vo. XL + 332 pp.

32. Engelsche vertaling van den Tractatus politicus door W. Maccall.

33. Spinoza, der grosse Philosoph, als er römisch-katholisch werden ſollte. Von Wilhelm Fels [K. W. Schiebler?] Leipzig 1829. 8vo.

Bevat den brief van Albert Burg aan Spinoza met het andwoord (Epistt. LXXIII & LXXIV). Cf. Allgemeines Handwörterbuch der philosophischen Wissenschaften ... von D. Wilhelm Traugott Krug. Zweite Aufl. III. B. (Leipzig: F. A. Brockhaus. 1833. 8vo.) p. 838.

34. A | letter expostulatory | to a | convert from protestant christianity | to roman catholicism. | By | Benedict de Spinoza | (From the Latin.) | London: | Trübner and Co., 60 Paternoster Row. | 1869. | 8vo. 14 pp. + 1 bl.

Engelsche vertaling, door dr. Willis, van Spinozaas brief aan Albert Burg. Een hollandsche vertaling, door dr. Meyboom, verscheen in den Tijdspiegel van 1870.

35. Brief | van | Bened. de Spinoza, | aan | Dr. Lamb. van Veldhuysen, | medegedeeld door | Prof. H. W. Tydeman. | (Met facsimile.) | 8vo. 34 pp.

Overdruk uit de Utrechtsche Volksalmanak van het jaar 1844. Epist. LXXV.

4. Tractatus de Iride.

36. Stelkonstige | reeckening | van den | regenboog, | Dienende tot naedere ſamenknoping | der Natuurkunde met de Wiskonſten. [ornament] In 's Gravenhage, | Ter Druckerye van Levyn van Dyck, | M. DC. LXXXVII. | 4to. 2 bll. + 20 pp.

5. Opera omnia.

37. Benedicti de Spinoza | opera omnia | priora & posthuma, | Quorum ſeriem verſa pagina | indicat. [▒] cIↃIↃCLXXVII. | 4to.

Blad 2 recto:

Pars prior | Continet

I. Renati Descartes Principiorum Philosophiæ | Partem I. & II. more Geometrico demonstratam, | cum Cogitatis Metaphysicis.

II. Tractatum Theologico-Politicum.

Pars posthuma | Continet

I. Ethicam, More Geometrico demonstratam.

II. Politicam

III. De Emendatione Intellectûs.

IV. Epistolas, & ad eas Responsiones.

V. Compendium Grammatices Linguæ Hebrææ.

Verzameling van de oorspronkelijke uitgaven (n° 1, 3 & 22) door Jan Rieuwertsz te Amsterdam.

38. Benedicti de Spinoza | opera | qvae svpersvnt omnia. | Itervm edenda cvravit, praefationes, vitam | avctoris, nec non notitias, qvae ad histo- | riam scriptorvm pertinent | addidit | Henr. Eberh. Gottlob Pavlvs | Ph. ac Th. D. hvivs Prof. ord. Ienensis. | Volvmen privs. | Ienae | in bibliopolio academico. | 1802. | 8vo. XXIV + XXIV + 700 pp.

Inhoud van het eerste deel:

Renati des Cartes Principiorum philosophiae pars I. et II. ... Amstelod. 1663.

Tractatvs theologico-politicvs. ... Hambvrgi ... cIↃIↃCLXX.

Epistolae &a.

Volvmen posterivs. | Cvm imagine avctoris. | 1803. | XXXX + 680 pp. Inhoud: B. d. S. Opera posthvma. cIↃIↃCLXXVII. Ethica. Tractatvs politicvs. Tractatus de intellectus emendatione. Compendium grammatices linguae hebraeae.

Collectanea de Vita B. de Spinoza. Complectuntur: I. Textum biographiae a Colero gallice scriptae. II. Additamenta textui huic inserta in libello: Refutation des erreurs de B. Spinosa par ... Mr. le Comte Boullainvilliers, cum omnibus, quae inter hunc et Colerianum textum intercedunt, discrepantiis. III. Additamenta nonnulla alia ex Ms. quodam Lucae, Medici. IV. Observationes quasdam Editoris textui subjectas. V. Narrata Sebast. Kortholti et Godefr. Leibnitii. De quibus omnibus plura in Praefatione.

39. Benedicti de Spinoza | opera philosophia omnia | edidit | et præfationem adjecit | A. Gfrœrer, | bibliothecæ publicæ, quæ stuttgardiæ est, custos. | Stuttgardiæ, | typis I. B. Metzleri. | MDCCCXXX. | 8vo. LXXVIII + 664 pp. + 2 Tabulae.

Bevat de Principia, den Tractatus theol.-politicus en de Opera posthuma, be-

halve de Grammatica hebr. Bijtitel: Corpus philosophicorum optimæ notæ, qui ab restauratione litterarum ad kantium usque floruerunt. Edidit, et præfationibus instruxit A. Gfrœrer ... Tomus III.

40. Renati des Cartes | et | Benedicti de Spinoza | praecipua opera philosophica | recognovit | notitias historico-philosophica adjecit | Dr. Carolus Riedel. | Lipsiae, | Sumtibus Hermanni Hartung. | 1843. | 8vo.

Vol. I. pp. behelst: Renati des Cartes Meditationes de prima philosophia. Benedicti de Spinoza dissertationes philosophicae (De emendatione Intellectus, Tractatus Politicus, De Jure Ecclesiasticorum Liber Singularis). VIII + 290 pp.
Vol. II. Ethica. XX + 280 pp.

41. Benedicti de Spinoza | Opera | quae supersunt omnia. | Ex | editionibus principibus denuo edidit | et praefatus est | Carolus Hermannus Bruder. | Phil. Doct. AA. LL. M. SS. Theol. Licent. | Editio stereotypa. | Lipsiae | typis et sumtibus Bernh. Tauchnitz Jun. | 1843. | 8vo.

Vol. I. | Principia philosophiae, Cogitata metaphysica, Ethica. | XXVIII + 416 pp.
Vol. II. | De intellectus emendatione, Tractatus politicus, | Epistolae. | 1844. XIV + 354 pp.
Vol. III. | Tractatus theologico-politicus. Compendium | grammatices linguae hebraeae. | 1846. XVIII + 402 pp.

42*a*. Spinoza's | philoſophiſche Schriften. | Erſter Band. | Gera, | bey Chriſtoph Friedrich Bekmann | 1787. | 8vo. [Tweede titel:] Benedikt von Spinoza | über | Heilige Schrift, Judenthum, Recht der | höchſten Gewalt in geiſtlichen Dingen, und | Freyheit zu philoſophiren. | Aus dem Lateiniſchen. | Gera, | bey Chriſtoph Friedrich Bekmann | 1787. | XII pp. + 3 bll. + 456 pp.

De vertaling is van Schack Hermann Ewald. Het slot verscheen 1793 (1796).

42*b*. Spinoza's | philoſophiſche Schriften. | Zweyter Band. | Gera | in der Beckmannschen Buchhandlung | 1790. | [Tweede titel:] Spinoza's | Ethik. | Erſter Theil. | Gera, | in der Bekmanschen Buchhandlung | 1790. | 2 bll. + LXII + 182 pp.

43. B. v. Spinoza's | ſämmtliche Werke. | Aus dem Lateiniſchen | mit dem | Leben Spinoza's | von | Berthold Auerbach. | Stuttgart: | J. Scheible's Buchhandlung. | 1841. 8vo.

I : cxxv + 290 pp.; II: 512 pp.; III : 466 pp.; IV: 284 pp.; V : 422 pp.

Met Spinozaas portret in staal en zijn handschrift uit Dorow (cf. n° 9).

44. Oeuvres | de Spinoza, | traduites | par Émile Saisset, | Professeur de Philosophie au Collége royal de Henri IV; | avec une introduction du traducteur. | Paris, | Charpentier, libraire-éditeur, | 29, Rue de Seine. | 1842. | 8vo.

Première série. | Introduction. | Vie de Spinoza [par Colérus]. | Théologie de Spinoza. | CVIII + 354 pp.

Seconde série. | Éthique. | Réforme de l'Entendement. | Correspondence. | VIII + 434 pp.

Aangekondigd door Jules Simon, Revue des deux mondes, Mai 1843.

45. Oeuvres | de Spinoza | traduites | par Émile Saisset | Élève et ancien maître de Conférences à l'École normale | professeur d'histoire de la philosophie | à la Faculté des Lettres de Paris | Avec une introduction critique | nouvelle édition | revue et augmentée | Paris | Charpentier, libraire-éditeur | 28, Quai de l'École | 1861. | 8vo.

Tome I | Introduction | critique. | IV + 368 pp.

Tome II | Vie de Spinoza. | Notice bibliographique. | Traité théologico-politique. | Traité politique. | LVIII + 472 pp.

Tome III. | Éthique. | De la réforme de l'entendement. | Lettres. | 462 pp.

Met de vertaling van Prat aangekondigd door Prévost Paradol, herdrukt in diens Nouveaux essais de politique et de littérature. Paris, Michel Lévy frères. 1862. 8vo. Spinosa. pp. 290—303.

46. Oeuvres complètes | de | B. de Spinoza. | Traduites et annotées | par J. G. Prat | Première Série | avec portrait et autographe | Vie de Spinoza, par Lucas. — Vie de Spinoza, par Colérus. | Principes de la Philosophie de Descartes | et Méditations métaphysiques | traduits en français pour la première fois. | Paris, L. Hachette et Cie. | Boulevard Saint-Germain, 77. | MDCCCLXIII. | 8vo. CXXXVI + 252 pp.

6. Korte Verhandeling.

47*a*. De Gefchriften | van | Benedictus de Spinoza, | vervattende | I. Een Verhandeling van God; | den Mensch, en deszelfs welstand. | II. Godgeleerde Staatkundige Verhandelinge. | Bijde met Anteekeninge des schrijvers, | en | uyt het Latijn vertaald. 4to.

Handschrift van 6 bll. + (184) pp. (Korte Verhandeling) + 608 pp. (Godge-

leerde Staatkundige Verhandelinge) + 20 pp. (Anteekeneuge van Benedictus de Spinoza, op Deszelfs Godgeleerde Staatkundige Verhandelinge.) Tweede titel:

47*b*. Korte Verhandeling | van | God | de Mensch | en deszelvs | welſtand. | Voor deze in de Latynſe taal beſchreven door B. D. S. | ten dienſte van ſyne leerlinge die zig wilde | begeven tot de oeffeninge der Zeedekonst | en waare Wysbegeerte. | En nu in de Neêrduytſche spraak overgezet ten | dienſte van de Liefhebbers van Waarheid en Deugd: | op dat die daarvan zo breed opgeven en hun drek en | vuyligheid aan de eenvoudige voor amber de grys | in de vuyſt duwen, een maal de mond geſtopt | mogten worden, en ophouden te laſteren, dat zy nog | niet verstaan: God, hun zelven en malkanders | welſtand helpen in acht nemen. En die krank | in 't verſtand ſyn door den geeſt der Sagtmoedigheid Christus, en | Verdraagzaamheid geneezen naa 't Voorbeeld van de | Heer onzen beſten Leermeester.

Met het portret van 1677, waarnaast, van de hand van Joh. Monnikhoff:

Op het Afbeeldzel, van den schrandere en vermaarde Wijsgeer Benedictus de Spinoza.

Hier schaduwd ons de konst in prent Spinoza's weezen;
En beeld 's Mans diep gepijns in 't zeedig troni af:
Terwijl de vrugt zijns geest, en 't geen 't vernuft hem gaf
Best word gekend van hun die zijne schriften leezen.

Anders.

Deez Prent toond, net geschetst na 't Leeven,
Spinoza's Joodsch en zeedig weezen.

48. Ethica | of | Zede-Leer, | vervat in twee Deelen, | waar in gehandeld word | I. Van Gods bestaan, en Eigen | schappen. | II. Van den Mensch; ten opzigte | van den aart en oorspronk | hunner Hartstogten, het ge- | bruyk haarer reeden daar | omtrent, en welk het middel | is waar door zy tot hun Hijl | en opperste vryhyd worden | opgelyd. | Benevens een Anhangzel; be- | helsende een kort ontwerp over | de natuur der Zelfstandighyd; | als meede die van de mensche- | lyke Ziel, en haar vereeneging met het Lichaam. | Zamengesteld | door | Benedictus de Spinoza. 4to.

Handschrift van Joh. Monnikhoff, 3 bll. (Voor-reeden) + 213 pp. (Zedeleer) + 28 pp. (Antekeninge | van | Benedictus de Spinoza, | op Deszelfs | Godgeleerde | Staatkundige | Verhandelinge.)

49. Benedicti de Spinoza | tractatus de deo et homine eiusque felicitate | lineamenta | atque | adnotationes ad tractatum theologico

politicum | edidit et illustravit | Eduardus Boehmer. | Halae ad Salam | J. F. Lippert. | 1852. | 4to. 2 bll. + 64 pp.

Aangekondigd en verrijkt door dr. J. van Vloten, Algemeene Konst- en Letterbode voor het jaar 1853 (Haarlem, Erven Loosjes. 8vo) I. pp. 150—157, 168—173. Vergel. verder:

The Westminster Review 1854. Herdrukt: Short studies on great subjects. By James Anthony Froude, M. A. late fellow of exeter college, Oxford. Third edition. London: Longmans, Green, and Co. 1868. 8vo. Spinoza. pp. 223—264.

Spinozana. Von Dr. Ed. Böhmer. Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik. XXXVI. Halle 1860. pp. 121—166. XLII. Halle 1863. pp. 76—121.

50. Ad | Benedicti de Spinoza | Opera | quae supersunt omnia | supplementum. | Continens tractatum hucusque ineditum de deo | et homine, tractatum de iride, epistolas | nonnullas ineditas, et ad eas vitamque | philosophi collectanea. | Cum philosophi chirographo ejusque imagine photogra- | phica, ex originali hospitis H. van Spijck. | Amstelodami | apud Fredericum Muller. | 1862. | 8vo. (VI) + 360 pp.

Cf. den Nederlandschen Spectator van 1862, p. 47, 55, 183, en den Dageraad van Juni 1862. Het portret is onecht.

51. Benedicti de Spinoza | „Korte verhandeling van god, de mensch | en deszelfs welstand" | tractatuli deperditi | de deo et homine ejusque felicitate | versio belgica. | Ad antiquissimi codicis fidem edidit et praefatus est | Car. Schaarschmidt. | Cum Spinozae imagine chromolithographica. | Amstelodami | apud Fredericum Muller. | 1869. | 8vo. XXXIV + (136) pp.

Gerecenseerd door dr. A. van der Linde, in den Nederlandschen Spectator van Oktober 1869. Cf. de Correspondentie van dr. J. van Vloten, aldaar 6. November; de Correspondentie van dr. A. van der Linde, aldaar 13. November; de Correspondentie van dr. J. van Vloten in het Deventer Weekblad van 24. November 1869; een artikel van dr. J. van Vloten in den Levensbode (IV, 1870).

52. B. de Spinoza's | kurzgefasste Abhandlung | von Gott, | dem Menschen und dessen Glück. | Aus dem Holländischen zum ersten Male ins Deutsche | übersetzt und mit einem Vorwort begleitet | von | C. Schaarschmidt, | Prof. in Bonn. | Berlin, 1869. | Verlag von L. Heimann. | Wilhelms-Strasse N°. 91. | 8vo. XVIII + (118) pp.

Bijtitel: Philosophische Bibliothek oder Sammlung der Hauptwerke der Philosophie alter und neuer Zeit. Unter Mitwirkung namhafter Gelehrten herausgegeben ... von J. H. von Kirchmann. Achtzehnter Band. (Heft XLIX.)

53. Benedictus de Spinoza's | kurzer Tractat | von Gott, dem Menschen und dessen | Glückseligkeit. | Auf Grund einer neuen, | von | Dr. Antonius van der Linde | vorgenommenen Vergleichung der Handschriften | ins Deutsche übersetzt | mit einer Einleitung, kritischen und sachlichen Erläuterungen begleitet | von | Dr. Christoph Sigwart, | o. ö. Professor der Philosophie an der Universität Tübingen. | Tübingen, 1870. | Verlag der H. Laupp'schen Buchhandlung. | 8vo. LXIV pp. + 1 bl. + 232 pp.

7. Pseudo-Spinoza. (De Jure ecclesiasticorum & Philosophia S. Scripturæ Interpres.)

54. Lucii Antiſtii Conſtantis | De Jure | Ecclesia- | sticorum, | Liber Singularis. | Quo docetur: Quod cunque Divini | Humanique Iuris Eccleſiaſticis | tribuitur, vel ipſi ſibi Tribuunt, | hoc, aut falsò impieque illis Tri- | bui, aut non aliundè, quam à ſuis, | hoc eſt, ejus Reipublicæ ſivè Civi- | tatis Prodiis, in quâ ſunt conſti- | tuti, accepiſſe. [▭] Alethopoli, | Apud Cajum Valerium Pennatum. | CIↃIↃCLXV. | 8vo. 8 bll. + 162 pp.

Cf. Baumgartens Nachrichten, Dreyzehntes Stück (Halle, 1749) pp. 25—35. Barbier: Dictionnaire des ouvrages anonymes et pseudonymes, 2e éd., Paris 1824, 8vo. III, p. 581, N° 20871. Leibnitz onderstelt (Essais de théodicée sur la bonté de Dieu, la liberté de l'homme et l'origine du mal. § 375) dat De la Court de schrijver zou zijn geweest. Hij zegt: Les lettres initiales, L. A. C., me font juger que l'Autheur de ce Livre a été Monsieur de la Cour ou Van den Hoof. De konjektuur verdient alleen te worden opgemerkt, omdat Leibnitz in de gelegenheid was tot stellige inlichting, blijkends § 376: Je vis Mons. de la Court, aussi-bien que Spinosa, à mon retour de France, par l'Angleterre & par la Hollande, & j'appris d'eux quelques bonnes anecdotes sur les affaires de ce tems-là".

55. Spinoza reviewed: | or a | Treatise | proving the book | Entitled | The rights of the Christian Church &c. | (in the most notorious parts of it) to be the same with | Spinoza's Rights of the Christian clergy &c. | And that both of them are grounded upon downright Atheisme. | To which is added | A preliminary discourse relating to the same books, | by the Reverend Dr. George Hicks. | — Moveat cornicula risum | Fartivis medata coloribus | Horat. Epist. I Lib. I | London | Printed and to be sold by J. Morphew, near Stationers Hall 1709. | 8vo. 58 + (180) pp.

56. Philosophia | s. scripturæ | interpres; | Exercitatio Paradoxa, | In quâ, veram Philoſophiam infallibilem S. Lite- | ras interpretandi Normam eſſe, apodicticè demon- | ſtratur, & diſcrepantes ab hâc Sententiæ | expenduntur, ac refelluntur. | Πάντα δοκιμάζετε, τὸ καλὸν κατέχετε. | 1 Theſſ. 5. verſ. 21. [ ] Eleutheropoli, | Anno cIↄIↄcLXVI. | 4to. 6 bll. + 106 pp. + 5 bll.

Van dr. Lodewijk Meyer. Herdrukt in 1673 (cf. n° 4—7).
Cf. Baumgartens Nachrichten, Vierzehntes Stück, 1749, pp. 113—123. Balthasar Bekker. Bibliografie door dr. A. van der Linde ('s Gravenhage, Mart. Nijhoff. 1867. 8vo) N° 55.

57. Philosophia | scriptvrae | interpres. | Exercitatio paradoxa | tertivm editæ, | et appendice | Ioachimi Camerarii | avcta; | cvm notis variis et praefatione | D. Io. Sal. Semleri. [ ] Halae Magdebvrgicae, | typis et svmtv Io. Christ. Hendelii. | MDCCLXXVI. | 8vo. XXIV + 300 pp.

58. De Philosophie, d'uytleghſter der H. Schrifture. Een wonderſpreukigh tractaet ... Uyt het latyn vertaelt. Te Vrystadt [Amsterdam]. 1667. 4to.

59. Ludovici Wolzogen | de | Scripturarum Interprete | Adverſus | Exercitatorem Paradoxum | Libri Duo. | Acceſſere | de occaſione hujus ſcripti | espistolæ duæ. [ ] Ultrajecti, | Apud Johannem Ribbium, Bibliop. | CIↄIↄCLXVIII. | 12mo. 2 bll. + 274 pp. + 4 bll.

60. Reineri Vogelsangii, Vianenſis, | V. D. M. & S. S. Theologiæ Profeſſoris in Eccleſia & Il- | luſtri Gymnaſio Sylvaducenſi, | Contra libellum, cui Titulus, | Philosophia S. Scripturæ interpres; Exercitatio Paradoxa, | indignatio justa, | Continens varias digreſſiones; de Dubitatione Carteſiana, | de Ethica Carteſii, de Argumentis Hiſtoricis pro Divinitate Sacræ | Scripturæ, de Senſu S. Scripturæ, de Veritate Logica & Ethica, de | Clara diſtinctaque perceptione, de Naturalibus argumentis pro | Myſterio Trinitatis, de uſu Philosophiæ ſeu rationis in Theo-logia, de Illuminatione Spiritus Sancti, &c. | Accessit | Specimen conflictus eundem inter Auctorem & Celeberrimum Virum, | D. Johannem de Bruin, Academiæ Rheno- | Trajectinæ Profeſſorem, ſuper Dubitatione Carteſiana. | Nec non | Diatribe de Idea Dei ſecundum Carteſium. Item Corollaria | Irenica de

Sabbatho. | [ornament] Ultrajecti, | Ex Officinâ Henrici Versteegh. Bibliop. | cIↃIↃcLXIX. | 4to. 6 bli. + 258 pp. + 2 bll. + (106) pp.

61. Advijs | Van de | theologische faculteyt | tot Leyden, | Op het verſoeck vande | Staten van Hollant en West-Vrieslant, | Gegeven: | Rakende het Bewuſte Boeck, | genaemt den | Uyt-legger der H. Schrift. | [ornament] Voor Jan Recht-Zinnigh. | 1669. | 4to. (12) pp.

Het geschrift van Wolzogen tegen de Exercitatio paradoxa riep een menigte strijdschriften in 't leven, van Jean de Labadie, den waalschen kerkeraad te Middelburg (1668), Joh. van der Waayen (Amst. 1669), George de Raadt (Vlissing. 1670), Matthias Netheuus (Herborn 1675) e. a. Doch deze litteratuur behoort niet meer tot ons onderwerp.

II.

GESCHIEDENIS VAN SPINOZAAS LEVEN EN LEER.

62. Tractatus Theologico Politicus, &c. Door den afvalligen Jood Spinoza, uyt de Hel voortgebracht, waer in op een ongehoorde Atheïsten manier bewesen werdt, dat Godts woort door de Philosophie moet uytgeleyt en verstaen werden, het welck met kennis van Mr. Jan publijck gedruckt is.

Cf. Sleutel, ontsluytende de Boecke-kas van de Witte Bibliotheeck, Met sijn Appendix. Waer in de duystere namen der Boecken klaerlijck werden vertoont en bekent gemaeckt. Door J. B. Bibliothecarius. In 's Gravenhage, By Nil Volentibus arduum. 1672. Voor Intelligentibus. 4to p. 15. N° 33. Merkwaardig als volksstem, tijdens beider leven, over de bekende betrekking tusschen Spinoza en Jan de Wit.

63. La religion | des | hollandois, | Representée en plusieurs let- | tres écrites par un | Officier de l'Arméc de Roy, | A un Pasteur & Professeur en | Theologie de Berne [ornament] A Cologne, | Chez Pierre Marteau, 1673. | 12mo. 144 pp.

De brieven van Stoupe, Stoupp of Stouppa zijn merkwaardig wegens het be-

richt over Spinoza, pp. 65—67, 107—109: Je ne croirois pas vous avoir parlé de toutes les Religions de ce païs, si je ne vous avois dit un mot d'un homme illustre & sçavant, qui à ce que l'on m'a asseuré, a un grand nombre de Sectateurs, qui sont entierement attâchez à ses sentimens. C'est un homme qui est né Juif, qui s'appelle Spinosa, qui n'a point abjuré la Religion des Juifs, ni embrassé la Religion Chrétienne; aussi il est tres-meschant Juif, & n'est pas meilleur Chrétien. Il a fait dépuis quelques années un livre en latin, dont le titre est Tractatus Theologico Politicus, dans lequel il semble d'avoir pour but principal de dêtruire toutes les Religions, & particulierement la Judaïque & la Chrétienne, & d'introduire l'Atheisme, le Libertinage, & la liberté de toutes les Religions. Il soûtient qu'elles ont toutes esté inventées pour l'utilité, que le Public en reçoit, afin que tous les Citoyens vivent honnétement, & obeissent à leur Magistrat, & qu'ils s'addonnent à la vertu, non pour l'esperance d'aucune recompense apres la mort, mais pour l'exellence de la vertu en elle mesme, & pour les avantages que ceux qui la suivent en reçoivent dés cette vie: Il ne dit pas ouvertement dans ce livre l'opinion qu'il a de la Divinité, mais il ne laisse pas de l'insinuer & de la decouvrir; Au lieu que dans ses discours, il dit hautement, que Dieu n'est pas un Estre doüe d'intelligence, infiniment parfait & heureux, comme nous nous l'imaginons; mais que ce n'est autre chose, que cette vertu de la nature, qui est repanduë dans toutes les Creatures.

Ce Spinosa vit dans ce païs; Il a demeuré quelque temps à la Haye, ou il estoit visité par tous les Esprits Curieux, & même par des filles de qualité, qui se picquent d'avoir de l'Esprit au dessus de leur Sexe. Ses Sectateurs n'osent pas se découvrir, par ce que son livre renverse absolutement les fondemens de toutes les Religions, & qu'il a esté condamné par un decret Public des Estats, & qu'on a deffendu de le vendre, bien qu'on ne laisse pas de se vendre publiquement. Entre tous les Theologiens qui sont dans ce païs, il ne s'en est trouvé aucun, qui ait osé écrire contre les opinions, que cet Autheur avance dans son traitté. J'en suis d'autant plus surpris, que l'Autheur faisant paroistre une grande connoissance de la langue Hebraïque, de toutes les Ceremonies de la Religion Judaïque, de toutes les Coûtumes des Juifs & de la Philosophie, les Theologiens ne sçauroient dire, que ce livre ne merite point qu'ils prennent la peine de le refuter, s'ils continuent dans le silence, on ne pourra s'empescher de dire, ou qu'ils n'ont point de charité, en laissant sans réponse un livre si pernicieux, ou qu'ils approuvent les sentimens de cet Autheur, ou qu'ils n'ont pas le courage & la force de les combattre.

Leur conduite (nam. der Staten-Generaal) à cet esgard peut justement faire croire, qu'ils sont du sentiment de ce Spinosa, ce Juif renegat, quoy qu'il ne soit pas Chrétien, dont je vous ay parlé ci devant (Tractatus Theologico Politicus, Pagina 62). Cet Autheur a dessein de prouver dans son traitté, que le baptesme, le Sacrement de l'Eucharistie, les Sectes, les prieres & toutes les fonctions exterieures du service de Dieu, qui sont, & qui ont tousjours esté communes à tous les Chrétiens, si elles ont esté ordonnées par Jesus Christ ou par ses Apôtres, dequoy il dit qu'il n'est pas asseuré, n'ont esté ordonnées, à ce qu'il soûtient, que comme des signes exterieurs de l'Eglise universelle, & non pas comme des choses, qui fassent rien du tout à la béatitude, ou qui ayent aucune sainteté en elles mesmes; & que ceux qui vivent dans la solitude n'y sont point obligez; Et que ceux qui vivent dans les Estats, ou la Religion

Chrétienne est deffenduë, sont obligez de s'abstenir de ces Ceremonies, & ne laissent pas de vivre heureux. Pour prouver la proposition q'il avance; il allégue l'exemple de ce que font les Hollandais dans le Jappon, ou il dit, que la Religion Chrétienne y estant deffenduë, les Hollandois sont obligez par le Commandement des Directeurs de la Compagnie des Indes orientales, de n'en faire aucun exercice. Il faut que cette action des Hollandois dans le Jappon, faite & soûtenuë par une authorité publique, soit bien impie & detestable, puis que cet Autheur qui fait ouverte profession d'Atéisme, s'en sert comme d'une raison invincible, pour prouver que tous les services exterieurs de la Religion des Chrétiens, ne servent de rien à la sanctification, & qu'on peut s'en passer, & ne laisser pas d'estre heureux. Que si sans avoit[r] egard au sentiment de cet Athée, vous considerez cette action en elle mesme, que scauriez vous vous imaginer au monde de plus horrible, que des Chrétiens qui veulent passer pour Reformez, ayent pû se resoûdre de deffendre expressement tout exercice de Religion à leur peuple dans un païs, pour pouvoir y avoir la liberté d'y exercer paisiblement leur traffic.

64. De gods-dienst | der | Hollanders, | Vertoont in verscheide Brieven, geschreven | door een Amptenaar in 's Konings Leger, | Aen een Leeraar ende Professor in de God-geleertheid | der Stad Berne. | Uit de Franſche-Taal in het Nederlandſch over-gezet. [ ] t'Amsterdam, | By Cyprianus vander Gracht. 1673. | 4to. 48 pp. Cf. pp. 25, 26, 39, 40.

65. The | Religion | of the | Dutch. | Represented in several | Letters | from | A Protestant Officer | in | The French Army | to | A Pastor and Professor of Divinity | at Berne in Swiſserland. | Out of the French. | London, | Printed for Samuel Heyrick at Grayes- | Inn Gate in | Holbourn 1680 | 4to. II + 66 pp.

66. Grondig bericht | Van de | godsdienst | der | hollanders, | Strekkende tot wederlegging van zeker ongenoemt Schryver, | die in zes Brieven, over enige maanden uit Uitrecht aan een | Profeſſor der Theologie te Bern in Switſerlant geſchreven, en | door de druk gemeen gemaakt, de Hollanders, wegens hun Gods- | dienst, gelijk hy die vertoont, tracht gehaat te maken. | Daar voor by gevoegt is: | Wat d'eigentlijke oorzaak van de Franſche Oorlog tegen Hollant is; | Wat Intereſt andere Vorſten en Staten binnen en buiten deze Oorlog | hebben; en | Wat de Switſers bezonderlijk daar in hebben t'aanmerken. | Nieuwelijks in de Hoogduitſche Taal beſchreven, en daar uit vertaalt. [ ] t'Amsterdam, M. DC. LXXIV. 4to. 38 pp.

„Voorts, hetgeen hy (de schrijver der Zes Brieven), ergens van de zoge-

naamde Spinosa by-brengt, namelijk dat zijn leer grote toeloop heeft, de naam van goet voert, en niemant zich machtig genoech kent om de zelfde te wederleggen, dit is een valsche en quade byvoeging. De Heeren Staten Generaal hebben zijn boek opentlijk verboden; en verscheide Godgeleerden hebben alreê voor d'oorlog aangevangen zulks te wederleggen, doch zijn door de tegenwoordige gevarelijke loop opgehouden. Evenwel schijnt het dat dit boek, met de schrijver, onder de voet zal geraken; 't welk wel te wenschen zou zijn, al waar 't om uwent (Stoupe's) wil." Pag. 36.

67. La veritable | religion | des | hollandais. | Avec une | apologie | Pour | la religion | Des Eſtats Generaux des Provinces Unies. | Contre le Libelle Diffamatoire de Stoupe, | qui a pour Titre | La Religion des Hollandois, | Repreſenté en pluſieurs lettres écrites par un | Officier de l'Armée du Roy, | à un Paſteur & | Profeſſeur en Theologie à Berne. | Par Jean Brun, Miniſtre du Roy des Armées. | Hac caſti maneant in Religione Nepotes. | Cy eſt joint | le conseil d'extorsion | Ou | la volerie des francois. | Exercée en la Ville de Nimegue par le | Commiſſaire Methelet & ſes Supôts. | A Amsterdam, | Chez Abraham Wolfgank, 1675. | 12mo. 20 bll. + 392 + (198) pp.

Over Spinoza wordt gehandeld pp. 158—164, 289, 290. De voornaamste plaatsen luiden: Dans toute cette lettre je ne trouve presque rien qui touche les Hollandais, & qui soit digne de réponse, si ce n'est ce qu'il dit en la page 65. & suivantes, touchant un certain Spinosa.

Il dit donc que Spinosa est un homme qui est né Juif, qui n'a point abjuré la Religion des Juifs, ni embrassé la Religion des Chrétiens. S'il est Juif ou non, cela n'établit ni ne ruïne pas la Religion des Hollandois. Je crois pourtant que Stoupe se trompe quand il dit: qu'il n'a point abjuré la Religion des Juifs, puisqu'il ne renonce pas seulement à leurs sentimens, s'estant soustrait de toutes leurs observations & de leurs ceremonies; mais aussi qu'il mange & boit tout ce qu'on lui propose, fut-ce méme du lard, & du vin, qui viendroit de la cave du Pape, sans s'informer s'il est Cascher ou Nesech. Il est vrai qu'il ne fait pas profession d'aucune autre, & il semble estre fort indifferent pour les Religions, si Dieu ne lui touche le cœur. S'il soûtient toutes les opinions comme Stoupe les lui attribüe, ou s'il ne les soutient pas, je ne le rechercherai pas, & Stoupe se seroit passé, avec plus d'edification, d'en parler. Il s'en pourra justifier lui méme, s'il veut. Je n'examinerai pas non plus, s'il est l'auteur du livre qui a pour titre Tractatus Theologico-Politicus. Au moins l'on m'assure, qu'il ne le veut pas reconnoître pour son fruit; & si l'on doit croire au titre, il n'est pas imprimé en ces Provinces, mais à Hambourg. Mais prennons que ce méchant livre soit imprimé en Hollande; Messieurs les Estats ont tâché de l'étouffer en sa naissance & l'ont condané, & en ont deffendu le debit, par un Decrét public, dés aussi tôt qu'il vit le jour en leurs païs, comme Stoupe lui méme le concesse en la page 67. Je sçai bien quil s'est vendu en Angleterre, en Alle-

magne, en France & même en Suisse, aussi bien qu'en Hollande; mais je ne sçai pas s'il a esté deffendu en ces païs-la. Messieurs les Estats encor presentement, que je suis occupé à écrire cecy, témoignent leur piété, & le deffendent de nouveau avec plusieurs autres de cette trempe.

Mais enfin le Traité de Spinosa a esté refuté par un excellent homme en Hollande, qui étoit tres-bon Theologien, aussi bien que grand Philosophe, c'est à sçavoir par Monsieur Mansfeldt, Professeur en sa vie à Utrecht. Cette refutation sans doute auroit parüe plustôt, si l'auteur n'eut esté prevenu par la mort. Et je m'assure qu'il auroit esté refuté long-tems par d'autres, si Stoupe avec les complices, par cette sanglante guerre, n'y avoient mis des obstacles. Avant que de quiter ce chapitre, il faut que je reconnoisse l'étonnement que j'ai, de voir que Stoupe ait tant voulu déclamer contre ce Spinosa, & qu'il dise qu'il y en a beaucoup en ce païs-icy qui le visitent, veu qu'il avoit fait & cultivé une si étroite amitié avec lui, pendant qu'il étoit à Utrecht. Car l'on m'a assuré que le Prince de Condé, à sa solicitation, l'a fait venir de la Haye à Utrecht, tout exprez pour conferer avec lui, & que Stoupe l'a fort loüé, & à vescu fort familierement avec lui.

68. Kerkelyke en wereldlyke historie ... door Georgius Hornius... Waer aen is by gevoegt de kerkelyke en wereldlyke historie, ſedert den jare 1666 door Balthasar Bekker. Te Amsterdam by Boekholt. 1683. 8vo. Herdrukt te Amsterdam by Abraham van Someren. 1684. T'Amsterdam, By Johannes Rotterdam, Boekverkooper, in de Harteſtraat 1739.

Balthasar Bekker. Bibliografie door Dr. A van der Linde. 's Gravenhage: Martinus Nijhoff. 1869. 8vo. N° 4 en 5.

Bekkers oppervlakkige kompilacie is alleen merkwaardig wegens hetgeen hij meldt omtrend zijn persoonlijke ontmoeting met Spinoza. Hij schrijft § XLIX en LI: „De Filosofie begon eindelik dat gene te bestaan, waaraf sich Descartes met kragt poogde te suiveren; datse 't meesterschap over de saken des geloofs aan haar trok. Benedictus de Spinoza ... had hemselven daar in so veel vryheids veroorlofd, dat hy van sijn volk wierd uitgebannen. Sijn eerste boek dat hy in 't jaar 1663. uitgaf over de Beginselen van Descartes, toonde dat hy desselfs leeringen boven die van andere stelde. Maar sijne besonderste gedachten bragt hy eerst seven jaren daarna onder den man, door een boek dat hy Tractatus Theologico-politicus noemt, van de vryheid van filosoferen, sonder naam uitgegeven: die ook lang onbekend, of immers in twijffel bleef. Hy was van Amsterdam tot Rijswijk [!] woonen gegaan, en van daar in den Hage; daar hy met my sprekende, 't voorseide boek voor 't syne bekende: aangaande syn leven hoorde ik wel getuigen van de gene die hem kenden; en bevond aan hem, in 't byzijn, geenen mangel van sedigheid noch beleefdheid. Hy ... overleed deser wereld, achterlatende noch ongerijmder schriften dan hy had uitgegeven ... Men moet bekennen, dat de gevoelens van Spinosa maar al te ver en te veel, door alle oorden en orden van menschen, verspreid en geworteld sijn: datse de Hoven der Grooten ingenomen, en verscheidene der beste verstanden verpest hebben: dat luiden van seer burgerliken wandel door de selve, als wat Godlijx, tot Ongodisterye

verrukt zijn. Waar door 't geheel der genen onder de hand wast, die den Godsdienst en Geloofsbelijdenisse niet dan om de voegelikheid, en meer uit menschelike dan godlike insigten plegen"...

69. [D. Veegens:] De woonplaats van Spinoza en Elsje van Houweningen. (Mededeelingen van de Vereeniging ter beoefening der geschiedenis van 's Gravenhage. 's Gravenhage, W. P. van Stockum. 1867. 8vo. II pp. 197—117, 197.)

De Nederlandsche Spectator van 18. Mei 1867 deelt de advertencie mede der veiling van Spinozaas inboedel, door dr. A. van der Willigen Pz. ontdekt in de Opregte Haarlemsche Courant van 2. November 1677, N° 44: Men sal in 's Hage by openbare opveilinge aan de meestbiedende verkopen ten huyse van Mons. Hendrik van der Spyck, schilder op de Paviljoensgracht over de Dubeletstraat, donderdag toekomende, zynde 4 Nov. 's morgens 9 uren, alle de nagelaten goederen van wylen Benedictus de Spinoza, boeken, manuscripten, verrekyckers, vergrootglazen, glazen soo geslepen, en verscheide slypgereedschap, soo molens als groote en kleine metale schotels daartoe dienende, en soo voort.

70. Het leven | van | B. de Spinoza, | met eenige Aanteekeningen over zyn | Bedryf, Schriften en Gevoelens: | Door den Heer Bayle, | Leeraar der Wysgeerte te Rotterdam. | Nevens een | kort betoog | van de Waerheyt des Chriſtelyken | Godtsdienſts; | En twee Verhandelingen, | I. Van de Ziel. | II. Van Godts Wezentlykheit. | Door den Heer Jaquelot, | Leeraar der Franſche Kerke in | 's Gravenhage. | Vertaalt door F. Halma. | De Voorreden behelſcht eenige | Aanmerkingen tegens | 't Levensvervolg van Philopater. [▭] T'Utr. by | François Halma, | Willem vande Water | 1698. | 8vo. 95 bll. + 464 pp. + 8 bll.

Regel 1, 3, 6, 9, 15, 18, 23 en 24 rood. Vertaald uit Pierre Bayle's Dictionnaire historique et critique. Rotterdam MDCXCVII. Folio. II pp. 1038—1100: Benoît de Spinoza. Herdrukt Rotterdam 1702. Rotterdam, Bohm. 1720. Amsterdam 1730. Amsterdam (Trevoux) 1734. Basle 1738. Dictionnaire historique et critique. Cinquième édition revue, corrigée et augmentée. Avec la vie de l'auteur par Mr. des Maizeaux. A Amsterdam MDCCXL. IV pp. 253—71. Paris 1820—24 8vo. 16 voll. In 't Duitsch Leipzig 1741—44, Engelsch London 1710, 1734—37.

71. Het leven | van | B. de Spinoza, | met eenige Aantekeningen over zyn | Bedryf, Schriften, en Gevoelens: | Door den Heere Bayle, | Leeraar der Wysgeerte te Rotterdam. | Nevens een | kort betoog | van de Waerheit des Chriſtelyken Godsdienſts; | en twee Verhandelingen, I. Van de Ziel. | II. Van Gods Wezentlyk-

heit. | Door den Heere Jaquelot, | Leeraar der Franſche Kerke in 's Gravenhage. | Vertaald door F. Halma. | De Voorreden behelſcht eenige | Aanmerkingen tegens | 't Levensvervolg van Philopater. [⊠] Te Utrecht, | By Willem Broedelet. 1711. | 8vo.

Regel 1, 3, 9, 13, 18 en de naam des uitgevers rood. Titeldruk. De litteratuur over het Leven van Philopater, waar de titel naar verwijst, grijpt eenigszins in de geschiedenis van het Spinozisme. Zij omvat:

72. Het leven | van | Philopater, | Opgewiegt in | Voetiaenſche Talmeryen, en | groot gemaackt in de Ver- | borgentheden der Coc- | cejanen. | Een waere Historie. [⊠] Tot Groeningen. | Voor Siewert van der Brug, in de | Waerheyd. 1691. | 12mo. 8 bll. + (222) pp.

73. Vervolg van 't Leven | van | Philopater. | Geredded | uit de verborgentheeden der Coc- | cejanen, en geworden een | waeragtig Wysgeer, | Een waere Hiſtorie. [⊠] Tot Groeningen, | Voor Siewert van der Brug, | in de waarheid. 1697. | 12mo. 12 + (300) pp.

74. Verhael | Van een wonderlijck | gesicht, | Dat eenige dagen geleden een Fijn- | Man gehadt heeft, meynende | Chriſtus met ſijne Apostelen | en veele Engelen en Zielen | op een Olijf-Berg ge- | ſien te hebben, | rakende | Cocceanereye, Carteſianerye, en in 't beſonder | d'ontrouw van de Claſſis van | Seven-Wouden. [⊠] Gedruckt na de Copye, in Nieuw Stad, | by Neotericus Detertors, in de Tyding- | Straet, in 't Oudt-Nieuws. | 12mo. (178) pp.

75. Het leven | Van | Paterphilo, | Ofte | Den Academiſche Droomer, | Waar in hy, op een zeer verma- | kelijke wijze verhaald alle zijn | Academiſche bedrijven, en | onder eenige verbeeldinge | aardig handeld van | eenige ſuevende ge- | ſchillen. | Tot nut van Ouderen en Voogden, | die hunne kindere nog jong | zijnde, op de Academie | beſtellen. [⊠] Tot Harderwyk, | By Cornelis Pietersen, | Boekverkoper, Anno MDCXCVII. | 12mo. 4 bll. + 88 pp.

76. Gedragh en naam | des | schryvers, | van | Philopater | Stukx wijſe geſchetſt. | Door | J. Roodenpoort; M. Docter. [⊠] Tot 's Hertogenbosch, | By Dirk van Dieſt, woonende by | de Hintemer Poort. | 12mo. 16 pp.

77. Verleidend | levens-bedrijf | Van | Kakotegnus: | Verzeld

met een over-natuur- | kundige Verhandeling | Van | Eustastes, en zijn Wijsgeerige | Zaamening. | Ter | Ontdekking van 't heilloos gedrag, en gevoelen, der hedendaagſe | Spinozisten. | Uit waare blijken Vertoogd | door | J. Roodenpoort Phil. & Med. Doct. [Ⅲ] t'Amsterdam, | Voor Wilhelm Linnig van Koppenol, | op de Rozegragt. 1700. | 8vo. 8 bll. + 230 pp.

78. Ph. J. P. de Jariges: Sur le systême de Spinoza et sur les remarques de Mr. Bayle. (Memoires de l'académie des sciences de Berlin. 1745, 1746. Tome I & II.)

79. Ph. J. P. de Jariges: Ueber das System des Spinoza und über Bayle's Erinnerungen dagegen. (Hissmann's Magazin für die Philosophie und ihre Geschichte. I pp. 1—73.)

80. Ph. J. P. de Jariges: Onderzoek van het Leerſtelzel van Spinoza en de tegenwerpingen van Bayle hier tegen, door den Heere de Jariges, uit het Fransch der Memoires de l'Academie des ſciences de Berlin ... vertaalt door J. van Eyk, van Amsterdam, Student in de Theologie. (Uitgeleezene Verhandelingen over de wysgeerte en fraaje letteren, getrokken uit de werken der koninglyke akademie der weetenschappen te Berlyn, en uit het Fransch vertaald. Eerste deel. Met Byvoegzels vermeerdert door Joh. Fred. Hennert, Hoogleeraar in de Wysgeerte en Wiskunde &c. Te Utrecht. By A. van Paddenberg, en J. M. van Vloten. 1780. 8vo. pp. 41—175.)

Hennert schreef bij de nederlandsche vertaling uitvoerige noten en drie zelfstandige verhandelingen:

Over den aart der Wysgeerte van Spinoza. pp. 1—38.

Derde verhandeling over de Wysgeerte van Spinoza. pp. 176—281.

Het Spinozismus, vergeleeken met de gevoelens van Malebranche, Berkeley en der Kaballistische Wysgeeren. pp. 282—326.

81. Rencontre de Bayle avec Spinoza dans l'autre monde. Cologne 1711. 12mo. (Cf. Amand Saintes, Hist. de B. de S., p. 168.)

82. De | tribus | impostoribus | magnis | liber, | cura editus | Christiani Kortholti, | S. Theol. D. & Profeſſoris Primarii. | Hamburgi, Imprimebat Joachimus Reumann. | Anno 1700. | 4to. 4 bll. + 168 pp.

Behelst informacies van Christiaan Kortholt naar Spinoza.

83. Chevræana, ou diverses pensées d'histoire, de critique, d'érudition et de morale. Recueillies & publiées Par Mr. Chevreau. Suivant la Copie de Paris. A Amsterdam, chez Thomas Lombrail, Marchand Libraire, dans le Beurs-straat. M. D. CC. 8vo.

„Etant à la Cour du même Electeur, je parlay fort avantageusement de Spinoza quoyque je ne connusse encore ce Juif Protestant que par la premiere & la deuxième Partie de la Philosophie de M. Descartes, imprimées à Amsterdam chez Jean Rieuwertz en 1663. M. l'Electeur avoit ce Livre; & après lui en avoir leu quelques chapitres, il se resolut de l'appeller dans son Academie de Heidelberg pour y enseigner la Philosophie, A condition de ne point dogmatizer. M. Fabrice Professeur alors en Theologie eut ordre du Maître de lui écrire: & quoyque Spinoza ne fût pas trop bien dans ses affaires, il ne laisse pas de refuser cet honnête employ. On chercha les raisons de ce refus: & sur quelques Lettres que je reçus de la Haye & d'Amsterdam, je conjecturay que ces mots A condition de ne point dogmatizer, lui avoient fait peur. Il se trouvait bien mieux en Hollande où il entretenoit un fort grand commerce avec M. Oldenburg & d'autres Anglois; où il avoit une liberté entiere d'entretenir de ses opinions & de ses maximes, les curieux que le visitoient, & de faire de tous ses Disciples, ou des Déistes, ou des Athées". Seconde partie, p. 99.

84. Fürſtellung | Vier Neuer | Welt-Weiſen, | Namentlich, | I. | Renati des Cartes, | II. | Thomæ Hobbes, | III. | Benedicti Spinosa, | IV. | Balthasar Beckers, | Nach | Ihrem Leben | und Fürnehmſten Irrthümern. [Gott iſt bey ihr drinne da | rum wird sie wol bleiben, Pſ. 46.] Gedruckt im Jahr 1702. | Folio. 16 pp.

Met vier portretten. In de voorrede van dit curiosum wordt gezegd:

Geneigter Leser! Alhier stellen sich Dir für Augen vier Neue Welt-Weisen. Ihre Zahl machet gleich ein Spann aus. Wenn ich mit Worten spielen wollte; könte ich sagen, dass Sie einen grossen Dreck-Wagen in die Welt gezogen, mit viel hesslichen Irrthümern beladen.. Descartes ist der Anfänger. Den folgen die Andern treulich nach. Becker macht den Beschluss. Der hat nur mit dem Teufel zu thun, dass er ihn aus der Welt bringe. Von den beyden mittelsten aber mag es wol heissen: In medio consistit viritus. Scilicet! Die schlagen dem Fasse gar den Boden aus. Sonderlich Spinosa scheinet wol recht vom Satan dazu gedinget zuseyn, die Atheisterey auf guten Fuss zu setzen.

De „Beschreibung des Benedictus Spinosa, und seiner gottlosen Lehre", op pp. 9—11, is getrokken uit Kortholts De tribus impostoribus en sluit met de woorden: Dis sind die greulichen Lehren, die entsetzlichen Irrthümer, so dieser ungesaltzene Jüdische Philosophus (mit Gunst zu reden) in die Welt geschissen. Könte auch der Teufel wol ärger philosophiren? Und dennoch finden sich welche, so ihm beyzupflichten sich nicht entsehen. Allein es ist kein Wunder, da man heutiges Tages fast überall sich bemühet, entweder zuviel, zugläuben, oder gar nichts zugläuben.

85. Mercure galant 1702.

„In een brief, die in de Mercure Galant van September des jaars 1702 gevonden wordt, staat, dat Spinosa eenigen tydt te Ulm heeft geweest; dat de overheit der stadt deedt ruimen, om dat hy daar zyne gevaarlyke leer verspreidde, en dat hy daar zyn Tractatus Theologico-Politicus begon. Doch men kan daar kwalyk geloof aan slaan." [!!] Woordenboek van David van Hoogstraten, Amsterdam 1733.

86. Beiträge zur Kenntniss des 17. u. 18. Jahrhunderts aus den handſchriftlichen Aufzeichnungen Gottlieb Stolle's. Mitgetheilt von G. E. Guhrauer. (Allgemeine Zeitschrift für Geschichte. Herausgegeben von Dr. W. Adolf Schmidt. Siebenter Band. Berlin, 1847. Verlag von Veit und Comp. 8vo. pp. 385—436, 481—531.)

Gottlieb Stolle, geboren te Liegnitz in 1673, deed in het jaar 1703, als mentor van een adelijken kweekeling, met dezen een reis door een gedeelte van Duitschland en Holland. Na zijn terugkomst moest hij, ten gevalle zijner vrienden Thomasius en Buddeüs, een uitvoerig verslag daarvan schrijven; het handschrift bevindt zich in de universiteitsboekerij te Breslau (Gottlieb Stollens Reisebeschreibung. 1194 pp. in 8vo. Cat. IV, 8vo, 49) en daaraan is het uittreksel door Guhrauer ontleend. Het behelst interessante, maar zeer onnauwkeurige berichten omtrend Spinoza, pp. 392, 435, 484—489, 493, 495, 496, 501, 510, 511.

87. W. Goeree: Benediktus de Spinoza. (De kerkelyke en weereldlyke Historien; uyt d'Aal-ouwde Aardbeschryving en Uytgezogte Gedenk-Penningen opgehelderd ... 1705. Tweeden druk, Nu gevolgt na het onvervalst Exemplaar, van wylen den Autheur, en nooyt te vooren in diervoegen uitgegeven geweest. Te Leyden, By Johannes Abkoude, Boekverkooper in de Kloksteeg by de Academie 1730. 4to. pp. 664—677.)

Met Spinozaas portret in houtsnede en bericht aangaande zijn leermeester Frans van den Ende. Het portret heeft de onderschriften:

Zie hier Spinosaas tronie beeld,
Waar in de Jood na 't leeven speeld;
En in 't gelaat een zeedig weezen;
Maar die zyn Schriften komt te leezen:
Vind in 's mans grond, hoe schoon vernist,
't Afdrukzel van een Afgodist.

'k Wil 't zedig weezen van Spinosa niet betwisten,
Hy was een Wysgeer: in Geloof nog Jood nog Christen.

88. De waarachtige Verryzenis | Jesu Christi | uit den dooden, | Tegen B. de Spinosa | En zyn Aanhangers verdeedigt, | In een Predicatie beveſtigt, in de | Chriſt-Lutherſche Gemeente van 's Gravenhage, | op den H. Paaſchdag, in 't Jaar onzes | Zaligma-

kers, 1704. | Benevens een naukeurige Levens-beſchryving, | van dezen Beruchten Wysgeer, | zo uit zyn nagelate | Schriften als mondeling verhaal van nog in 't | leven zynde geloofwaardige Perſoonen, | zamengeſtelt | Door | Johannes Colerus, | Hoogduitſch Praedicant van voornoemde Gemeente. [ornament] t' Amsterdam, | By J. Lindenberg, in de Kalverſtraat, by de Kapel, 1705. | 8vo. 4 bll. + 214 pp.

Op pp. 116—214: Korte, dog waaragtige Levens-beschryving, Van Benedictus de Spinosa, Uit Autentique Stukken en mondeling getuigenis van nog levende Personen, opgestelt. Door Johannes Colerus, Hoogduitsch Predicant &c.

89. La vie | de | B. de Spinosa, | tiree des ecrits | de ce | fameux philosophe, | Et du témoignage de pluſieurs Perſon- | nes dignes de foi, qui l'ont | connu particuliérement. | Par Jean Colerus, Miniſtre | de l'Egliſe Luthérienne de la Haye. [ornament] A la Haye, | Chez T. Johnson, Marchand Libraire, | dans le Pooten. | M.DCC.VI. | 8vo. 188 pp.

Regel 1, 3, 6, 12, 15 en de naam des auteurs rood. Op de biografie volgt afzonderlijk:

90. La vérité | de la | résurrection | de | Jésus Christ, | defendue contre | B. de Spinosa, | et ses spectateurs. | Avec | la vie | de ce | fameux philosophe, | Tirée, tant de ſes propres Ecrits, que de la | bouche de pluſieures perſonnes dignes | de foi qui l'ont connu. | Par Jean Colerus, Miniſtre | de l'Egliſe Luthérienne de la Haye. | A la Haye, | Chez T. Johnson, Marchand Libraire, | dans le Pooten. | M. DCC. VI. | 4 bll. + 80 pp.

Cf. Mémoires pour l'histoire des Sciences & des Beaux-Arts. A. Trévoux, chez Etienne Ganeaux. 1706. 12mo. p. 518. 1707. pp. 94—109. De schrijver beweert o. a.: „En vérité on fait trop d'honneur à Spinoza de juger ses extravagances digne de réponse. Toute personne sensée qui le lira aura beaucoup de peine à l'entendre; mais elle ne courera aucun risque d'être seduite".

91. The | Life | of | Benedict | de | Spinosa. | Written by John Colerus, Miniſter | of the Lutheran Church at the | Hague. | Done out of French. | London. | Printed by D. L. And Sold by Benj. Bragg, | at the Raven in Pater-Noster-Row, 1706. Kl. 8vo. 92 pp.

92. Das Leben | Des | Bened. von Spinoza, | aus denen Schrifften | Dieſes beruffenen Welt-Weiſens | und | aus dem Zeugniſz vieler

glaubwür- | digen Perſonen, die ihn beſonders | gekannt haben, gezogen und | beſchrieben | von | Johann Colero, | Ehemaligen Prediger der Evangeliſchen | Gemeinde im Haag; | Nunmehro aber aus dem Frantzöſi- | ſchen ins Hoch-Teutſche überſetzet, und | mit verſchiedenen Anmerckungen | vermehret. | Franckfurt und Leipzig, MDCCXXXIII. | 8vo. 126 pp.

Regel 1, 3, 5, 12 en 19 rood. Spinozaas portret in koper, met de woorden: Benedictvs de Spinoza, | Amstelodamensis, | Gente et Professione Judaeus, postea coetui Christianorum se | adjungens, primi systematis inter Atheos subtiliores Architec- | tus. Tandem, ut Atheorum nostra ætate Princeps Hagae Comitum | infelicem vitam clausit; characterem reprobationis in vultu ge- | rens. Natus A. 1632. d. 24. Nov. Den. 1677. d. 21. Febr.

93. Johannis Coleri, | Vormahligen Lutheriſchen Predigers im Haag | Wahrheit | Der | Auferſtehung | JEſu Chriſti | Wider | B. de Spinoza und ſeine Anhänger | vertheidiget: | Nebſt einer genauen | Lebens-Beſchreibung | Dieſes berüchtigten Philoſophens, die man nicht ſo | wol aus ſeinen eigenen Schrifften, als vielmehr aus vieler glaub- | würdigen Leute mündlichen Erzehlung, | ſo ihn im Leben ge- | kant haben, aufgeſetzt, | Aus | Dem Holländiſchen Original und der Frantzöſiſchen | Uberſetzung verdeutſcht, | Mit benöthigten Anmerckungen und | Register verſehen | von | Wigand Kahler | Der heiligen Schrift Licentiaten, wie auch derſelben, der | Mathematic und Poëſie Profesſore zu Rinteln. | Lemgo, Gedruckt mit Meyeriſchen Schriften 1734. | 8vo. 8 bll. + 256 pp. + 2 bll.

Met een afzonderlijke titelplaat.

Wigand Kahler zegt in de Voorrede: man hat die Frantzösche Ubersetzung dieses Buchs abermal voriges Jahr in Holland auflegen lassen. (Die fransche uitgaaf van 1733 is mij echter onbekend.) Inzwischen da ich dieses schreibe, kommt mir eine Ubersetzung von Spinozae Leben zu handen, zu Franckfurt und Leiptzig 1733. von einem, der sich nicht genant, herausgegeben worden, und der der Deutschen Sprache kundig gewesen, pag. 56 und 108. ist ihm dieses Versehen begegnet, dass er Monsieur Stouppe und Monsieur de la Motte vormals gewesene Prediger an der Savoischen Kirche in London für Ministres vom Savoischen Hoff ausgegeben, wozu ihn die Frantzösische Ubersetzung veranlasset, weil er das Original nicht zur Hand gehabt, sonst muss man sagen, dass er Spinozae Irrthümer wol eingesehen. Ich habe das Original des Holländischen fleissig mit der Frantzösischen Ubersetzung zusammen gehalten, und gefunden, dass das Original an vielen Orten nicht nur volkommener, indem die Frantzösche Ubersetzung einige Dinge übergangen, sondern auch weit nachdrucklicher rede, und mir dieses im Deutschen zu Nutze gemacht.

Cf. over Spinozaas biograaf Johann Köhler, op wien een zilveren gedenkpen-

ning geslagen is: Geschiedenis der evang.-luthersche gemeente te 's Gravenhage, door F. J. Domela Nieuwenhuis, Hoogleeraar te Amsterdam. Te Amsterdam, bij J. H. Gebhard & C°. 1854. 8vo. pp. 23—33.

94. A. D. B. V. | De. | Spinozismo. | post. | Spinozam. | svb. | moderamine. | illvstris. | ac. | reverendissimi. | in. Christo. patris. | An. D. Io. Friderici. | Mayeri. | consiliarii. regii. prof. pvbl. | primarii. ordinis. theolog. senio- | ris. et. decani. reliqva. | disseret. | praeses. | M. Iacobvs. Staalkopff. | s. theol. baccalavrevs. | commilitone. | Bvrchardo. | Grammanno. | Stada. Bremensi. | die. decembr. M DCC VIII. | Gryphiswaldiae. | Typis. Georg. Henr. Adolphi. Acad. Reg. Typogr. | 4to. 22 pp.

95. Oeuvres meslees de Mr. de Saint-Evremond, Publiées ſur les Manuſcrits de l'Auteur. Seconde Edition ... A Londres, Chez Jacob Tonson ... M. DCC. IX. 4to.

M. de St. Evremond se fit aussi un plaisir de voir quelques Savans & quelques Philosophes célèbres qui étoient alors à la Haye, & particulierement Messieurs Heinsius, Vossius & Spinoza. „Ce dernier, me disoit il un jour, avait la taille mediocre & la Physionomie agréable. Son savoir, sa modestie, & son desinteressement le faisoient estimer & rechercher de toutes les personnes d'Esprit qui se trouvoient a la Haye. Il ne paroissoit point dans ses Conversations ordinaires qu'il eût les sentimens qu'on a ensuite trouvés dans ses Oeuvres Posthumes." ... p. XXIX.

96. Ioh. Wolfg. Iaegeri Spinocismus, siue Benedicti Spinosae famosi atheistae Vita et Doctrina. Tubingae, 1710. 4to.

97. Von Spinoza und dessen Atheistischen Lehren. (Observationes miscellaneæ. Lipsiae 1712. 8vo. V pp. 393 e. v.) Met Spinozaas portret.

98. Menagiana. 1715. 8vo. III pp. 30, 31.

„J'ai oüi dire que Spinosa étoit mort de la peur qu'il avoit eu d'être mis à la Bastille. Il étoit venu en France attiré par deux personnes de qualité qui avoient envie de le voir. M. de Pomponne en fut averti; & comme c'étoit un Ministre fort zelé pour la Religion, il ne jugea pas à propos de souffrir Spinosa en France, où il étoit capable de faire bien du désordre, & pour l'en empêcher, il résolut de le faire mettre à la Bastille. Spinosa qui en eut avis, se sauva en habit de Cordelier: mais je ne garantis pas cette dernière [!] circonstance. Ce qui est certain, est que bien de personnes qui l'ont vû, m'ont assuré qu'il étoit petit, jaunâtre, qu'il avoit quelque chose de noir dans la physionomie, & qu'il portoit sur son visage un caractere de réprobation. ☞ Vigneul Marville,

qu'on croit être le P. Dom Noël d'Argonne Chartreux de Gaillon, pag. 33. du 2. vol. de ses Mémoires croit fort douteuse la particularité ici rapportée du voyage de Spinosa en France, & Bayle la déclare absolument fausse pag. 2783. de son Diction. 2. édit."

99. La vie | et | l'esprit de | Mr. Benoit | de Spinosa. | Si faute d'un pinceau fidéle, | Du fameux Spinosa l'on n'a pas peint les traits; | La Sageſſe étant immortelle, | Ses Ecrits ne mourront jamais. | CIƆ IƆ CCXIX. | 8vo. 4 bll. + 208 pp.

La vie de Monsieur Benoit de Spinosa (pp. 1—47), is volgends den schrijver "peut-être avec certitude" een werk "du feu Sieur Lucas". L'Esprit de Monsieur Benoit de Spinosa (pp. 49—208), wordt in een noot op pag. 25 toegekend aan denzelfden auteur: "Ce qu'il y a de certain c'est ce que dernier (le Sr Lucas) étoit Ami et Disciple de Mr. de Spinosa et qu'il est Autheur de cette Vie et de l'Ouvrage qui la suit." De tekst werd gedrukt te "Amsterdam chez Henri du Sauzet dans les Nouvelles Littéraires (1719, 8vo) X pp. 40—74. Le Libraire fut obligé d'en faire une espèce de Retractation à la tête de la II. Partie de ce X. Volume." Het tweede gedeelte verscheen afzonderlijk, onder den titel:

100. De tribus Impostoribus, des trois Imposteurs. A Francfort sur le Mein, aux dépens du Traducteur. MDCCXXI. 4to. 60 pp.

101. Traité | des | trois | imposteurs. [ ] M. DCC. LXXV. 8vo. 152 pp.

102. Traité | des | trois imposteurs. [ ] En Suisse, | de l'imprimerie philosophique. | 1793. | 12mo. 168 + (iv) pp.

103. Spinoza II. | oder | Subiroth Sopim. | Πᾶσιν ἀρεσαι δυχερέςατόν ἐςι. | Rom, bei der Wittwe Bona Spes. | 5770.

Duitsche vertaling van de Trois imposteurs, uitgegeven in 1787, bij W. Vieweg in Berlijn. De woorden Subiroth Sopim zijn een omkeering van [de tribus] Impostoribus. Omtrend de rijke litteratuur over het befaamde boek De tribus impostoribus, dat echter met Spinoza niets hoegenaamd te maken heeft, kunnen vergeleken worden:

Der Zweifel am Glauben. Kritik der Schriften: De Tribus Impostoribus, von Dr. Karl Rosenkranz. Halle und Leipzig. Verlag von Reinicke und Comp. 1830. 8vo. VIII + 88 pp.

De Impostvra religionvm breve compendivm sev liber de tribvs impostoribvs. Nach zwei Mss. und mit Historisch-Litterarischer Einleitung herausgegeben von F. W. Genthe. Leipzig bei Friedrich Fleischer. 1833. 8vo. IV + 62 pp.

Prosper Marchand: Dictionnaire historique, ou memoires critiques et littéraires (A la Haye, chez Pierre de Hondt. 1758. Folio) I pp. 312—329. Marchand gewaagt van een werk, beloofd door den beroemden Deen Severinus Linturpius: Schediasma criticum, de plagiis gentilium ex historia & scriptura sacra, contra Johannem Marshamum, Johannem Spencerum, & Benedictum Spinosam, deque præcipuis ejus argumenti scriptoribus, variisque in eodem eorum excessibus.

104. La | Vie | de | Spinosa, | par un de ses | disciples : | Nouvelle édition | non tronquée, | augmentée de quelques Notes | et du | Catalogue | de ses | écrits, | par un autre de ses disciples. &c. | A Hambourg. | Chez Henry Kunrath. | M. DCC. XXXV. | 8vo. 2 bll. + (48) pp. + 6 bll. : Recueil alphabétique des auteurs et des ouvrages condamnés au feu.

Cf. Dr. Ed. Böhmers Spinozana (1860) pp. 156—161.

105. An | Account | of the | life and writings | of | Spinoza. | To which is added | An abstract of his Theological | Political Treatise. | Alitur vitium crescitque tegendo. | Virgil. | London: | 1720. | 8vo. 96 pp.

106. Het | regt gebruik | der | werelt | beschouwingen, | ter overtuiginge van | ongodisten | en | ongelovigen | aangetoont, | door | Bernard Nieuwentyt, M. D. | Met kopere Platen. | Den vierden druk. | Tot Amsterdam. | By Joannis Pauli, Boekverkoper | op den Nieuwendyk het negende huis van den Dam in Seneca, 1725. 4to.

Op p. 6 wordt van Spinozaas sterven gezegd: By dese gelegentheid van het sterven der Ongodisten, kan ik niet nalaten hier aan te halen, het geen van Spinoza, en ook, voor soo veel ik heb kunnen vernemen, met waarheit gesegt wert, namelyk, dat hy in eenigheit en een groote stilheit sonder uyterlyke tekens van ongerustheit te tonen, syn leven geeindigt heeft."

107. Refutation | des | erreurs | de | Benoit de Spinosa. | Par M. De Fenelon Archevêqve de | Cambray, par le P. Lami Benedictin & | par M. le Comte de Boulainvil- | liers. | Avec | la vie de Spinosa, | Ecrite par M. Jean Colerus, Miniſtre de | l'Egliſe Lutherienne de la Haye; augmentée de | beaucoup de particularités tirées d'une Vie Ma- | nuſcrite de ce Philoſophe, faite par un de ſes Amis. [ornament] A Bruxelles, | Chez François Foppens, | MDCCXXVI. | 12mo. 5 bll. + 486 pp. Van p. (387)—183 [483]:

108. Certamen | philosophicum | Propugnatæ Veritatis Divinæ ac Naturalis | adversus | Joh: Bredenburg, | Principia in fine annexa. | Ex quibus quod Religio rationi re- | pugnat, demonſtrare nititur. | Quo in Atheiſmi Spinosæ barathro | immerſus jacet. | Quod Religio nil rationi repugnans cre- | dendum proponit, evidenter oſtenditur. | Hæc meditabatur | Ishak Orobio, | Medicinæ Doctor

Amſtelodamenſis. [ornament] Amſtelædami, | Ex Autographo A. Theodori Oſſaan, MDCCIII.

Verzameld en uitgegeven door den abbé Lenglet du Fresnoy en gedrukt te Amsterdam. Cf. Baumgartens Nachrichten, I pp. 132—140. Bibliothèque raisonnée des ouvrages des savans de l'Europe (Amsterdam 1731. 8vo) pp. 163—186. „L'éditeur de la Vie de Sp., sous le nom de Mr. Colerus, . . . a retranché du Manuscrit quelques Réflexions & quelques Exclamations qui marquoient trop d'admiration pour le Heros de la Piéce; mais il a encore assez laissé d'Eloges & il lui attribue assez de vertus pour faire naître au Lecteur l'envie de s'écrier: Sancte Spinosa, ora pro nobis." In 't zelfde werk wordt, bij recensies, in 't voorbijgaan gesproken over Spinoza XIV p. 7, 28; XX p. 280; XXIX p. 129, 183; XXXII p. 6, 15, 41; XL p. 383; XLI p. 120; XLII p. 188; XLIV p. 141; L p. 67. Op de laatste plaats: L'adoration du Ciel (en Chine) est un vrai Spinosisme.

109. Lettres | sur les | hollandois | par | M. A. F. C. [ornament] A Londres | MDCCXXXV. | 8vo. (46) pp. XI. Sur Spinoſa.

110. Spinosa. Ridicule conseil que lui donna son Confesseur. (Bibliothèque des ſciences et des beaux arts. Pour les mois de Janvier, Fevrier, Mars, MDCCLXIII. Tome XIX. A la Haye, chez Pierre Gosse Jun. 1763. 8vo. p. 415:)

„On dit de Spinosa que lors qu'il eut renoncé au Judaisme pour entrer dans l'Eglise Romaine, il lui vint sur sa nouvelle Religion des doutes qu'il découvrit à son Confesseur. Celui ci au lieu de tâcher de lever ses doutes par de bonnes raisons, lui conseilla de se flageller deux fois par jour, de jeûner & de dire force Pater, & lui promit que de cette manière ces difficultés qui lui faisoient tant de peine se dissiperoient peu à peu. La méthode étoit sans doute infaillible dans un certain sens; mais Spinosa se moqua & du Confesseur & de sa Religion" [!].

111. Dissertatio. epistolica | qva | viro | praenobilissimo. amplissimo | atqve. doctissimo | domino | Ioanni. Iacobo | Qvistorpio | artivm. qvae. vocantvr. libera- | les. magistro. praecellentissimo. et. socie- | tatis. tevtonicae. qvae. | Ienae. floret | membro. dignissimo | inavgvrationem. ad. officivm | professoris. philosophiae. in. inlvstri. chri- | stiana. albertina. extraordinarii | sincerrimo. ex. pectore | gratvlatvr | et | simvl. cvm. eo | de | atheismo. Benedicti | de. Spinoza | cogitata. sva. commvnicat | frater. germanvs | M. Bernh. Frider. Qvistorpivs | Rostoch. | Rostochii | formis. Adlerianis. | 4to. 28 pp. Sine dato.

112. Johann Caspar Lavater. Kontraste. 1. Spener. 2. Spinosa. (Physiognomische Fragmente, zur Beförderung der Menschenkennt-

nisz und Menschenliebe. Dritter Versuch. Mit vielen Kupfern. Leipzig und Winterthur, 1777. 4to. p. 277.)

Even als Zinzendorf en La Mettrie zijn op de plaat der zes koppen Spinoza en Spener met elkander verwisseld. Is de verwisseling alleen typografiesch of ook fyziognostiesch? Hoe dit zij, de verklaring van Lavater steekt er zonderling bij af!

„Nicht das beste Bild, dass ich schon von Spinosa gesehen. Nicht drinn die starken Augenbraunen des tiefen Denkers — nicht im untern Umrisse der Nase die unkindische Spürerey — nicht im Munde die Mässigkeit und Melancholie des Urbildes. Aber, so wie's da ist — welch ein sprechender Kopf! Wie steht der Mann in sich und auf sich allein! Wie wandelt er eignen Pfades ohne Rückblick auf Schmäher oder Nachfolge! Wie bildete, wurzelte er sich in tiefer Stille! Welche stille Festigkeit in der Stirne! Was liegt nicht für erstaunlicher Verstand zwischen den Augenbraunen bis zur Nasenwurzel! Wie viel und tief bemerkend der Blick! Wie aufspürend alle lockere Stellen jedes ihm begegnenden Systems! Wie ermüdet von Denken, Forschen, Zweifeln! — In dem obgleich gewiss nur halb wahren Munde — wie viel Weisheit und stiller Adel — Laune und Salz!

Das ganze Gesicht ein liebliches Gemisch von Trübsinn, Kampf mit Zweifeln und philosophischer Behaglichkeit — die geglaubtes Gefundenhaben der Wahrheit erzeugt. Die Miene lächelt den Voltärischen Vers:

J'ai des plats écoliers & des mauvais critiques.

Man vergleiche diesen Kopf mit 5. [La Mettrie of Zinzendorf?] — und entscheide — oder entscheide und richte nicht vor der Zeit, bis Gott den Rath der Herzen offenbaren, und einem jeden vergelten wird nach seinem Denken und Thun." Cf. J. C. Lavaters ausgewählte Schriften, herausgegeben van J. Casp. Orelli (Zürich 1842, 8vo) III p. 277.

113. H. F. Diez: Ben. von Spinoza nach Leben und Lehre. Dessau und Leipzig. 1783. 8vo.

114. Leben | Benedikt's von Spinofa. | von M. Philipfon. | Thut auf Worte Verzicht, und Weisheitsfreund, | umarme deinen Bruder! | Mendelssohn. | Braunfchweig | im Verlag der Schulbuchhandlung | 1790. | 8vo. 120 pp.

115. Apologie | de | Spinosa | et | du spinosisme; | Par M. Sabatier de Castres. | Et mundi infirmissima elegit Deus ut | fortia confutaret. | Epist. 1. ad Corinth. c. 1. | A Altona. | X^bre. 1805. | 8vo. 122 pp.

116. Apologie | de | Spinosa | et | du spinosisme, | Contre les Athées, les incrédules et contre | les Théologiens scolastiques-platoniciens; | par M. Sabatier de Castres. | Et mundi infirmissima elegit Deus, ut | fortia confutaret. | Epist. ad Corinth. c. 1. | Paris, | Four-

nier Frères, Libr. Rue Poupée, N. 7. | M.D.CCCX. | 8vo. iv + 136 pp.

117. Verſuch | über die | von der erlauchten Königlich-Däniſchen Geſellſchaft | der Wiſſenſchaften zu Kopenhagen | im Jahre 1805 bekannt gemachte Preisfrage: | „Quaenam fuére recentiore ac recentissimo | aevo fata Spinozismi, si tamen verus est, | qui hodie a quibusdam perhibetur Spinozis- | mus. Nocuitne an profuit rei philoso- | phicae in universum et speciatim | Philosophiae de Deo?" | Oder: | über die neuern Schickſale des Spinozismus | und ſeinen Einfluſz auf die Philoſophie überhaupt | und die Vernunfttheologie insbeſondere. | Motto: Ce n'est qu'a Dieu que convient la gloire et aux | hommes la Paix, qui n'est jamais si profonde, que dans | le sentiment de cette même gloire, | qui gouverne l'Univers. | (Bernhardin St. Pierre, les etudes de la | nat. Tom. I. p. 21. ed. 1804.) | Eine Schrift, | welche den für 1805 ausgeſetzten Preis erhalten hat, ver- | faſzt von Dr. G. S. Francke, Hauptpaſtor zu Sonderburg | auf der Inſel Alſen. | Schleswig, gedruckt in der Kön. priv. Serringhauſenſchen Buchdruckerey. 1808. | 8vo. XIV + 98 pp. + 1 bl. (De titel heeft de fouten in regel 16 en 19.)

118. Spillecke: Benedict Spinoza, oder über Atheismus, Fatalismus und Mysticismus. (Berl. Monatschrift. Jul. 1808, p. 27.)

119. Lettre | d'un ami du sens commun | à un hollandais, | Doct. en Med. de la Fac. de Leyde, | son ami &c. | au sujet de l'éloge de Benedictus de Spinosa, | Proposé par la Société Hollandoise des Beaux-Arts | et des Sciences de Leyde, le 26 Septembre 1807. | pour le prix d'éloquence de 1809. | Il y a des louanges qui blâment. | Pensées de La Rochefoucauld. | A Utrecht. 1809. | 8vo. 42 pp.

Van Dilouit, professor der Jansenisten. Het bedoelde "Programma der Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen, te Leyden" bericht: "Eindelyk werd tot een onderwerp, om eene Lofrede op te vervaardigen, gekozen Benedictus de Spinoza." Het programma van 30. September 1809 meldt, dat "op de uitgeschrevene Lofrede op Benedictus de Spinosa geene antwoorden ter bekrooning waren ingekomen." In het volgend jaar was Spinozaas naam uit de handelingen der Maatschappij verdwenen. Cf. Algemeene Konst- en Letterbode (Haarlem, Loosjes) 8vo. 1807 II. p. 262, 1808 II. p. 338, 1809 II. p. 251, 1810 II. p. 293.

120. Ritratti | o | Vite | letterarie e paralleli | Di G. J. Rousseau,

e del Sig. di Voltaire. | Di Obbes, e di Spinosa. | E Vita | Di Pietro Bayle. | Opera Posthuma | del pubblico professore | P. Antonio | Valsecchi. | Venezia | 1816. | Soc. Tip. Pasquali e Curti. | 8vo. 176 pp.

121. Zamenspraken | van | Spinoza, Bolingbroke, Pitt, | Canning en Benjamin | Constant, | in den tusschenstaat van het | doodenrijk, | over | hunne | verschillende bedrijven en derzelver | gevolgen voor hen en anderen. | Te 's Gravenhage, bij | A. P. van Langenhuysen. | 1831. | 8vo. (132) pp.

122. Gedächtnifsrede | auf | Benedict von Spinoza, | gehalten | vor einer Verfammlung | feiner akademifchen | Mitbürger | am 21. Februar 1831 | von | G. O. Marbach. | Halle, | Druck und Verlag von Friedrich Ruff. | 1831. | 8vo. (32) pp.

123. Benedictus Spinoza. | Zweier Gaben erste. | Benedictus Spinoza als Mensch | in seinem Leben und Charakter dargestellt, | als | Rechtfertiging des Verkannten, | als Aufforderung zur Feier | des 24sten November 1832, | seines zweihundertsten Geburtstages, | für gebildete Leser jeden Standes, | von | Ludwig Philippson. | Leipzig, 1832. | 8vo. XII + 68 pp.

Baruch Spinoza. | Von | Dr. Ludwig Philippson. | Mit einem Facsimile. | (Jahrbuch für die Geschichte der Juden und des Judenthums. Zweiter Band. Leipzig, Oskar Leiner. 1861. 8vo. pp. (189)—257).

Der zweite Abdruck im Jahrbuch, schreef mij de auteur, hat mehrfache Abänderungen erfahren.

124. Geschichte | der | neueren Philofophie | von | Bacon von Verulam | bis | Benedict Spinoza. | Von Dr. Ludwig Andreas Feuerbach. | Ansbach 1833. | 8vo. pp. 341—434.

Op nieuw uitgegeven in Ludwig Feuerbach's sämmtliche Werke. Vierter Band. Leipzig, Verlag von Otto Wigand. 1847. 8vo. pp. 298—392. Cf. Band. V. Pierre Bayle, ein Beitrag zur Geschichte der Philosophie und der Menschheit, p. 224 e. v.

125. Uriel Acosta. Trauerspiel in fünf Aufzügen von Karl Gützkow. Sechste Auflage. Leipzig: F. A. Brockhaus. 1865. Kl. 8vo. (116) pp.

Dramatische Werke. VIII. Nach einer im Herbst 1833 geschriebenen Erzählung des Verfassers: "Der Sadducäer von Amsterdam", folgte dreizehn Jahre

später, bei einem Frühlingsaufenthalt in Paris, die Umwandlung derselben in ein Drama. Personen: Manasse Vanderstraten, ein reicher Handelsherr in Amsterdam. Judith, seine Tochter. Ben Jochai, ihr Verlobter. De Silva, Arzt, ihr Oheim. Rabbi Ben Akiba. Uriel Acosta. Esther, seine Mutter. Ruben, Joel, seine Brüder. Baruch Spinoza, ein Knabe. De Santas, Van der Embden, Rabbiner. Ort der Handlung: In und bei Amsterdam. Zeit: 1640.

126. Spinoza. | Ein Denkerleben. | Von | Berthold Auerbach. | Neu durchgearbeitete, ſtereotypirte Auflage. | Mannheim, | Verlag von Baſſermann & Mathy. | 1854. | 8vo. (VIII) + (396) pp.

De eerste druk verscheen onder den titel:

Spinoza. Ein historischer Roman von B. Auerbach. Stuttgart, 1837. J. Scheible's Buchhandlung. 8vo. Zwei Theile.

In 1838 gerecenseerd door dr. D. F. Strauss; herdrukt in diens "Charakteristiken und Kritiken" (Zweite Auflage. Leipzig. Verlag von Otto Wigand. 1844. 8vo. pp. 448—453). De tweede uitgaaf is aangekondigd door mr. P. A. S. van Limburg Brouwer: Het leven van een denker (De Gids. Amsterdam, P. N. van Kampen. 1855. 8vo. pp. 409—443). Het Denkerleben verscheen op nieuw in 1860.

127. Spinoza. | Het leven van een denker, | door | Berthold Auerbach. | Naar de laatſte op nieuw bewerkte uitgave. | Uit het Hoogduitsch. | Met een voorberigt van | Dr. Burger, Jr. | Doesborgh, | W. Becking. | 1856. | 8vo. 2 bll. + (XIV) + 388 pp.

Met een nieuw titelblad verschenen als Tweede goedkoope uitgaaf. Amsterdam, H. J. van Kesteren, 1863.

128. Histoire | de la vie et des ouvrages | de | B. de Spinosa, | fondateur de l'exégèse et de la philosophie modernes. | Par Amand Saintes. [ornament] Paris | Jules Renouard et Cie., libraires-éditeurs, | Rue de Tournon, 6. | 1842. | 8vo. XX + 390 pp.

129. Spinoza's | Leben und Lehre. | Nebſt einem Abriſſe | der | Schelling'ſchen und Hegel'ſchen | Philoſophie. | Von | Conrad von Orelli, | Profeſſor der propädeutiſchen philoſophiſchen Wiſſenſchaften | am Gymnaſium in Zürich. | Aarau 1843. | Verlag von H. R. Sauerländer. | 8vo. XII + 384 pp.

130. Spinoza's | Leben und Lehre. | Nebſt einem Abriſſe | der | Schelling'ſchen und Hegel'ſchen | Philoſophie. | Von | Conrad von Orelli, | Profeſſor der propädeutiſchen philoſophiſchen Wiſſenſchaften | am Gymnaſium in Zürich. | Zweite

durch einen Nachtrag vermehrte Ausgabe. | Aarau 1850. | Druck und Verlag von H. R. Sauerländer. | 8vo. XII + 412 pp.

131. Geſchichte | der neuern Philoſophie | von | Kuno Fiſcher. | Erſter Band. | Das claſſiſche Zeitalter der dogmatiſchen | Philoſophie. | II. Abtheilung. | Benedictus Spinoza. | Mannheim. | Verlag von Baſſerman & Mathy. | 1854. | 8vo. pp. (234)—(596).

Op nieuw uitgegeven in 1865. Bd. I, Th. 2 pp. 98—138. Cf. Spinoza en Shakspere. (Yselkout ... van J. van Vloten, pp. 217—221). Kuno Fischers neue Darstellung des Spinozismus. (Beilage zur Allgemeinen Zeitung. Nr. 290, 291. Oct. 1865.)

132. Benedict Spinoza. | En monographie | af | Dr. H. Bröchner. | Kjöbenhavn. | P. G. Philipsens Forlag. | Thieles Bogtrykkeri. | 1857. | 8vo. 2 bll. + 188 pp.

133. Spinoza. | Seine Lehre | und | deren erſte Nachwirkungen in Holland. | Eine philosophiſch-hiſtoriſche Monographie. | Inaugural-Diſſertation | zur | Erlangung der philosophiſchen Doctorwürde | an der Univerſität Göttingen | von | Antonius van der Linde | aus Harlem. | Göttingen, | Van den Hoeck und Ruprecht. | 1862. | 8vo. XXXII + 216 pp.

Een exemplaar in 4to, op pergament, 200 exx. op best papier. Gerecenseerd in het Litterarisches Centralblatt für Deutschland. Leipzig 1862. N° 30. 4to. Door mr. A. F. Sifflé in den Dageraad, XIV, Amsterdam F. Günst. 1862. pp. 445—457. Aldaar ook p. 54, waartegen verscheen:

Eine Prise für die Ritter der Morgendämmerung (sonst genannt: "Dageraadsknoeiers"), aus der Dose Dr. Arthur Schopenhauer's höflichst dargeboten von Dr. Antonius van der Linde. Amsterdam: P. M. van der Made. 1862. 8vo.

Bedankje van een Dageraadsman voor de prise uit de doos van Schopenhauer, aangeboden door Dr. Antonius van der Linde. Amsterdam, F. Günst. 1862. 8vo. Cf. A. van der Linde: Verspreide opstellen. 1852—1865. Gedrukt te Utrecht bij Gieben & Dumont 1866. (Niet in den handel). 8vo. pp. 440—447.

134. Baruch d'Espinoza; | zijn | leven en schriften, | in | verband met zijnen en onzen | tijd. | Amsterdam, | Frederik Muller. | 8vo. | XII + 484 pp.

Door dr. J. van Vloten. Cf. Het spinozisme in den tegenwoordigen tijd. Volksblad, aan de algemeene maatschappelijke belangen toegewijd. Donderdag, 9 October, 1862. (Amsterdam, E. S. Witkamp). Navorscher 1852, p. 330.

135. Konrad Vermehren: Die neuen Urtheile und Nachrichten über Benedictus de Spinoza. (Deutsches Museum. Zeitſchrift für Literatur, Kunst und öffentliches Leben. Herausgegeben von Ro-

bert Prutz. Berlin 1863. 8vo. Nr. 14 pp. 481—493; Nr. 15 pp. 540—545).

Behandelt n° 133 en 134; de auteur van 134 wordt hardnekkig Van Volten genoemd.

136. Waarde van Spinoza's wijsbegeerte. (Naar aanleiding van J. van Vloten en A. van der Linde). Door P. Hofstede de Groot. 8vo. 40 pp.

Overdruk uit Waarheid in Liefde. (Groningen, Oomkens.) 1862. pp. 803 e. v.

137. Dr. A. van der Linde: Notiz zur Litteratur des Spinozismus. (Zeitſchrift für Philoſophie und philoſophiſche Kritik, im Vereine mit mehreren Gelehrten herausgegeben von Dr. J. H. Fichte, Dr. Hermann Ulrici und Dr. J. H. Wirth. Neue Folge. Fünf und vierzigſter Band. Halle, C. E. M. Pfeffer. 1864. 8vo. pp. 301—305).

Herdrukt in: A. van der Linde: Verspreide opstellen. 1852—1865. Gedrukt te Utrecht bij Gieben & Dumont. 1866. 8vo. pp. 407—413.

138. Spinoza. | Sein lebensbild und seine philosophie. | Inauguraldissertation | zur | erreichung der philosophischen doctorwürde | an der k. universität Würzburg | von | J. B. Lehmans | aus Nimwegen. | Würzburg. | Druck von Friedrich Ernst Thein. | 1864. | 8vo. (VIII) + 128 pp.

Gerecenseerd door Von Reichlin-Meldegg, Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik. XLVI. Halle 1865. pp. 290—313.

139. Baruch Spinoza's | Leben und Character. | Ein Vortrag | von | Kuno Fiſcher. | Mannheim, | Verlagsbuchhandlung von Friedrich Baſſermann. | 1865. | 8vo. IV + 52 pp.

140. G. H. Lewes: Spinoza. (Wetenschappelijke bladen. Eene bloemlezing uit buitenlandsche tijdschriften, voor Nederland bewerkt. Onder toezicht van Dr. J. C. van Deventer. Haarlem, A. C. Kruseman. 1866. 8vo. Zevende aflevering, pp. 257—292).

Vertaald uit The fortnightly review. De auteur schreef reeds in 1843 een artikel over het leven en de werken van Spinoza in The Westminster Review, N° 77, afzonderlijk herdrukt en in 1846 ingelijfd in de Biographical History of Philosophy. Van hem is insgelijks het artikel Spinoza in de Penny Cyclopædia.

141. Spinoza | et le | naturalisme contemporain | par | Nourrisson [ ] Paris | librairie académique | Didier et Cie., libraires-éditeurs | 35, Quai des Augustin, 35. | 1866 | Tous droits reservés. | 8vo. XII + (306) pp. + 1 bl.

„Le lecteur trouvera dans les pages suivantes une étude sur la vie de Spinoza, ses doctrines, leur fortune diverse, leur actuelle influence". Préface.

Cf. Dr. J. van Vloten: Spinoza door een geloovig Franschman bekeken. De Levensbode. II. (Deventer, Jac. van der Meer.) 1867. pp. 70—80.

142. Paul Janet: Spinoza et le Spinozisme d'après les travaux récens. I. Ad Benedicti de Spinoza opera quæ supersunt omnia supplementum; Amsterdam, Fréd. Müller, 1862. II. Baruch d'Espinoza zijn leven en schriften in verband met zijnen en onzen tijd, door J. van Vloten; Amsterdam, Fréd. Müller, 1862. III. Spinoza, seine Lehre und deren erste Nachwirkungen in Holland, von Van der Linde; Goettingen 1862. IV. Spinoza et le naturalisme contemporain, par M. Nourisson; Paris 1866. (Revue des deux mondes 15 Juillet 1867 pp. 470—498.)

143. Spinoza | en | het spinozisme, | door Paul Janet. | 's Hertogenbosch — G. H. van der Schuyt. | 8vo. 52 pp.

Vertaling van voorgaand artikel, uitgegeven in 1868. Cf. n° 145 noot.

144. Spinoza's | neuentdeckter Tractat | von | Gott, dem Menschen und dessen | Glückseligkeit. | Erläutert und in seiner Bedeutung für das Verſtändniss | des Spinozismus untersucht | von | Dr. Christoph Sigwart, | o. ö. Professor der Philosophie in Tübingen. | Gotha, | Verlag von Rud. Beſſer. | 1866. | 8vo. (VIII) + 158 pp.

Cf. Dr. J. van Vloten: Spinoza's vertoog over God en mensch. De Levensbode. II. 1867. 8vo. pp. 460—471.

145. Adolf Trendelenburg: Ueber die aufgefundenen Ergänzungen zu Spinoza's Werken und deren Ertrag für Spinoza's Leben und Lehre. (Historische Beiträge zur Philosophie. Berlin. Verlag von G. Bethge. 1867. 8vo. pp. 277—398.)

Cf. Dr. J. van Vloten: Trendelenburg en Janet over Spinoza. De Levensbode. III. pp. 242—251. Er komt daar ook een artikel voor: Christ. Huygens en Spinoza.

146. Ueber | die beiden ersten Phasen | des Spinozischen Pantheismus | und | das Verhältniss | der zweiten zur dritten Phase. | Nebst einem Anhang: | Ueber Reihenfolge und Abfassungszeit der älteren | Schriften Spinoza's. | Von | Richard Avenarius | Dr. ph. | Leipzig, | Eduard Avenarius. | 1868. | 8vo. (X) + (106) pp.

147. Benedict von Spinoza's | System der Philosophie | nach der Ethik und den übrigen Traktaten deſselben | in genetiſcher Entwickelung dargestellt | und | mit einer Biographie Spinoza's versehen | von | Moritz Brasch. | ... Göthe. | Berlin, 1870. | Verlag von Albert Wruck, | Wilhelms-Strasse 5a. | Druck von M. Driesner, Berlin, Klosterstr. 13. | 8vo. 4 bll. + 192 pp.

148. Dr. Johannes Huber: Spinoza. (Kleine Schriften. Leipzig, Verlag von Duncker und Humblot. 1871. 8vo. pp. 87—133.)

Behalve de monografiën en zelfstandige wetenschappelijke opstellen komen hier in aanmerking de biografische woordenboeken en de geschiedwerken over de wijsbegeerte, die wel niets nieuws brengen, daar zij uit de hier aangewezen bronnen hebben moeten putten, maar toch tot de geschiedenis der kritiek van het Spinozisme behooren. Daar echter op dit gebied aan geen volledigheid te denken valt, geef ik in een noot alleen de werken op, die ik heb kunnen naslaan.

I. Jo. Christoph. Wolfius: בינדיקתוס די סכיגןסה Benedictus de Spinosa Amstelodamensis. (Bibliotheca Hebræa. Hamburgi & Lipsiae Imp. Christ. Liebezeit Anno R. S. 1715. 4to. pp. 239—242).

II. (Jean P. Niceron, Barnabite:) Benoist de Spinosa. (Memoires povr servir à l'histoire des Hommes illustres dans la république des lettres. Avec un catalogue raisonné de leurs ouvrages. Tome XIII. A Paris, Chez Briasson, Libraire; rue S. Jacques, à la Science. M. DCC. XXX. 8vo. pp. 30—52.)

III. Benedictus de Spinosa. (Groot algemeen historisch, geographisch, genealogisch en oordeelkundig woordenboek, behelzende het voornaamste, dat vervat is in de Woordenboeken van Moreri, Bayle, Buddeus, enz. ... Onder het opzicht van David van Hoogstraten en van Jan Lodewyk Schuer. R—Z. Te Amsterdam, By Brunel. MDCCXXXIII. Folio. pp. 101—102).

IV. De naakte waarheyt. Maandag den 8. April. 1737. (Te Leyden. Gedrukt by Adrianus vander Hoeven, Boekverkooper in de Maarsemansteeg). 4to.
In N° 4 van dit weekblad komt een stukje voor, getiteld: Benediktus Spinosa (bladz. 30—32), blijkbaar afkomstig van Jacob Campo Weyerman.

V. Spinosa. (Louis Moreri: Le grand dictionnaire historique. Amsterdam 1740. Folio. VIII. p. 357).

VI. Benedict Spinosa oder Spinoza. (Grosses vollständiges Universal-Lexicon Aller Wissenschaften und Künste. XXXIX. Leipzig und Halle, Verlegts J. H. Zedler. 1744. Folio. pp. 75—86, 88—94).

VII. Spinosa. (Dictionaire historique, littéraire et critique. Tome VI. Avignon 1759). „Enthält einen ganz unbedeutenden Artikel über Spinosa, wo auch von des frühern Spinosa Gynaecepainos die Rede". Dr. Ed. Böhmer.

VIII. Spinosa. (Saverien: Histoire des philosophes modernes avec leur portraits. Paris 1760. 8vo. pp. 169—191).

IX. Philosophie de Spinosa. (Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, par une société de Gens de Lettres.

4

XV. A Neufchatel, chez Samuel Faulche & Comp. 1765. Folio. pp. 462—474).

X. Spinosa. (Encyclopédie de Félice. V. 1775. pp. 209—227.)

XI. Spinosisme ou philosophie de Spinosa. (Encyclopédie méthodique. Philosophie ancienne et moderne. Par le cit. Naigeon. Tome troisième. A Paris, Chez H. Agasse. L'an deuxième de la république française une et indivisible. 4to. pp. 566—581). Ed. 1791, p. 133.

XII. De Angélis: Benoît de Spinosa. (Biographie universelle. Paris. L. G. Michaud. 1825. 8vo. XLIII. pp. 319—328. Met portret).

XIII. Dr. W. T. Krug: Spinoza. (Allgemeines Handwörterbuch der philosophischen Wissenschaften, nebst ihrer Literatur und Geschichte. Zweite Auflage. Leipzig: F. A. Brockhaus. 1833. 8vo. III. pp. 828—839).

XIV. Spinoza. (Biographie universelle ancienne et moderne. Bruxelles. 1843—47. 8vo. XVIII. p. 267).

XV. Artaud (Inspecteur général): Baruch, ou comme il traduisit lui-même ce nom, Bénédict Spinoza. (Encyclopédie des gens du monde. Paris, Treuttel et Würtz. 1844. 8vo. XXI pp. 445—448).

XVI. Spinoza. (Nouvelle biographie générale ... publiée par MM. Firmin Didot frères sous la direction de M. le Dr. Hoefer. Paris 1865. 8vo. XLIV pp. 336—346).

XVII. Spinoza oder Spinosa. (Allgemeine deutsche Real-Encyklopädie für die gebildeten Stände. Conversations-Lexikon. Elfte ... Auflage. Leipzig: F. A. Brockhaus. 1868. 8vo. XIII pp. 929—931).

XVIII. Joh. Deckkerus: De tribus maximis hujus seculi Philosophis, Campanella, Hobbesio, & Spinosa. (De Scriptis Adespotis, Sect. XIV, pp. 322—334).

XIX. Jacobus Bruckerus: Historia critica philosophiae. Lipsiae 1766. 4to. IV, 2 pp. 682—706.

XX. Geschichte der neuern Philosophie seit der Epoche der Wiederherstellung der Wissenschaften. Von Johann Gottlieb Buhle, öffentl. ordentl. Professor der Logik und Mitgliede der Societät der Wissenschaften zu Göttingen. Dritter Band. Göttingen, bey Johann Friedrich Röwer. 1802. 8vo. pp. 508—660.

XXI. Geschichte der Philosophie von D. Wilhelm Gottlieb Tennemann, ordentlichem Professor der Philosophie auf der Universität zu Marburg ... Zehnter Band. Leipzig, 1817. bei Johann Ambrosius Barth. 8vo. pp. 374—495.

XXII. Handbuch der Geschichte der Philosophie zum Gebrauche seiner Vorlesungen von Thaddä Anselm Rixner, Professor der Philosophie am königl. bayer. Lyceum zu Amberg. Dritter Band. Zweite ... Auflage. Sulzbach, in der J. E. von Seidel'schen Buchhandlung, 1829. 8vo. pp. 56—82.

XXIII. Umrisse zur Geschichte der Philosophie. Entworfen von Dr. Eduard Schmidt, auszerordentlichem Professor der Philosophie zu Rostock. Berlin, bei Ferdinand Dümmler. 1839. 8vo. pp. 233—245.

XXIV. Geschichte der Naturphilosophie von Baco von Verulam bis auf unsere Zeit. Von Dr. Julius Schaller. Leipzig, Wigand. 1841. 8vo. pp. 326—343.

XXV. Geschichte der Philosophie in gedrängter Uebersicht. Lehrbuch zum Gebrauch bei akademischen Vorlesungen und zum Selbstunterricht. Von Ludwig Noack. Weimar, Verlag des Landes-Industrie-Comptoirs. 1843. 8vo. pp. 236—245.

XXVI. History of the philosophy of mind: embracing the opinion of all writers on mental science from the earliest period to the present time. By Robert Blakey, Esq... Volume II. London: Trelawney Wm. Saunders, 6 Charing Cross. 8vo. pp. 355—384.

XXVII. Lehrbuch der Geschichte der Philosophie. Von Ernst Reinhold, Professor der Philosophie zu Jena. Dritte verbesserte Auflage. Jena, Druck und Verlag von Friedrich Mauke. 1849. 8vo. pp. 285—306.

XXVIII. Geschichte der Philosophie von Dr. Heinrich Ritter. Elfter Theil. Hamburg, bei Friedrich Perthes. 1852. 8vo. pp. 169—291. (Cf. Die christliche Philosophie nach ihrem Begriffe, ihren äusseren Verhältnissen und in ihre Geschichte bis auf die neuesten Zeiten. Göttingen, Dieterich. 1859. 8vo. II. pp. 260—274).

XXIX. Speculative Entwicklung der Haupsysteme der neueren Philosophie von Descartes bis Hegel. Von Dr. Joh. Nepomuck Paul Oischinger. Errando discimus. Erster Band. Schaffhausen, 1853. Verlag der Hurter'schen Buchhandlung. 8vo. pp. 134—206.

XXX. Theokrisis. Ideen über Gott und Welt zur Versöhnung des Theismus und Pantheismus von Adolph Bühler. Berlin, G. Parthey. 1861. 8vo. (Der Phisiko-theologische Beweis. Die Einwürfe des Spinozismus. Kritik derselben. pp. 112—138).

XXXI. Die Idee der absoluten Persönlichkeit, oder: Gott und sein Verhältnisz zur Welt, insonderheit zur menschlichen Persönlichkeit. Von Dr. J. W. Hanne. Hannover, Carl Rümpler. 1861. 8vo. (Die Gestaltung der neueren Philosophie als vollendeter, akosmistischer Pantheismus beim Spinoza, II. pp. 30—52).

XXXII. Modern philosophy; a treatise of moral and metaphysical philosophy from the Fifteenth Century to the French Revolution, with a glimpse into the nineteenth century. By the rev. Frederick Denison Maurice, M. A. London: Griffin. 1862. 8vo. pp. 372—432.

XXXIII. Geschichte der volkswirthschaftlichen Anschauungen der Niederländer und ihrer Litteratur zur Zeit der Republik. Von Etienne Laspeyres. Gekrönte Preisschrift. Leipzig, S. Hirzel. 1863. Gr. 8vo. Benedictus Spinoza. pp. 21—24.

XXXIV. Geschichte der Philosophie im Umrisz. Ein Leitfaden zur Uebersicht. Von Dr. Albert Schwegler. Fünfte verbesserte Auflage. Stuttgart. Franckh'sche Verlagshandlung. 1863. 8vo. pp. 118—124.

XXXV. Geschichte der Philosophie von Thales bis auf unsere Zeit. In allgemein fasslicher Darstellung von Dr. F. Michelis, Professor der Philosophie am Lyceum Hosianum in Braunsberg. Braunsberg, Verlag von Ed. Peter. 1865. 8vo. pp. 276—281.

XXXVI. F. Laurent: Spinoza (Études sur l'histoire de l'humanité. La philosophie du XVIIIe siècle. Paris, Librairie internationale. 1866. 8vo. pp. 239—254. Bevat een apologie van Spinoza tegen de kritiek van Victor Cousin, in het Journal des Savants. Op p. 253 wordt geciteerd:

XXXVII. [Jean-Philibert] Damiron [geb. 10 Mei 1794]: Mémoire sur Spinosa et sa doctrine.

XXXVIII. Grundriss der Geschichte der Philosophie von Thales bis Schopenhauer vom speculativ-monotheistischen Standpunkte. Von Dr. F. Schmid aus

Schwarzenberg, Professor der Universität in Erlangen. Erlangen, Verlag von Andreas Deichert. 1867. 8vo. pp. 282—287.

XXXIX. Kritische Geschichte der Philosophie von ihren Anfängen bis zur Gegenwart. Von Dr. E. Dühring, Docenten der Philosophie u. d. Staatswissenschaften an der Berliner Universität. Berlin 1869. Verlag von L. Heimann. 8vo. pp. 273—313.

XL. Lehrbuch der Geschichte der Philosophie. Von Dr. Albert Stöckl, ord. Professor der Philosophie an der Akademie Münster. Mainz, F. Kirchheim. 1870. 8vo. Baruch de Spinoza. pp. 610—623.

XLI. Catalogue raisonné de la précieuse collection de manuscrits et d'autographes de MM. D. C. van Voorst, père, et J. J. van Voorst, fils, Pasteurs Evangéliques à Amsterdam. Amsterdam, Frederik Muller. 1859. 8vo. Cf. n° 1714, 1715, 1716, 1933 (Reeds uitgegeven brieven van Spinoza).

XLII. Catalogue de la collection importante de livres et de manuscrits hébreux, espagnols et portugais et d'une collection de planches ayant rapport aux Juifs; provenants de la bibliothèque de feu Mr. Isaac da Costa à Amsterdam. Amsterdam, Frederik Muller. 1861. 8vo. Cf. n° 2798, 2799, 2800, 2801, 2802, 2803, 2804, 2805, 2806 (Portretten van Spinoza).

III.

SPINOZISTISCHE BEWEGINGEN IN NEDERLAND.

1. Adriaan Koerbagh.

149. Een | Ligt | Schijnende in | Duyftere Plaatfen, | Om te verligten de voornaam- | fte saaken der Gods-geleert- | heyd en Gods-dienft, | Ontfteeken door | Vreederijk Waarmond, onderfoeker | der Waarheid. | Anders | Mr. Adr. Koerbagh, Regts-gel. | en Genees-Mr. [ ] t' Amsterdam, Gedrukt voor den Schrijver. | Int Jaar, 1668. | 8vo. 8 bll. + 176 gedrukte pp. Tot 392 HS.

„De voornaemste eygenschappen van (God of) Wesen zijn uyt-gebreydentheyd en denking. Soo nu uyt-gebreydentheid en denking van eeuwigheyd geweest zijn, gelijk sy geweest zijn: van waar komt men dan te seggen: een maaking geschied te zijn uyt niet? ... Want in niet en konde geen uyt-gebreydenheyd zijn, in niet en konde geen denking sijn, in niet en konde geen begrijping of verstaaning zijn, in niet en konde geen wijsheyd zijn, in niet en konde geen waarheyd zijn. Segt gy, heeft dan Wesen niet eerder geweest, als de waereld? ik sal seggen, als gy Wesen segt, so segt gy Wesen aller wijsen van bestaan, als gy Wesen segt, soo segt gy alles in allen". Cf. pp. 7, 8.

150. Light | Schynende in Duyſtere | Plaatsen | Tot | De Dagh aan-ligte, | en de Morgen-ster | opgaa in uwe Herten. | Tweede Deel. | Door C. P. Editor. [ornament] Tot Keulen, | Op de Hoog-ſtraat, by Jan Vervoort, 1711. | 8vo. 6 bll. + 284 pp.

2. Abr. Joh. Cuffeler.

151*a*. Specimen | artis ratiocinandi | naturalis & artificialis | ad | pantosophiæ principia | manuducens. | Quod volunt | fata | non tollunt | vota. | Ovid...... | Felices animæ! quibus hæc cognoſcere cura | Inque domos Superas ſcandere prima fuit. | Hamburgi, | Apud Henricum Künraht, | cIↄ Iↄ c LXXXIV. | 8vo. 9 bll. + 258 pp. + 1 bl.

151*b*. Principiorum | pantosophiæ | pars secunda. | Exhibens | Vias quas corpus motum de- | ſcribit, & indè ortas proprietates, | nullâ habitâ ratione vicinorum | corporum, | aut medii per | quod transfertur cor- | pus motum. | Hamburgi, | Apud Henricum Künraht. | cIↄ Iↄc Lxxxiv. | 8vo. 4 bll. + (230) pp.

151*c*. Principiorum | pantosophiæ | pars tertia. | Exhibens | Effectus quos corpora mota | in ſe invicem producunt. | Et primo | De depreſſione corporum verſus | terræ centrum. | Hamburgi | Apud Henricum Künraht. | cIↄ Iↄc Lxxxiv. | 8vo. 6 bll. + 140 pp. + 13 Tabulæ.

Met portret van den auteur: Abrahamus Joannes Cuffeler, I. V. D. Volgends Placcius (Theatrum anonymorum p. 324) werd het boek in Utrecht gedrukt. In het eerste deel spreekt de auteur p. 103 over Spinoza, pp. 119—127, 222—230 tegen Blyenberg, pp. 231—256 tegen Adriaan Verwers Momaensicht. Ritter noemt Cuffeler terecht (Geschichte der Philosophie XI p. 287) „den einzigen, welcher in die Ausführung der Lehre Spinoza's genauer einzugehen strebte". Cf. Baumgartens Nachrichten, I pp. 141—148.

3. Hendrik Weyermars.

152. Den | ingebeelde chaos, | en | gewaande werels-wording | der | Oude, en hedendaagze Wysgeeren, | veridelt en weerlegt, | byzonder de geuoelens hier omtrent, | van | T. Lucretius Carus | en | Dirk Santvoort. | Betoonende datze de beginzelen der Werelt, | dat is, wording van Zon, Maan, | Aardkloot, enz. volgens

hun eygen | gronden, niet wel afgeleyd en | betoogt hebben. | Met een verstandige verklaring wegens Gods | Inblyvende en overgaande werking. | Door Hendrik Wyermars. | t' Amsterdam, | by Wybrant Alexanders, Boekverkooper | in de Lange-brug-steeg aan 't Rockin, 1710. | 8vo. 14 bll. + (188) pp.

„Wir würden aus diesem Buche ... einen weitläufigeren Auszug mittheilen, wenn nicht dergleichen schon von Herrn D. Christoph. Aug. Heumann in den Actis philosoph. St. 7 Theil II S. 120—144 geschehen wäre." ... „Von änlichen Irtümern [wie Z. B. die Lehre der Ewigkeit der Welt] die im Grunde mit den Meinungen des Spinoza einerley sind, ob er gleich denselben, wie auch den Leenhof und Deurhof häufig widerleget, sind die — Abschnitte angefüllet." ... „In Herrn Lilienthals theol. Biblioth. wird S. 268, 269, einige Nachricht von diesem Buche gegeben." Baumgartens Nachrichten, Fünfter Band (Halle 1750), pp. 388—393.

4. Pontiaan van Hattem.

153. P. van Hattems Apologie. 1685.

154. Sentimens Chretiens touchant quelques Queſtions de Controverſes, entre les Catholiques & les Proteſtants.

Cf. Bayle: Nouvelles de la Républiques des Lettres. May 1686 p. 595.

155. P. van Hattem: Brief aan zeker Heer. Te Middelburg by Aäron van Poulle.

156. Petrus | verlost | Uyt de magt van ſijn | misbruikers, | ofte een | Schriftmatige verklaringe, en Gee- | ſtelijke toepaſſinge van | 2 Petri Cap: 1. v: 3—11. | Nevens | Een Onderzoek over de 86. Vrage van | den Heydelbergſen Catechiſmus; waarin de | zelve van diergelyke misbruik als het | voorgaande ontheven wort; | door | Pontiaan van Hattem, | Voor deſen Predikant op Philips-Land. | Uytgegeven tot een Vertoog van de regtſinnigheid des | Autheurs. | Den tweeden Druk. [ornament] In 's Gravenhage, by Engelbregt Boucquet, | Boekverkoper in de Halſtraat in de Waarheyt, 1700. | 8vo. 6 bll. + (172) pp.

De eerste druk is van 1696.

157. Brief van J. van der Waeyen aan Pontiaan van Hattem. 1696.

158. P. van Hattems Leſſen, in 't Noodig bericht van het E. Claſſis. Te Rotterdam by R. Doesburg. 1698.

159. Noodig Onderzoek omtrent de Religie van een Eenvoudig Man. Te 's Gravenhage, by E. Bouquet. 1700. 8vo.

Herdrukt in den Val van 's Werelts Af-god I pp. 599—655.

160. De bedekte | spinosist | ontdekt, | In de Perſoon van | Pontiaan van Hattem. | Of | Betoog, dat Van Hattem, | terwijl hy ſgijnt de hervormde Leere te be- | lijden en Leeraaren, niet anders beooge, | dan de Spinosisteri op den troon te | ſetten, en de Godlikke waarheden te ont- | ſielen, uit ſijne Leſſen en overige Sgriften, | tot waarſgouwing van een iegelik en over- | tuiging van de ſijne, opgemaakt | Door | Willem Spandaw, | Opſiender der Gemeente tot Oudelande. [ ] Tot Goes, | By Leendert Backer, Boek-verkooper, in de | groote Kerk-ſtraat. Anno 1700. | 8vo.

161. Funus philosophico | theologicum. | dat is | filozoofsche | godsgeleerde | uitvaart. | over de | leere des geloofs, | en | geheimen van d'hervormde na- | tuurkunde. | Op het toneel der onbekende dwalingen dezer | eeuwe vertoont. | En uyt het grondbeginzel van den redelij- | ken Godsdienſt herroepen en geſteuit | in het Teſtament of | zeeuwsche nagedachten | van | Johan Ruyter | Medic. en Philoſ. Doctor. | Tot Groningen, | Gedrukt voor den Auteur, en zijn te bekomen | By Johannes van Velsen, 1708. | 8vo. 48 bll. + (476) pp.

Regel 1, 2, 4, 8, 17, 19 en 23 rood. Behelst o. a. pp. 1—33: Eerste brief, in welk het Mom-gezigt van B. D. Spinoza uyt zijn herssenbeeldige betoginge ter ontdekkinge van zijn doelwit word opgemaakt. — Tweede brief (pp. 34—149), bevattende de gronden van Spinozâs ongodisterye en staatsverbeeldinge, als mede derzelver oorsprong uyt aloude schriften in eenige bedenkingen ontdekt. — Derde brief (pp. 150—258), aan den Heer Pontiaan van Hattem te Bergen op Zoom. Over het regte grondgevoelen van zijn berugte stellingen.

162. Predikatie van den Zaligmaker op den Berg, ofte Verhandeling over Matth. 5, 6, 7. 1712.

163. Tweeledige Apoſtoliſche Waerſchouwing ... Of onderzoek en verhandeling van Col. 2 : 13—23. 1712.

164. Drieledig Vertoog van de geeſtelijke zegeningen Gods over de Kerke des N. T. of Verhandeling van Eph. 1 : 3—14. 1712.

165. De Gereformeerde Belijdenis ontheven van haar hedendaags misbruik, aangetoont uit den rechten zin van de Katechismus. 1713.

166. Handgelei tot een Chriftelijke Plichtbetrachting ... 1713.

167. Tzamenfpraak tuffchen een Hollander en Zeelander, aangaande den eenigen waarachtigen God, en Jefus Chriftus. 1713.

168. Korte onderwijzinge, te zamen geftelt met vragen en antwoorden &c. 1713.

169. Verklaringe der X geboden Gods. 1713.

Volgends een aanteekening van Car. Tuinman zijn deze werkjes gedrukt "t' Amsterdam, voor den uitgever." De oorzaak hunner zeldzaamheid ligt o. a. in het volgende vonnis door den magistraat van Middelburg:

"De Heer Mr. Casper Adriaan Parduin, Baljuw dezer Stadt, ratione officii, dede zeggen, dat eenige tydt achter den anderen, zonderlinge in de voorledene jaaren 1712, 1713 en dezen jaare 1714, binnen deze Stadt, onder de goede Gemeente zijn gedissemineert en verspreid geworden, veele en verscheide schandaleuze, ergerlijke, verleidende, ende zielverderfelijke boekjens ... met naamen 1. Tweeledige Apostolische Waarschouwing enz. 2. Predikatien ... over Matthei 5, 6 en 7 enz. 3. De Gereformeerde Belijdenis ontheven enz. 4. Brief van Theophilus, dienende tot andwoord aan den Heer N. N. enz. 5. Brief aan den Heer N. N. bestaende in eenige aenmerkingen op het Extract van de Classen enz. 6. Tzamenspraak tusschen een Hollander en een Zeelander &c. 7. Korte onderwijzinge enz. Uit meer andere, als daar zijn, die genoemt over de Ephesen, de Wet, het Handgelei, alle vol van de verfoeyelijke ende godslasterlijke gevoelens der Libertijnen, hedendaagsche Spinosisten, Hattemisten, en Vrijgeesten. Ende alzoo den Heer Bailjuw vermeint, dat Gods eere ende eene goede Justitie vorderen, dat 'er ook het gemeene best dezer Stede aan gelegen is, dat, de autheurs en uitgevers van zodanige Boekjes niet in handen zijnde, ten minsten aan der zelver geschriften, exempelen werden gestatueert, ende dat die ten aanzien van den volke werden geweert ende te niet gedaen; zo concludeert hy Heer Baljuw, dat de voormelde Boekjens achtervolgens eene daar toe te strekken sententie van dezen Ed. Achtb. Gerechte, op een schavot, voor dezen Stadhuize, ter plaatse daar men gewoon is crimineele Justitie te oeffenen, door handen van den Scherprechter zullen worden verscheurd, en met vuur verbrand.

Burgemeesters en Schepenen, gezien en geëxamineert hebbende den bovenstaanden criminelen eisch en conclusie, en gelet hebbende waar op te letten stonde, doende recht, condemneeren de schandaleuze en godslasterlijke Boekjens by den zelven eisch gemeld, aanstonds voor den Stadhuize dezer Stede, op een schavot, door den Scherprechter te worden gescheurd en verbrand. Gepronontieert en geëxecuteert den 29. Maart 1714."

170. Carolus Tuinman: Johan Kalvijns Onderrichtinge tegen de Vrijgeeften, met de Overeenftemming van die Vrijgeeften met de hedendaagfche. Middelburg. 1712. 8vo.

171. Den val van | 's Werelts Af-god, | ofte, het | Geloove der

Heyligen, | Zege-pralende over de Leere van | eygen geregtigheyt. | Klaer vertoont in de nagelatene Schriften | van | Pontiaen van Hattem. | Vervattende | Syne Verklaringen over de vyf Formulieren, benevens eenige voor- | naeme Texten uyt de H: Schrift, en andere bysondere ſtof- | fen: verſtreckende alles tot volkomen vertrooſting, | en dus tot Saligheyt van 's Menſchen Siel. | Uytgegeven door | Mr. Jacob Roggeveen. [ ] Gedrukt voor den Uytgever, en ſyn mede te bekomen | in 's Gravenhage, | By Engelbregt Boucquet, Boekverkoper in de | Halſtraet, in de Waerheyt. | MDCCXVIII. 4to. 4 bll. + (656) pp.

Regel 2, 4, 9, 16, 18 en 21 rood. Een tweede en derde deel verscheen in 1719, "Verkrijgbaar te Amsterdam by Jacobus Verheyde, Boekverkooper in de Molsteeg"; het vierde en laatste in 1727, zonder aanwijzing van plaats. Cf. Mededeeling van eenige nog onbekende bijzonderheden aangaande Mr. Jacob Roggeveen, inzonderheid met betrekking tot zijne godsdienstige denkwijze. Eene bijdrage tot de geschiedenis van het godsdienstig seperatisme in Nederland. Door J. Borsius, Theol. Doct. en Predikant te Middelburg. (Nederlandsch Archief voor Kerkelijke Geschiedenis. Door N. C. Kist en H. J. Rooyaards. Te Leiden bij S. en J. Luchtmans. 1841. 8vo. pp. 269—362).

172. Korte | afschetzing | der | ysselykheden, | Welke van de | spinosistische vrygeesten | uitdrukkelyk worden geleert, of die in | hunne gronden middagklaar opgewon- | den zyn, en daar uit door een nood- | zaakelyk gevolg vloeyen. | Hier zyn bygevoegt | Verklaarde Uittrekzels uit eenige verzamelde | Schriften van P. van Hattem, met een gods- | laſterlyken titel van Val van 's Werelds Afgod, enz. | onlangs uitgegeven door Jakob Rogge- | veen, waar uit de ſnoodheid van dat | gruwelboek zonneklaar blykt. | Door | Carolus Tuinman, | Predikant te Middelburg. [ ] Te Rotterdam, | By Reinier van Doesburg, | Boekverkooper. 1719. | 8vo. (94) pp.

173. Val tegen val | ofte | val van den afgodt, | In den val van 's Werelts Afgod opgerigt | behelzende de | grondbeginselen | ende de gehele | denkbeeldige godgeleerdheyt | van | Pontiaan van Hattem, | Ter overtuiginge der Eenvoudige, als mede ter waarſchouwinge | ende Beſchaamtmakinge zyner Aanhangeren; in eenige | zamenſpraken afgemaalt. | Door | Bernard Sebastiaan Cremer, B. S. | Doctor en Profeſſor der Godgeleertheyt en der H. Outheden

te | Harderwyk. [ornament] Te Amsterdam, | By Hendrik Vieroot, | Boekverkoper, 1734. | 4to. 24 bll. + (578) pp. + 14 bll.

Regel 1, 6, 8, 10, 15 en 19 rood.

174. Antwoort | Aan den Heer | Jacob Ferdinand | van Davervelt, | Predicant tot Utrecht, | wegens zyn E. lasterschrift, genaamt : | De Adder onder het Gras te voorschyn | gebragt, &c. | door Innocentius Devotus. | Gedrukt voor den Autheur, 1733. 8vo. 56 pp.

Vermeldt een „Verantwoording van Hendrik Woutelaars", beschuldigd van Hattemisme.

175. De | eenvoudige en oprechte | waarheyd. | Ontdekt | in een | samenspraak | Tusschen een Roomschgezinde, een | Gereformeerde, en een Open- | hartige Vrygeest. | Waar in op eene zeer korte, en bondige wyze de grou- | welgronden der Vrygeesten, benevens der zelver | schadelyke, en zielverdervende gevolgen; voorna- | mentlyk, | zoo als die uyt de Godverlochenende leerstuk- | ken van Spinosa, en van Hattem, voortvloeyen, | ten klaarsten ontdekt worden. | Door | J. F. van Daverveldt, | Mede Bedienaar des H. Evangeliums | T'Utrecht. | De twede druk | Vermeerdert met een Voorberigt, waar in de on- | gegronde beswaarnissen van Pieter Smit, in | zyn Request aan de Ed. Groot Agtb. Heeren Bor- | gemeesteren en Vroetschap der Stad Utrecht, en in | zyne twee Memorien aan de Eerw. Kerkenraadt | aldaar, naaktelyk ten toon gestelt worden. | T'Utrecht, | By Mattheus Visch, 1733. | 8vo. 50 + 84 pp.

De eerste druk was verschenen onder den naam Sincerus en bestreden in een

176. Antwoort aan den Heer M. Sincerus, over het boekje geintituleert: De eenvoudige en opregte waarheyd &c. 1733. 8vo. 24 pp.

Ds. Haverveld nam deze repliek volledig op in zijn dupliek:

177. De | adder | van onder het gras te | voorschyn gebragt, | of de | hattemistische spinosist | Nader ontdekt, in eenige voorafgaande | Aanmerkingen op het Antwoordt | van eenen Gemaskerden | Innocentius Devotus | Aan den zoogenaamden M. Sincerus, | door | Iacob Ferdin. van Davervelt, | Mede-bedienaar des Heyligen Evangeliums | Te Utrecht. | Te Utrecht gedrukt | By Pieter Muntendam. | MDCCXXXIII. 8vo. (72) pp.

5. Gosuïnus Buitendijk.

178. Apologie van Gosuinus van Buitendijk.

179. Balduinus Hunnius : Kerkelijke regtspleging, hoe te houden, opdat de waarheid des Evangeliums bij de Gemeinte verblijve; vertoond in de Handelingen van den Middelburgschen Coetus van den jare 1711 en in tegenſtelling van de misleidende Apologie van den Heer Gosuinus van Buitendijk. 8vo.

180. Brief van Theophilus, Dienende tot andwoord aan den Heer N. N. Waar in vertoont word deszelfs oordeel over de acht poſitiven der Zeeuwſche Claſſen, welke geſtelt worden op rekening van P. van Hattem en G. van Buitendyk. 1713.

6. Marinus Adriaansz Booms.

181. Miſſive, dienende tot andwoord aan den Heer N. N. op zijn Weledelheids drieledig verzoek, nopende de Requeſten der vier Claſſes van Zeeland: gepreſenteerd aan haar Ed.Mog. de Heeren Staaten van den Lande en Graaflijkheid van Zeeland. Geſchreven door M. Booms. 1713.

182. Carolus Tuinman : De liegende en bedriegende Vrygeeſt.

183. Brief (daartegen) van Conſtantius Prudens en Tuinmans Andwoord.

184. Apologie of Verandwoording: zijnde een waarachtig Verhaal van de proceduren der Conſiſtorie van Middelburg, met alle de ſtukken, zo Beſchuldigingen als Andwoorden, daar toe behoorende, door Marinus Booms. 1714.

185. De heillooze | gruwelleere | der | vrygeesten; | In haar grond en tzamenſchakeling, | uit derzelver ſchriften aangewezen, | ontmaskert, en wederlegt. | Tot een Vervolg op J. Kalvijns vertaalde | Onderrichting tegen de Vrygeeſten zynes tijds, en | de Overeenſtemming met de hedendaagſche. | Hier by is | Een Wederandwoord op den laſterbrief | van den vermomden Theophilus, enz. | En noch | De uitſpraak des E.Kerkenraads van Mid- | delburg, over M. Booms.

Een Plakkaat van hun | Ed. Mog. de Heeren Staaten van Zeeland, be- | treffende de Vrygeeſten, en derzelver boe- | ken. Het vonnis door de Ed. Achtb. Ma- | giſtraat van Middelburg over verſcheide | zulker boeken gevelt, en uitgevoert. | Door | Carolus Tuinman, | Predikant tot Middelburg. | Te Middelburg, | By Johannes op Somer, Boekverkooper in | de oude Kerk-ſtraat. | 1714. | 8vo. 8 bll. + (240) pp.

186. Missive | Aan den Heer | I: M: H: V: H. | Behelſende eenige aenmerkingen over het boek ge- | naemt, de Liegende en Bedriegende Vrygeeſt, | door Carolus Tuinman Predicant | tot Middelburg. | Waar by gevoegt is de nieuwe Leere, of Catechismus | van de Conſiſtorie van Middelburg, beſtaande in | Theses en Antitheses, | Neffens eenige aenmerkingen over de ſelve: | Door | Pius Fidelis. | 1715. | 8vo.

187. Sibboleth | of | Leugen en Bedrog, | van den vermomden Vrygeeſt | Marinus Booms; | Betoogt in een omſtandig Verhaal der | gantſche Kerkelijke handeling met den zelven; | Wederlegging van zijn zo genaamde Apolo- | gie, of Verandwoording; en Ontmaskering van | zijn geblankette Geloofsbelydenis. | Benevens andere zaaken, die het Vry- | geeſtendom betreffen; tot een volkomen | bericht wegens die bende. | Ook de Stellingen en Tegenſtellingen | aan verdachte voor te houden. | Uit laſt en naam des E. Kerkenraads van Middelburg. | Door | Carolus Tuinman, | Predikant aldaar. | Matth. 7: 17. | Een quaade Boom brengt voort quaade Vruchten. | Openb. 2: 2. | Gy hebt beproeft de geene die uitgeven dat ze Apoſtelen | zijn, ende en zijn het niet: ende hebt ze | Leugenaars bevonden. | Te Middelburg, | By Johannes op Somer, Boekverkooper in | de oude Kerk-ſtraat. 1715. | 8vo. 8 bll. + (542) pp. + 1 bl.

188. Het helſche | gruwelgeheim | der heillooze | vrygeeſten, | Open gelegt door den vermomden | Pius Fidelis, | Met het ſchuimen van zyn eigen ſchan- | de, in de Missive aan den Heer I. M. H. V. H. | tegens het Boek de Liegende en Bedriegende | Vrygeeſtt, en de Theſes en Antitheſes des | E. Kerkenraads van Middelburg. | Benevens | Een Andwoord en Aanmerkingen over | dezelve, met betoog dat het alles vernieuwde | David-Joristery is. | Noch een Nareden, waar in ook het Leven en Bedryf van dien verlei-

der | beſchreven word. | Mitsgaders | De Staatkunde der Vrygeeſten, omtrent | de Religie en Kerkelyken, | met korte Aante- | keningen. En een woordenlyſt van | de nieuwe Boeventaal. | Door | Carolus Tuinman, | Predikant tot Middelburg. | Te Middelburg, | Gedrukt by Willeboord Eling, | Boek-drukker op den Dam. 1717. 8vo. 8 bll. + (332) pp.

Cf. Rymlust: behelzende I. Het ongerymde pausdom, met eene rommelzoode van paapenheiligdom. II. Uitspannings uitspanning. En III. Rymproeve. Alles tot betoog van de rymrykheid der Nederduitsche taal. Noch een Byvoegzel van gedichten. Door Carolus Tuinman. Te Middelburg. Gedrukt, by Michiel Schryver, Boekverkooper aan de Beurs, in Cicero, MDCCXXIX. 4to. Het Byvoegzel behelst de volgende „Byschriften": VIII. Benedictus de Spinosa. IX. Pontiaan van Hattem. X. Op zyne Schriften. XI. Op zyn afgrysselyk Gruwel-boek, genaamt de val van 's werelds Afgod. XII. Op zyne Gruwelleere. XIII. Op zyne Boeventaal. XIV. Op zyn Oogmerk. XV. Op de Vrucht. XVI. Jacob Bril. XVII. Frederik Leenhof. XVIII. Marinus Booms. XIX. Gosuinus van Buitendyk. XX. N. N. XXI. N. N. [Mr. Jakob Roggeveen.] XXII. N. N. Leeraaresse der Hattemisten, in de wandeling genaamt Domine Dina [Dina Jans, later Dina Dane]. XXIII. N. N. Eene andere van die soorte. XXIV. XXV. N. N. XXVI. N. N. [A. Geulincx.] XXVII. Jakob Verschoor. XXVIII. Griel van Dyk. XXIX. XXX. [Balthasar Bekker.] Eindelijk volgen er noch vier Grafschriften op Spinoza, Van Hattem, Leenhof en Booms.

7. Jacob Bril.

189. De | Werken, | Van den | hoog-verlichten | Jacob Bril, | Klaar en grondig aanwijſende het | Pit en Merg | Van de Ware | Wesentlijke en Dadelijke | God-geleerdheyd, | Seer Nut en Dienſtig voor alle | gesindheden. | Waar by gevoegt is des Autheurs Leven. [ ] Te Amsterdam, | By Barent Visser, Boekverkooper | in de Dirk van Aſſens-ſteeg. 1705. | 4to. 22 bll. + 872 pp. + 8 bll.

8. Willem Deurhof.

Van 1684—1702 heeft Willem Deurhof achtereenvolgends uitgegeven, te Amsterdam by Jan ten Hoorn, in 8vo, met het doel „om een vol-leedige zaamenstellinge van de Wijs-begeerte en Godgeleerdheid, voor zo veel zy elkander ophelderen, op te maaken": I. Beginzelen van Waarheid en Deuchd. 1684. II. Voor-Leeringen van de Heilige God-geleerdheid. 1686. III. Grondvesten van de Christelijke Gods-dienst. 1690. IV. Bespiegeling van de Heilige God-geleerdheid. 1697. V. Toegang tot de hoogste Weetenschap. 1699. VI. Volmaaktheid van de leere des geloofs. 1702. Later werden deze werken vereenigd onder den titel: Overnatuurlyk en schriftuurlyk samenstel der Heilige Godgeleerdheid, afgeleid uit het Kennelijke Gods, uit de toezendlijke Genadegifte, en uit de Heilige Schrift. Utrecht, 1715. 4to. Twee deelen. In n° II tracht Deurhof de mogelijkheid

en waarheid der openbaring en verlossing te bewijzen, en de meeningen te weerleggen "van Spinoza, de Wonder-spreukigen uitlegger, de Roomschen, Hobbes, Socinus, en anderen." Evenwel werd hij wegens dit en zijn eerste geschrift aangevallen en o. a. ook beschuldigd van Spinozisme. Hij verdedigde zich daartegen in:

190. Overtuigende kracht | der | waarheid, | of | Verantwoording voor de Beginzelen | Van | Waarheid en Deuchd, | En | Voorleeringen van de Heilige | Godgeleerdheid. | Waar in die twee verhandelingen teegens de | lafteringen van J. Duikerus verdeedigd, | en van de aangewreeven fmette | gezuiverd worden. | Door Willem Deurhoff. [ ] t' Amsterdam, | By Jan ten Hoorn, Boekverkooper | over het Oude Heeren Logement, 1688. | 8vo. 16 bll. + (360) pp. + 8 bll. + 176 pp.

Deurhof verklaart zich uitdrukkelijk tegen Spinoza. Zelfs beklaagt hij zich in de hier beschreven apologie, dat zeker ongenoemd twistschrift het er op toelegde hem "verdacht te maaken, dat zijn gedachten met die van Spinoza (het verfoeyelijkste dat men bedenken kan, om een eerlijk man ten doel der gemeene haat te stellen) overeenkomen". Zoo ook in zijn "Verdeediginge teegen Jacobus Koelmans Vervolg van het Vergift van de Carteziaansche Philosophie", verschenen als aanhangsel op de "Verhandelinge van des Menschen Verlossinge. t' Amsterdam, By Jan ten Hoorn, 1694. 8vo. p. 19: "te zeggen, dat de liefde tot de menschen in God tot de reeden zyner weezendheid behoord, het welke te stellen de schepzelen zo nootzaaklijk maakt als God zelf nootzaakelijk is: daar van is de valscheid in myn andere werken, daar ik den God verzaaker Spinoza weederlegge, beweezen". In zijn boek: Volslaagen afhankelykheid aller schepzelen van de eeuwige oorzaak: Beweerd tegen de uitvluchten van de Hoog-geleerde Heeren Paulus Buchius, Genees-Heer, en Salomon van Til, Leeraar in de Kerk en Doorluchtige Schoole van Dordrecht. t' Amsterdam, By Jan ten Hoorn, 1702. 8vo. pp. 33—35: "Spinoza steld een gewyzigde zelfstandigheid, en ontkend een God die vormelyk van de schepzelen verschild; want dewyle hy de schepzelen voor wyzen van de zelfstandigheid houd, en de wyzen niet anders dan de zelfstandigheid zelf, dus of zoo gewijzigd, zyn, zo blykt dat hy alles in de bevatting van de gewyzigde zelfstandigheid insluit, en alle veroorzaaking en vormelyke onderscheiding tusschen God en schepzel weg neemd.... Ik belyde vry uit, dat ik in geene deezer gedachten rusten kan. Die van Spinoza zyn ten uiterste valsch en Godloos". Zijn verzet baatte hem echter weinig. De beschuldiging werd herhaald in de

191. Grondige | weederlegging | Van de | zielverderffelyke gronden | Van | Willem Duerhof, | Op welke hy fijn leugen-leerfel tot fchade van | veele eenvoudige Zielen getragt heeft op te timmeren. | Door Tako Hajo van den Honert. [ ] Tot Deventer, | By Arnoldus Cartenius. | Anno 1707. | 8vo. 2 bll. + 222 pp.

Afzonderlijke uitgaaf van de polemiek tegen Deurhof in den tweeden druk der Warachtige wegen die God met den Sondaar houdt. 1706. 4to.

192. Brief | Aan een | Vriend, | Over de ſintwiſting van den Geleerden | Heere Tako Hajo van den | Honert, Predikant te Amſter- | dam. | Teegen den Godgeleerden | Wysgeer | Willem Deurhoff. | 8vo. (60) pp. Gedateerd: Uytregt den 28. Dec. 1706.

193. Brief | aan een | vriend, | Over den | Brief aan een Vriend, | Over de Sintwiſtinge van den Ge- | leerden Heere Taco Hajo | van den Honert, Pre- | dikant tot Amſterdam, Tegen den | Godgeleerden Wysgeer Willem | Deurhof. [Ut palma virescit] Te Amsteldam, | By Gerardus Borstius aan | den Dam 1707. | 8vo. 16 pp. Geſchreeven buyten Groningen, in February 1707.

194. Noodzakelykheid | En | onverschillendheid | Der | werkinge Gods, | Door verſcheidene Schryvers onderzocht. | Met een Byvoegsel | Tot | oplossing | Van Teegenwerpen en Uitvluchten, | Die Tako Hayo van den Honert, | Predikant tot Amſterdam, | Teegen gewichtige Waarheden, en Voorſtellen | van Beſpiegeling, heeft ingebracht. | Door Willem Deurhoff. [] Te Amsterdam, | By Jan ten Hoorn, Boekverkoper | over 't Oude Heere-Logement. 1707. | 8vo. 8 bll. + 1—224 pp. + 10 bll. + pp. 225—442 + 1 bl.

Regel 1, 3, 5, 9, 11, 15, 16 rood.

T. H. van den Honert had (p. 152) geschreven: „Duerhof is daarin seer te prysen, dat hy God onderscheidt van de Waereld; dat hy God aanmerkt als eene volstrekte Oorsaak, en de Waereld als een volstrekt Gewrogte; God als volstrekt onafhanglik, en de Waereld als volstrekt afhanglik: en dus verschilt hy in deesen verre genoeg van Spinosa, die geenen anderen God kent als de Waereld selve. Maar ik houde my evenwel versekert — dat hy nooyt tot die gedagten (van die algemeene Denking, van die geordende beweeging en geordende Denking; en dat menslike Sielen niet anders dan besondere Wysen oft Wysigingen van die eene algemeene Denking sijn) soude gekoomen sijn: hadde hy Spinosa niet geleesen, en hadde hy sig van Spinosaas gronden en bewoordingen niet al te seer bedient." Deurhof bleef echter overtuigd (p. 365) „dat 'er onder de menschen geen gevoelen bekend is, dat lynrechter met dat van Spinoza strijd, dan zijn gevoelen." En elders: „alles wat ik geschreeven hebbe, is enkel teegengift teegen de Ongodisterye van Spinoza." Verder: „Ik weet wel, dat ik Spinoza een Godverzaaker noem, en dat zulks de Spinosisten mishaagd." Daarom schreef ik aan een duitschen geleerde over Deurhof: Als Dilettant-Philosoph war Deurhoff ein unklarer Cartesianer und als theologisirender Laie ein jedenfalls orthodox sein wollender Phantast. Eingehenderes Studium seiner ermüdenden Schriften zwingt mich die flüchtige Skizze in meiner Dissertation (pp. 142—144) als irrthümlich zurück zu nehmen: Deurhoff war nur sehr oberflächlich von wenigen spinozistischen Abstractionen berührt. Mit van Halma, Coler, Goeree und Nieuwentijt muss ich ihn

vielmehr als einen Bekämpfer Spinoza's betrachten. Die nächste exegetische Arbeit Deurhoff's war mir damals völlig unbekannt, während sie S. 45—56 eine förmliche Wiederlegung enthält „van Spinoza's gedrogtelyk gevoelen van God."

195. Geloove, | hoope, en liefde | der | christenen, | Vertoond in den | tweeden brief | van den Heiligen Apoftel | Simeon Petrus. | Door | Willem Deurhoff. [Vignet] T' Amsterdam, | By Nicolaas ten Hoorn, | Boekverkoper. MDCCXIII. | 4to. 16 bll. + 680 pp. + 4 bll.

196. Het voorbeeld | van verdraagzaamheid | onder de goddelyke bezoekingen, | vertoond in de | uitlegging en verklaring | van het | boek Jobs. | Door | Willem Deurhoff. | Eerste deel, | Behelzende de VII Eerfte Hoofdt-deelen. [Vignet] Te Amsteldam, | By Christiaan Peterssen, 1741. | 4to. 42 bll. — (462) pp. + 336 pp. van het onafgedrukte tweede deel.

Gedurende den druk werden de vellen van het tweede deel in beslag genomen, waaruit een proces ontstond, waarbij het verbod van Spinozaas Tractatus theologico-politicus (19. Juli 1674) en Opera posthuma (25. Juni 1678) werd toegepast op de ketterijen van Deurhof. Doch ook in dit werk leert hij (I p. 81 e. v.): „Spinoza loochent van Gods natuur verstand en wille, ontkent de eindelyke oorzaaken" &c. en begint zijn weerlegging met de woorden: „Spinoza, die alle zyne gedagten daar heenen gerigt heeft, om alle regte bevatting van God en Godsdienst uyt de gemoederen der menschen uyt te dryven" &c. Naar aanleiding dezer procedure werd het verbod van Spinozaas werken besproken in de volgende geschriften:

197. Pleidooi | over | Deurhofs Job, | ter | wederlegging overgezonden. | 4to. 74 pp.

198. Ontwerp | der | verdediging | van | Christiaan Petersen. | 4to. 12 pp.

199. Aan de | beminnaars | van de | vryheid | op den | troon gezet. | (Te Rotterdam, By Jacobus Pietersz.) [1745.] 4to. 20 pp.

Herdruk van 't voorgaande.

200. Troostende | treur-klagt | Over het beletten der Drukking van de voortreffelyke | Uitlegging | van het | Boek Jobs, | Door den Wydberoemden en Zaaligen Heer Willem | Deurhoff, en uit-

gegeeven door den zeer Geleerden | Godvrugtigen Heere, den Heer Joan van den Velde. | Voorgevallen in Amfteldam, den 7 Maart 1741. | 4to. 4 bll.

201. Gedicht onderteekend C. Mommaal, Huisvrouw van Jan van der Wal, met den aanhef:

Daar leid, daar leid, helaas! dit heerlyk Boek aan ftukken,
Nu 't voortgaan is belet om 't zelve af te drukken,
— — — — [waardoor het] schynd te zyn geëvenaard
Met fchriften, die men moet verdelgen van der Aard;
Of 't Spinofifties was, om zielen te bederven:

202. De | vryheid | op den | troon gezet | Door de Edele Achtbaere Heeren Schepenen | der Stad Amsteldam. | Den 20ften van Herftmaand [sic] 1743. | (Te Middelburg, By Kornelis Jakobsz.) 4to. (124) pp.

Gedicht naar aanleiding der vrijlating van Deurhofs boek en onderteekend Parrhasius, dat weêr andere strijdschriften in 't leven riep, zooals:

Joan Wilh. Claas van Laar: Pieter Bakker outmaskerd, benevens ... een wederlegging van de Vrijheid op den Troon gezet. Amsterdam, R. Brouwer. 1746. 8vo.

Verdediging van Parrhasius tegen de Beschuldigingen van Theod. van Schelluine, Gereformeerd Predikant te Amsteldam ... Te Middelburg by Korn. Jacobsz. 1746. 4to.

Antiparrhasius ofte de Verdediging ... ter toets gebragt. Te Amsterdam, By Hendrik Vieroot ... 1747.

203. Afgeperste | verantwoordinge, | Wegens het Gedigt, voor heen uitgegeven, | ter onsterv'lijke opvaard | van | Willem Deurhoff; | Tegens alle de onheufche en valfche befchuldi- | gingen van de Lievelingen des Overledene, | in verfcheidene Gedigten uitgebraakt: | Waar in de Gevoelens, denzelven te Last | gelegt, uit zyne Schriften, met be- | hoorlyke bewys-ftukken worden | bevestigd, en deszelfs fchand- en | fchaadlykheid aangeweezen: | door | Cornelis van Heusden, | Kranken-bezoeker der Hervormde Nederduit- | fche Gemeente tot Amsterdam. | t' Amsterdam, by Adrianus | en Johannes Douci, Boek- | verkoopers op de de Cingel, en te May | in de Beeren-ftraat. 1719. | 8vo. 24 bll. + (232) pp.

204. De Leere en Eere | van myn heer | Willem Deurhof | verdedigt, | Tegens alle zoort van | dominees, | professoren, predikan- | ten vermaners, | kran- | ken-bezoekers, &c. | Behelzen-

de | Een Kortbondig opſtel van zyne ge- | heele Wysheit in zyn Verbant en | t' Zamenhang vertoont. | Met eene zoete t' Zamenſpraak | daar over. | Vermeerdert met een Eenvoudig Berigt | aan een Vriend, wegens het gevoelen der Gere- | formeêrde Kerke, geſteld tegens de Leere | en 't gevoelen van W. Deurhof. | Derde druk. | By dewelke nog een korte Nareeden | gevoegt is, | waar in Deurhofs Leere met die | van Spinoza enz. vergeleken word. | t'Amsterdam, | By Salomon Schouten, Boek- | verkoper, in de St. Lucieſteeg, 1732. | 8vo. 200 pp.

Regel 1, 3, 7, 8, 9, 14, 15, 20 en de naam des uitgevers rood.

205. Onderzoek | nopens | Gods aanbiddelyke werking | naar den raads sijns willens, | tegen het | onderzoek | Van Willem Deurhof, | Over de Noodzakelykheid en Onverſchilligheid | der Werkinge Gods. | Door | Bernard Sebastiaan Cremer, B. S. | Doctor en Profeſſor der H. Godgeleerdheid enz. | Te Harderwyk. [ ] Te Amdam, | By Hendrik Vieroot, | Boekverkooper, 1738. | 4to. 6 bll. + (224) pp. + 7 bll.

Regel 1, 3, 6, 8, 12 en de naam des drukkers rood. In de voorrede zegt Cremer: „Ik hebbe in 't voeren van de Oorloogen des Heeren die order gehouden, dat ik van Spinosa en Hobbes ben overgegaan tot Pontiaan van Hattem, en van desen tot de Mystieken". Het is mij echter niet gelukt een werk van Cremer tegen Spinoza en Hobbes op-te-sporen.

206. De | wonderwerken | Van onſen Heere | Jesus Christus, | In haare Waarheyt, | Goddelykheyt, ende | Geesteykheyt [sic], opengelegt en verdedigt | Tegen | Thomas Woolſton | Ende | Willem Deurhof, | Nevens | Derſelver dierbaarheyt ende nuttigheyt, ter bevin- | dinge van een levend geloof en Evangelische | Godsvrucht, aangedrongen, | Door | Bernard Sebastiaan Cremer, B. S. | Doctor en Profeſſor in de Godgeleerdheyt en H. Outheden | te Harderwyk. | Te Amsterdam, | By Hendrik Vieroot, | MDCCXLI. | 4to. 17 bll. + (502) pp.

Regel 2, 4, 8, 10, 16, 20 rood.

207. Korte en grondige | betoginge | Dat 'er in de Natuur of het Geheel-al, | meer als eene Zelfſtandigheid aanweezig is; | tegen | De valſche Gronden en Stellingen van Spinosa, | Die beweert | Dat 'er maar eene Zelfstandigheid | aanwezig is. | Mitsgaders, | Dat 'er meer als eene denkende Zelf- | standigheid gevonden word; | tegen | De

valſche Betoginge van | Deurhof, | die beweert | Dat 'er maar eene denkende Zelf- | standigheid van God geſchapen is. | Door | Johannes Adrianus Raats. | In 's Gravenhage, | By Johannes de Cros, | Boekverkoper in de Hoogſtraat. | M. D. CC. XLIII. | 8vo. XL + 320 pp.

Regel 2, 5, 11, 14, 21, 23 en 25 rood. Voorin een „Tytelplaat"; op pag. XV het portret van Spinoza uit Goeree.

9. Johannes Bredenburg.

208. Joannis Bredenburgii | enervatio | tractatus theologico-politici; | Unà cum | Demonſtratione, Geometrico ordine diſpoſitâ, | naturam non esse deum: | Cujus Effati contrario prædictus Tractatus unice innititur. [vignet] Roterodami. | Apud Isaacum Næranum, Bibliopolam. | Anno 1675. | 4to. 3 bll. + 100 pp.

Cf. Baumgartens Nachrichten, I, pp. 117—121. G. Leibnitz, Théodicée § 373. Bredenburgs bestrijding van Spinoza haalde hem weldra zelf de beschuldiging van Spinozisme op den hals.

209. Certamen | philosophicum | Propugnatæ Veritatis Divinæ ac | Naturalis. | Adversus | J. B. Principia, | In fine annexa. | Ex quibus quod Religio rationi repu- | gnat, demonſtrare nititur. | Quo in Atheïſmi Spinoſæ Barathro | immerſus jacet. | Quod Religio nil rationi repugnans cre- | dendum proponit, evidenter oſtenditur. | Hæc meditabatur | Ishak Orobio, | Medicinæ Doctor Amſtelodamenſis. [vignet] Amstelædami, | Ex autographo A. Theodori Oſſaan, | MDCCIII. | 12mo. (116) pp.

Zou reeds verschenen zijn in 1684. Dr. H. Graetz zegt althands (Geschichte der Juden, X, 1868, Note 1 p. XII): Diese Schrift Orobio's, erschienen 1684, ist aber sehr selten geworden; verbreiteter ist die zweite Edition, welche der Mönch Langlet veranstaltete und sie der Sammlung einverleibte „Réfutation" &c. (cf. N^c^ 107). Maar als er werkelijk een edicie van 1684 bestaat, is de druk van 1726 de derde uitgaaf en niet de tweede. Graetz schijnt den druk van 1703 niet te kennen en zoo kan het werkje, even als de meeste verhandelingen van Orobio de Castro, een tijdlang slechts in handschrift bestaan hebben, waarmee het Ex autographo van den titel overeenstemt. Cf. Wolf Bibliotheca III p. 552, Rodriguez de Castro Bibliotheca Española I p. 606, Rossi Bibliotheca antichristiana p. 84. Wolf citeert van Orobio een HS: Una epistola invectiva contra un Judio Philosopho medico que negava la ley Mose y sendo Atheista affectava la ley Naturaleza.

Basnage citeert (Histoire des Juifs) dezen brief als gericht tegen Spinoza en inderdaad draagt een brief van Leibnitz aan Spinoza (Van Vlotens Supplementum p. 306) het adres: A Mr. Spinoza, médicin très-célèbre et philosophe très profond à Amsterdam. Medicus beteekende toen in 't algemeen ook natuur-

onderzoeker. Maar de spaansche codex heet bij R. de Castro: Epistola invectiva contra Prado un philosopho, que dubitaua o no creya la verdad de la divina escriptura (dus niet contra un Judio).

Dieser Prado, zegt Graetz t. a. p., scheint identisch zu sein mit Juan de Prado, einem Arzt aus der Picardie in Amsterdam, welcher weder Religion, noch Gewissen hatte (de Barrios Coro de las musas, bei Kayserling Sephardim S. 260 ff).

210. Joh. Bredenburgs Demonſtratie van 't eeuwig en noodzakelijk Iet.

211. Zedig | tegenberigt, | Tot voorſtant van Abraham Lem- | merman, tegens de onzedige Verant- | woording van Johannes Bredenburg | van Rotterdam. | Waarin, op een korte en klare wyſe bewezen word, | dat de gronden, ſo die by Johannes Bredenburg, in | zijne Wiſkunſte Demonſtratie, opgeſtelt zijn, name- | lijk dat alle verſtandelijke werking, uit zulken hoof- | den als hy daar ſtelt, nootſakelyk is: in kragt dezelve | zijn als die van Benedictus de Spinoza, ende overzulks | na de benaminge van deze tegenwoordige Eeuw Athei- | ſtiſch: zonder dat deze zijne genoemde verantwoording, | hem daar in iet te stade komt. | 4to. 8 pp.

Onderteekend: J. M. G. V. S. | t' Amsterdam, | By Aart Dirksz. Ossaan, Boekverkooper, | op den Dam. 1684.

212. Johannes Breedenburgs | verhandeling, | Van de Oorſprong van de | kennisse Gods, | En van deſſelfs dienst. | Alleen uyt de natuurlyke reden afgeleyd, buyten | alle Openbaringen of Mirakelen, &c. | Van welken hy hier verklaart, dat men daar uyt niet | kan bewyſen, | dat 'er een God is, als men dat niet | alleen, uyt de Natuur kan bewijſen. | Waar voor een Schriftje van Barent Joosten Stol | gevoegd is, behelſende eenige zielverderffelijke ſtellingen, | van Johannes Breedenburg, met de geenen die hier | verhandeld worden, zeer wel overeenkomende. [vignet] t' Amſterdam, by Claas Schaft. 1684. | 4to. 48 pp.

Een opstel van J. Bredenburg uit het jaar 1672 en naar een afschrift van Karel van den Ende, notaris te Rotterdam, uitgegeven door Frans Kuyper.

213. Latini Serbalti | Sartensis | Philoſophi Chriſtiani, Vindiciæ repetitæ, | pro Divina & humana libertate. | Contra Bredenburgios fratres, | Spinosæ Diſcipulos. | Dat is: | Tweede Verdeediging | van | Latinus Serbaltus | Sartensis, | Een Chriſtelijk Philo-

ſooph, | Voor de Goddelijke en Menſchelijke vryheyt. | Tegen de gebroeders Bredenburgs, | Diſcipelen van Spinosa. | Uyt het Latijn Vertaalt. [ornament] Tot Amsterdam, | By A. D. Ooſtzaan, Boekverkooper op den Dam. Anno 1684. | 4to. 20 pp.

Van Aubert de Versé.

214. Johannis | Bredenburgs | Noodige Verantwoording | Op de ongegronde Beſchuldiging | van | Abrah. Lemmerman. [ornament] Tot Rotterdam, | By Isaak Næranus, Boekverkooper | Op 't Steyger. Anno 1684. | 4to. 14 + (44) pp.

Frans Kuyper en Abr. Lemmerman hadden Bredenburg beschuldigd van Spinozisme.

215. Een korte | bedenckinge. | Over de ſtellingen van | A. Lemmerman, | Van dat Godt een bepaalt ſtoffelyck lighaam heeft, | en geen oorſaack van alle weezentlyckheyt is : | maar nogh een doode, maghteloofe onge- | ſchaapen ſtof van eeuwigheyt nevens | hem heeft. | Col. 2. vers 8. en 1 Cor. 1. vers 20. | Siet toe dat niemant u als een roof en vervoere door de Phi- | loſophie ende ydele verleydingh. En heeft Godt de wysheyt | deſer weerelt niet dwaas gemaackt. [ornament] Door een Liefhebber der Waarheyt. 1685. | 4to. 12 pp.

216. Johannes Bredenburgs | Korte Aanmerkingen | Op de Brieven van den | Hr. Philippus van Limborch | Profeſſor der Remonſtranten | Aan | Pieter Smout en N. N. | Rakende het geſchil van 't gebruik der Reden | in de Religie | Tuſſen den | Hr. P. van Limborch en J. Bredenbnrg [sic]. | Waar by komen eenige ſtukken tot het zelve geſchil behoorende. [ornament In otio negotiosvs] Tot Rotterdam. | Gedruckt by Barent Bos, 1686. | 4to. 10 bll. + (34) pp.

217. Schriftelyke | onderhandeling, | Tuſſchen | Den Heer Philippus van Limborg | Profeſſor der Remonſtranten, | ende | Johannes Breedenburg. | Rakende 't gebruyk der Reden in de Religie. | Waar achter by komen twee Brieven van den Heer Limborg, | een aan Pieter Smout, behelzende een Antwoord op Johannes Breeden- | burgs laatſten Brief: en een aan N. N. nopende de | zelve geſchillen. [ornament Scribentis Secessus et otia.] Tot Rotterdam, | By Barent Bos, Boekverkoper, Anno 1686. | 4to. 64 pp.

10. Balthasar Bekker.

218. Pneumatica, | Ofte Leere van de | Geesten, | Zynde | Denkende en Redelike Wesens. | In welke | Bewefen word, dat defelve Geeften, en wel byfonder de Engelen, | zoo Goede, als Quade, oefenen dadelike werkingen, volgens hare | nature op Lichamen, dat is Zelfsftandigheden die uytgeftreckt zijn. | Uytgegeven by gelegentheyd van 't Boek | De Betooverde Wereld, | gefchreven door D. Balthazar Bekker, Predicant tot Amfterdam. | In drie Deelen. | I. In het Eerfte werd gegeven de Befchrijvinge van de Geeften: Haar we- | fentlik onderfcheyd van de Materie ofte ftoffelijke fubftantie bewefen. | De Gronden van Hobbes en Spinofa wederlegd. Vertoond der natuure | van de beweginge der Lichamen, | en de werkinge van een Geeft daar- | ontrent, &c. | II. In het Tweede werden de heerlikfte en kragtigfte plaatfen der Heylige | Schrifture, die van de werkinge van Engelen op Menfchen, of op eenige | Materie handelen in haar luyfter gefteld, ende byfonder die van den | Engel des Verbonds. | III. In het Derde werd byfonder van de quade Geeften, ofte Duyvelen, en | hare werkinge gehandeld. Waar onder ook van Tooverye, Waarfeg- | ginge, Spooken, &c. | Pfal. 104. vs 4. | Hy maakt fijn Engelen Geeften: fijne Dienaars tot een vlammende vyer. | Door | Henricus Groenewegen, | Bedienaar der Gemeente J. Chrifti tot Enchuysen. | t' Enchuysen, | By Hendrik van Straalen, Boekverkooper. En zijn te be- | komen tot Amsterdam, by Jan ten Hoorn, Boekverkooper | over 't Oude Heere Logement. Anno 1692. | 4to. 4 bll. + 88 pp. + 126 pp. + 1 bl. + 56 pp.

Aan het slot van het derde deel (blz. 56) staat: Gedrukt t'Enchuysen, | By Jan Dirksz Kuyper, Boek-drukker en Boek-verkooper | in de Pakthuyn-straat, in de Gekroonde Drukkery. | Anno 1692.

219. Friedrich Ernst Kettner: Dissertatio Academica de duobus Impostoribus, B. Spinosa et B. Beckero. Lipsiae apud Fr. Lanckisii hered. ann. 1694. 4to.

11. Johannes Bernouilli.

220. Petri a Venhuisen | S. S. Minift. Cand. | Apologia christiana | contra | theses apologeticas, | Quas Præses | Johannes Bernouilli, | & Respondens, | Phæbus Themmen, | a. d. 25 Febr. 1702.

cordate & intrepide, contra | me ut Libelli Famosi Auctorem, meumve | Patronum quemvis, defendendas | susceperint. | Groningæ, | Sumtibus, ipsius Auctoris. 1702. | 4to. 36 pp.

221. Spinosismi depulsio, | nominatim circa | corporis pecca- | ta et pœnas. | Quam, | cum justæ defensionis tum necessariæ instru- | ctionis causa, instituit | Paulus Hulsius, | SS. Th. Doctor. | Groningæ, | Typis Joh. Lens, Typographi & Bibliopolæ. 1702. | 4to. 58 pp.

222. Futilis spinozismi | depulsionis | Nominatim Circa | corporis peccata & poenas | Pauli Hulsii | S. S. Theol. Doctoris | Depulsio | necessaria | Per | Joh. Braunium | S. S. Theol. Doctorem | & Professorem. | Groningæ, | Typis Bernhardi Vriemoet in Plateâ vulgo dictâ Torff- | Toren-Straet. | 4to.

223. Spinosismi depulsionis | Echo | id est | Depulsionis | Imputationes depulsæ, irrisionis irrisæ, | punctiones compunctæ, torsiones retortæ, argu- | tiæ redargutæ, ludibria delusa, con- | temtus contemti. | Hinc simul omnia | Arcana & vana consilia, turbulenta & flatulenta moli- | mina uno halitu difflata | per | Joh. Bernoulli | cum subjuncta hujus Oratione Apologetica | pro sua | Fama, honore, & religione. | Quod Tibi non vis fieri altera ne feceris. | Ego vero minimi facio, de me vel à vobis vel om- | nino humanæ dijudicari. 1. Cor. 4, 3. | Groningæ, | Typis Johannis Lens, Typographi & Bibliopolæ. 1702. | 4to. 62 pp.

12. Frederik van Leenhof.

224. Den | hemel | op | aarden; | Of een korte en klaare Beschrijvinge | Van de Waare en Stantvastige | blydschap: | Zoo naar de Reden, als de H. Schrift, | voor alle slag van Menschen, en in | allerlei voorvallen. | Zaamen-getselt [sic]. | door | Fredericus van Leenhof, | Predikant te Zwolle. | Te Amsterdam, | By Jacobus Langenbergh. 1704. | [1703.] 8vo. 4 bll. + (152) pp.

225. Duitsche vertaling. Cf. Tennemanns Geschichte der Philosophie. X p. 485.

226. De Heemel op Aarde, geopent voor alle ware Chriſtenen uyt Gods heylig Woordt en geſtelt tegens den heemel op aarde van Dom. F. Leenhof, door J. Creyghton, Predikant te Franeker. Te Franeker. 1703. 8vo.

227. Brief | aan den Heer | Fredericus van Leenhof | Predikant te Swolle : | behelsende | Noodige Aanmerkingen | Over Desselvs | Hemel op Aarden; | Tot omſichtiger onderſcheiding der Ware | Blydschap van de Ydele en Bedrieglyke : | door | Florentinus Bomble, | Predikant tot Amſteldam. [▭] Tot Amsteldam, | By Gerardus Borstius, Boekverkoper op de hoek | van de Nieuwendyk aan den Dam. 1703. | 8vo. 70 pp.

228. Briev | Aan den Heer | Fredericus van Leenhof, | Predikant tot Zwolle, | wegens ſijn Boek, genaamt | de | Hemel op Aarden, | door | T. H. van den Honert, | Bedienaar des H. Evangeliums | tot Amſteldam. [▭ Ut palma virescit.] Te Amsteldam, | By Gerardus Borstius, Boekverkoper op de | hoek van de Nieuwendyk aan den Dam. 1703. | 8vo. 50 pp.

229. Redekundige Aanmerkingen tot Wederlegging van den Brief van den Heer Tako Hajo van den Honert geſchreven tegen den Hemel op Aarden van de Heer F. van Leenhof, door E. D. M. T' Amſterdam. 1704. 8vo.

230. [Prof. Melchior Leydekker :] Den ingebeelden | hemel | op der | aarde, | Beſchreven door | D. F. Leenhof, | Verdweenen door den waarachtigen | hemel op der aarde. [▭] Tot Utrecht, | Gedrukt by Herman Hardenberg, | Boekverkoper over de Maartens-Brug. 1704. 8vo. 54 pp.

231. Brief aan den Heer F. van Leenhof, over ſijn uytgegeven Boekje genaamt de Hemel op Aarden door Euſebius Philometor. T' Amſteldam, by Jac. Hardenbergh. 1704. 8vo.

232. Trouhartige Waarſchouwing aan alle ſlag van Menſchen, wegens de overeenſtemminge tuſſchen den Hemel op Aarden beſchreven door den Heer F. van Leenhof, en de Schriften van den Godverſaker Benedictus de Spinoza. t' Amſterdam, by G. Borſtius. 1704. 8vo.

233. Gods betuiging tegen Ifrael Pf. LXXXI. 14—17. op onfe tyden en zeden gepaft, waarin onder anderen aangewefen worden de ware oorfaken, waarom Godt onfe en onfer Hooge Bondgenooten Wapenen niet voorfpoediger heeft doen fijn in den Jare MDCCIII. nevens het Reukwerk van de Gebeden der Heiligen over Pf. CXLI. 2. door Jo. d'Outrein, Phil. Doct. Bedienaar des H. Evangeliums, en Profeffor in de Illuftre Schole te Dordrecht. T' Amfteldam by G. Borftius ... 1704. 8vo.

234. Noodige aanmerkingen op een boekske, genaamt De eenige Gereformeerde Waarheid, opgefteld en uitgegeven door het Collegie het welke men den naam geeft van Hebreën, met een narede tegen F. van Leenhof, door Ds. Jo. d'Outrein. Dordrecht. 1704. 8vo.

235. Fr. Leenhofs boek, strijdende tegen het Chriftendom en in het byzonder tegen den Gereformeerden Godsdienst. Amsterdam. 1704. 8vo.

236. Den | hemel | op | aarden | opgeheldert | van de | Nevelen van Misverftand, en Vooroordeelen. | Eerste deel. | Waar in de Gronden en gemeene Aanmerkingen ter | Verdediginge voorkomen, met nadere reflexien | op de Brieven en Schriften daar tegen. | Dienftig, om alle argwaan en twijffelingen weg te nemen. | Door | Fredericus van Leenhof, | Predikant te Zwolle. | Te Zwolle, | By B. Hakvoord, Boekverkoper aan de | Koorn-Markt. 1704. | 8vo. 1 bl. + (108) pp.

237. J. Creyghtons korte Aanmerkingen, op den Hemel op Aarde, opgeheldert van de Neevelen van Mifverftand en Vooroordeelen door F. Leenhof. Te Franeker. 1704. 8vo.

238. Tweeden Brief aan den Heer F. van Leenhof, behelfende noodige Aanmerkingen over 't eerfte deel van den opgehelderden Hemel op Aarde. Tot Wederlegging van de ongegronde Berifpingen en bewys datter geene Ophelderinge in gevonden wordt. Door Florentinus Bomble. T' Amfteldam by G. Borstius. 1704. 8vo.

239. Briev aan den Heer F. van Leenhof wegens de Redenkundige Aanmerkingen door E. D. M. en de Opheldering van

ſijnen Hemel op Aarde, door T. H. van den Honert. Waar by gevoegt is eene Korte Verhandeling van de Wettige Blydſchap en droevheid door T. H. van den Honert uyt ſijne Waarachtige Wegen die God met den Mens houdt, voor ruym tien Jaaren geſchreeven. T' Amſteldam, by G. Borſtius. 1704. 8vo.

240. Redekundige | aanmerkingen | tot | wederlegging | Van den Brief van den Heer | Tako Hajo van den Honert: | Geſchreven tegen den Hemel op Aarden | Van de Heer | Fredericus van Leenhof. | Door | E. D. M. | De Tweden Druk: | In diervoegen vermeerdert, dat ook den Tweden Brief | van T. H. van den Honert daar door word we- | derlegt, en deze Aanmerkingen nader beveſtigt. [▭] Te Amsterdam, | By Andries van Damme. en Nicolaas | ten Hoorn, Boekverkopers. 1704. | 8vo. 4 bll. + 64 pp.

241. Korte Antwoord op de Brief van de Heer T. H. van den Honert wegens de Redenkundige Aanmerkingen, enz. door F. van Leenhof. Te Zwolle by G. Tydeman. 1704. 8vo.

242. Weder-Antwoord op het Korte-Antwoord van den Heer F. van Leenhof, wegens de Redenkundige Aanmerkingen, waarin deſſelvs ongegrond beklag veriedelt wordt; door T. H. van den Honert. T' Amſteldam, by G. Borſtius. 1704. 8vo.

243. Vierde Briev aan den Heer F. van Leenhof: waar in beweſen wordt, dat zyn Hemel op Aarde uyt Spinoſaas Schriften is opgemaakt; en in welke de opheldering van dien Hemel op Aarde, hier en daar nader wordt ter toets gebragt, door T. H. van den Honert. T' Amſteldam, by G. Borſtius. 1705. 8vo.

244. Vyvde Briev aan den Heer F. van Leenhof, wegens ſijnen Hemel op Aarde: Waar in de nietigheid van de Aantekeningen op de Redenkundige Aanmerkingen; en van ſijn vermeerderde Korte Antwoord ontdekt, en aangeweſen wordt; door T. H. van den Honert. T' Amſteldam, by G. Borſtius. 1704. 8vo.

245. Een vermakelyk Scheeps-Praatje tuſſchen een Zwols Schipper en een Reiſiger, over de Perſoon en handel van de heer F. van Leenhof. Te Amsterdam, bij G. Borſtius. 1704. 4to.

246. Artikelen tot Satisfactie van de Eerw. Kerken Raad van Zwolle, voorgeſtelt aan Dn. Fred. van Leenhof, en by ſyn Eerw. ondertekent, wegens ſyn uitgegeven Boeken, genaamt den Hemel op Aarden, deſſelvs Opheldering, en Korte Andwoord. Zwolle, Gerrit Tydeman. 1704. 4to.

247. Overeenſtemming tuſſchen den Heer Fredericus van Leenhof en Spinoſa en Philopater, vertoont in eenige korte Aanmerkingen over de Antwoorden op de Artikelen van 't Eerw. Claſſis van Zwolle, Syn E. voorgehouden, en de Veranderingen in Syn E. Keten der Bybelſe Godgeleertheit gemaakt. Zynde een afgeperſte Verdediging van twee Gedigten door Jo. Sluiter, Predikant te Raalte. t' Amſteldam, by G. Borſtius. 1704. 8vo.

248. Verscheide gedigten | Soo Voor als Tegen den | Hemel op Aarde | Gefatſoeneert van | D°. F. van Leenhof. | Naar de Gronden | Van B. D. S. | An quoque Spinosa carpuntur ab arbore ficus? | Kan men ook wel druyf of vygen, | Van Spinoſaas doornen krygen? | Den Tweeden Druk. [Ut palma virescit.] t' Amſteldam, | By Gerardus Borſtius, Boekverkoper op de | hoek van de Nieuwendyk aan den dam. 1704. | 8vo. (24) pp.

249. 't Hoogſte goed der Spinozisten, vergeleken met den Hemel op Aarden van den Heer F. van Leenhof; door Dr. Franciscus Burman. Enkhuysen. 1704. 8vo.

250. Vriendelyke uitnoodiging door twee brieven aan Fr. van Leenhof gedaan, om zig te zuyveren van zyne Spinozisterye, of, om daarvan overtuigt, van dezelve opregtelyk afteſtaan, en van hem met een brief beantwoord en van de hand geweſen. Enkhuysen. 1705. 8vo.

251. F. Leenhof nader ontdekt. Amsterdam. 1705.

252. De Handelingen van de Chriſtelijke Synodus van Noord-Holland, in de Saake van Do. Fredericus van Leenhof gehouden, volgens laſt van de voornoemde Synodus uytgegeven door hare Gedeputeerden, Jacobus Geelkerke, Bedienaar des H. Evangeliums tot Haarlem, en Tako Hajo van den Honert, Bedienaar des H. Evangeliums tot Amſteldam. T' Amſteldam, by G. Borſtius. 1706. 8vo.

253. Historia | Spinozismi | Leenhofiani | pvblica in belgio | avctoritate | novissime damnati | ex | avthenticis docv- | mentis collecta | a | Gottlob Friderico | Jenichen. [ornament] Lipsiæ, | Sumptibus Jo. Herebordi Klosii. | Anno MDCCVII. | 8vo. 10 bll. + 234 pp.

Regel 2, 3, 6, 11, 12 en 14 rood.

13. Jacobus Wittichius.

254. Jacobi Wittichii, Prof. Mathes. in Academia Duisburgensi, Disputatio philosophica de natura Dei. Duisburg. 1711. 4to.

Respond. Gerhardo Nic. Brouwer, Medioburgo Zeelando. Cf. Bibliotheca hist.-philolog.-theologica Bremens. I p. 550 e. v. & 939 e. v. B. Glasius: Godgeleerd Nederland. III ('s Hertogenbosch, Gebr. Muller. 1856. 8vo) pp. 619, 620. Deze Jacobus Wittichius werd gewoonlijk (ook door mij in 1861) verward met Christophorus Wittichius, den bestrijder van Spinozaas Ethica en toen reeds lang overleden. Mijn fout werd sedert dikwijls nageschreven.

255. Denen allhie Studirenden entbietet hiemit seinen freundlichen grusz, und ladet sie zu hören seiner öffentlichen lectionen von der warheit der göttlichen Philosophie gegen die falschheit der lehre Spinozæ und Wittichii dienstlich ein Andr. Ludov. Koenigsmann. Kiel, Gedruckt bey Barthold Reuther, Academ. Buchdrucker. 1710. 4to. 16 pp.

256. Jac. Wittichius: De essentia et exiſtentia Dei. Lugd.-Batavorum 1718. 4to.

Resp. Joanne van den Honert, T. H. fil.

257. Antonii Driessen Dissertatio C. V. Jac. Wittichii disp. de Natura Dei opposita, qua difficultates adversus disp. motae vindicantur & urgentur. Porro adseritur Dei potentia, qua materiam produxit ex nihilo, atque omnimodo falsitas axiomatis Spinosistici ostenditur. Praemittitur repraesentationis Honertianae excussio, in alloquio ad lectorem orthodoxum. Groeningae 1718. 4to.

258. Vindicatio nominis atque orthodoxiae Wittichianae à calumniis atque injuriis Driessianis ex ipsa Clariss. Wittichii disp. de Natura Dei eruta, atque ex ejus responsionibus confirmata. Auctore Gr. V. Praefatiunculum præfixit Taco Hajo van den Honert, SS. Theol. D. & Prof. Leidensis. Lugd.-Batav. 1718. 4to.

259. Antonii Driessen Epistola ad D. T. H. van den Honert, Theologum Leidensem, qua petitur solutio quarundam difficultatum motarum adversus Jac. Wittichii diss. de Natura Dei, nec non animadversiones in Wittichii Responsiones, ad scrupulos quosdam ipsi propositos. Groningae 1718. 4to.

260. Jac. Wittichius: Abstersio calumniarum, quibus eius disputatio De natura Dei inquinata fuit a clar. Driesſenio.

261. Antonii Driessen Responsionum Wittichianarum refutatio disſertationi nuper emissae annectanda. Praemittitur alloquium ad ipsum clar. Wittichium. Groningae 1718. 4to.

262. T. H. van den Honert: Representatio, cur ad criminationes, quibus clar. Driessen, clar. Wittichium ob habitam ante aliquot annos De natura Dei disputationem a cathedra Groningana arcere conatus est, nihil responderit.

263. Antonii Driessen Alloquium ad Ecclesiam Belgicam, in brevi tabella disputationem Wittichii de Natura Dei exhibens, & paragraphorum singulorum mentem indicans. Groningae 1718. 4to.

264. Vindicatio nominis atque orthodoxae Wittichianae a calumniis atque injuriis Driessenianis, ex ipsa clar. Wittichii disputatione De natura Dei eruta, atque ex ejus responsionibus confirmata. Auctore G. V.

265. Alloquium alterum ad lectorem orthodoxum, rei gestae, narrationem vindicans adversus representationem clar. Honertii alteram. Responsio ad J. Wittichii alloquium ad lectorem philosophum.

266. Difficultas maxima, | Orta ex concatenationibus idearum, | Quas | vir clarissimvs | D. Jacobus Wittichius | A. L. M. & Philosophiæ D. & P. P. | Concinnavit | In | disputatione sua | De | natura dei. | Cui difficultati ut publicè ſatisfiat, quùm & | plurium mentes non parùm eâ torqueri | poſſint, publicitus illam quoque | proponere, | Nec non ſimul | axioma spinosisticum primarium | penitùs ſubvertere, | voluit | G. van Ewyck, J. U. D. | Lugduni-Batavorum, | Proſtat apud Johannem vander Linden, Juniorem. | Sumptibus Auctoris. | 4to. 56 pp.

267. Invisibilia Dei in rebus ab ipso factis facta visibilia, contra Spinosae axioma: quae res nihil inter se commune habent, earum una alterius causa esse non potest, cum consectario pacifico inter clarissimos Viros Anton. Driessenium & Jacobum Wittichium & multiplici analogia naturae spiritalis & corporeae & aliis diss. auctore Henrico Horchio. Marpurg. 1719. 4to.

Cf. Io. Alberti Fabricii Delectus argumentorum et syllabus scriptorum qui veritatem religionis christianae atheos ... asseruerunt (Hamburgi, Theod. Christoph. Felginer, 1725. 4to) p. 358 (Bibliotheca Hist.-philol.-Theologica Bremens. III. pp. 742 seqq.)

268. Bartholomæi Bolkii | animadversiones | philosophicæ, | in | Decantatam Spinozæ Propoſitionem, | Quae res nihil commune inter se habent, earum una | alterius cauſa eſſe non poteſt; | quibus | In Hujus, ac annexarum Propoſitionum, Senſum, Hujusque in primis Veritatem, | Falſitatem, Uſum, & Abuſum, inquiritur, | Ac | Spinozæi systematis fundamenta | ſubinde evertuntur. | Amſtelædami, | Excudit Jacobus Borstius, Bibliopola, 1719. | Proſtant & Medioburgi apud Hendricum Hoekium. | 4to. 52 pp.

269. Censura Facultat. Theolog. Jenensis. Jen. 1719. 4to.

270. Jacobus Leydekker: De blyde Spinosist en de bedroefde Christenleeraar over de wysgeerige verhandelinge van de nature Gods, welke de Heer Jacobus Wittichius ... in den 1711. te Duisberg uitgegeven en verdedigt, nu in Maart 1718. in 't Nederduits vertaalt ... in 't ligt gebragt heeft ... uitgegeven op speciaal begeren van de E. Clasſis van Walcheren. Hier by komt het eenparig oordeel van de Philos. Faculteit der Academie van Jenen, toegestemt van de Theol. aldaar, over die gemelde wysgeerige verhandeling. Te Rotterdam, by Reinier van Doesburg. MDCCXIX. 4to.

Cf. Biblioth. Bremens. I p. 550, 939. Joh. Francisci Buddei Epistola. Jen. 1720. 4to.

---

271. Christus of Spinoza? | Godsdienst of geen godsdienst? | Door Dr. R. Kruizinga Homan, | Proponent by het Prov. Kerkbestuur

van Friesland, Rector der | Latynsche School | te | Dokkum. | H. Bokma. — Leeuwarden. | 1868. | 8vo. 30 pp.

272. „Zoo gelooven wij ook, — daarom spreken wij ook”. | Beoordeeling | der Brochure van | Dr. R. Kruisinga Homan, | Proponent &c. | getiteld : | „Christus of Spinoza? | Godsdienst of geen Godsdienst?” | Door A. S. Carpentier Alting. | Dockum, | S. R. Schaafsma. | 1868. | 8vo. 116 pp.

IV.

SPINOZAAS VERHOUDING TOT ANDERE SYSTEMEN.

1. Hebreeuwsche theologie.

273. Ad. Franck de l'Institut: Moïse expliqué par Spinoza. (Philosophie et religion. Deuxième édition. Paris, Didier et Cie, 1869. 8vo. pp. 265—279).

Verslag van Moïse et le Talmud, par Alexandre Weil; un vol. in-8vo, Paris, 1864. „M. Weil croit avoir découvert dans le Pentateuque deux systèmes diamétralement opposés qui s'entre-croisent ou se développent parallèlement depuis les premiers chapitres de la Genèse jusqu'à la fin du Deutéronome. L'un effaçant toute distinction entre l'univers et son auteur, fait de Dieu une abstraction sans vie, sans intelligence, sans volonté, et nous montre l'homme courbé sous une loi implacable, dépourvu d'appui et de recours au-dessus de lui et hors de la vie présente: c'est le système qu'on attribue à Moïse et qui nous fait voir dans Moïse lui-même un disciple de Spinoza”. — „Dans Moïse et le Talmud, nous n'en possédons encore que la première partie. Nous en recevrons bientôt la seconde partie, qui traitera de l'Évangile et de l'Éthique de Spinoza”.

274. Der | Spinozismus | Im | Jüdenthumb, | Oder, die von dem heutigen Jüdenthumb, | und deſſen Geheimen Kabbala | Vergötterte Welt, | An | Mose Germano | ſonſten | Johann Peter Speeth, | von Augſpurg geburtig, | Befunden und widerleget von | Johann Georg Wachter. | Amsterdam, | Bey Johann Wolters, Buch- | handlern auff dem Waſſer. 1699. | 8vo. 8 bll. + 256 + 78 pp.

Regel 2, 4, 7, 9, 11, 14 en de naam des uitgevers op den titel zijn rood gedrukt. De laatste 78 pp. voeren tot titel: Dritter Theil: | Darinnen die | Vergötterung der Welt | An | B. de Spinoza | Widerleget wird.

Toen Wachter eenige jaren later zelf met de Kabbala bevriend raakte, trachtte hij ook uit dat nieuwe standpunt de leer van Spinoza met haar te vereenigen. Hij wees twintig punten van overeenkomst aan tusschen de twee stelsels in zijn werk: Elucidarius Cabbalisticus sive reconditae Hebraeorum philosophiae recensio, epimatore J. G. Wachtero. Romae 1706.

Cf. Dethlev Cluver: Historische Anmerkungen. 1706, p. 215.

Moses Germanus sive Speethius: Diatribe de ortu et progressu facultatis et formali constitutione artis Medicinae per Iudaeos (Wolf: Bibliotheca Hebraea II p. 1221 seqq. & Leibnitii Theodic. praef. § 9).

J. F. Kleuker: Ueber die Natur und den Ursprung der Emanationslehre bei den Kabbalisten. Riga 1786. 8vo.

275. Spinoza und die Kabbala. Von Is. Misses. (Zeitschrift für exacte Philosophie im Sinne des neuern philosophischen Realismus. In Verbindung mit mehreren Gelehrten herausgegeben von Dr. F. K. Th. Allihn und Dr. T. Ziller. Achter Band. Leipzig, Louis Pernitzsch. 1869. 8vo pp. 359—367).

276. Dr. J. Maier: Spinoza und Ebn Esra. (Theologische Studien und Kritiken von Ullmann und Umbreit. 1835. 8vo).

277. Don Chasdai Creskas' | religionsphilosophische Lehren | in | ihrem geschichtlichen Einflusse | dargestellt | von | Dr. M. Joël, | Rabbiner der Synagogen-Gemeinde zu Breslau. | Berlin 1866. | Schletter'sche Buchhandlung. | H. Skutsch. | 8vo. IV + (84) pp.

278. Lewi ben Gerson | (Gersonides) | als | Religionsphilosoph. | Ein Beitrag zur Geschichte der Philosophie und der | philosophirende Exegese des Mittelalters | von | Dr. M. Joël. | Breslau 1862. | Verlag der Schletter'schen Buchhandlung | (H. Skutsch). | 8vo. 2 bll. + (106) pp.

279. Spinoza und Maimonides. | Ein | psychologisch-philosophisches | Antitheton. | Von | Salomo Rubin, | Doctor der Philosophie. | Wien. | Verlag von Herzfeld & Bauer. — Druck von Jacob Schlossberg. | 1868. | 8vo. 50 pp.

Cf. A. Foucher de Careil: Leibnitz, la philosophie juive et la cabale. Paris 1861.

Emile Saisset: Sur la philosophie des Juifs. Maimonide et Spinoza (Revue des deux Mondes. Tome XXXVII, p. 296 e. v. Paris 1862).

280. Dr. H. Graetz: Spinoza und Sabbataï Zewi. (Geſchichte der Juden von den älteſten Zeiten bis auf die Gegenwart. Aus den Quellen neu bearbeitet. Zehnter Band. Leipzig, Oskar Leiner. 1868. 8vo. pp. 168—258).

281. Victor Cousin: Spinoza et la synagogue des juifs portugais à Amsterdam. (Fragments philosophiques. Paris. 8vo. II pp. 175 e. v.)

Cf. Journal des savants 1868 pp. 721 e. v. 1869 p. 79. Victor Cousin: De l'instruction publique en Hollande I pp. 96—98.

282. Ueber die | Hebräische Grammatik Spinoza's. | Promotions-Schrift | von | Dr. Adolph Chajes. | Breslau. | F. W. Jungfer's Buchdruckerei. | 1869. | 8vo. 32 pp.

2. De antieken.

283. Exercitatio philosophica de Stoa a Spinosismo exculpanda. Witeb. 1721. 4to.

284. Homerus, Plato, Spinoza | door | D. Burger Jr. | Zutphen, | Willem Thieme. | 1860. | 8vo. 4 bll. + (44) pp.

Gerecenseerd door dr. J. van Vloten (Dageraad XI p. 349): "Een Krypto-Spinosist". Repliek van dr. Burger in den Nieuwen Recensent. Dupliek van dr. Van Vloten (Dageraad XII p. 209): "Nog een woord over Spinosa's onsterfelijkheidsbegrip".

285. Der | dreieinige Pantheismus | von | Thales bis Hegel | dargeſtellt | von | Dr. P. Volkmuth. | Köln, 1837, bei J. Lumſcher. | 8vo. XVI + 306 pp.

Een güntheriaansch werk, dat hoofdzakelijk betoogt: "Der dreifache Pantheismus ist das dreifach verabsolutirte Relativum der christlichen Trinität, als Stoischer Gott-Vater, Schellingscher Gott-Sohn, Spinozistischer Gott-h.Geist".

3. Böhme (1575—1624).

286. Gust. Herwegh: Tractatus quo atheismum fanatismum sive Boehmii naturalismum et Spinozismum ex principiis et fundamentis ſectae fanaticae, matris pietismi, eruit. Lipsiae & Weimar. 1709. 4to.

4. Hobbes (1588—1679).

287. De | tribus impo- | storibus magnis | liber, | cura editus | Christiani Kortholti, | S. Theol. D. & Profeſſoris Primarii. | KilonI, | Literis & Sumptibus Joachimi Reumanni, | Acad. Typogr. 1680. | 8vo. 8 bll. + 294 pp.

288. Altar der Atheisten, der Heyden und der Christen, entgegengesetzt den drey Ertz-Betriegern, Herbert, Hobbes und Spinosa. Hamburg 1693. 8vo.

Vertaling van het voorgaande, door den lutherschen predikant Michael Bern, te Wandsbeck bij Hamburg.

289. Traitté de la liberté de conscience ou de l'Autorité des Souverains sur la religion des peuples. Opposé aux Maximes de Hobbes & Spinoza. 1687. 12mo.

Cf. Catalogus Bibliothecae Gerh. van Maastricht (Bremae 1719) p. 987, N° 155.

290. Samuel Clarke, D. D. Sermons preached in 1704 and 1705, at the Lecture founded by the Hon. Rob. Boyle, Esq. London 1705—1706. 8vo. 2 vols.

Herdrukt in de Works of Samuel Clarke, D. D. Late Rector of James's Westminster. In four volumes. London: printed for John and Paul Knapton in Ludgate-street. MDCCXXXVIII. Folio. II. A discourse concerning the being and attributes of God, the obligations of natural religion and the truth and certainty of the christian revelation; in answer to Mr. Hobbes, Spinoza, the author of the oracles of reason and other deniers of natural and revealed religion.

291. A | discourse | concerning the | Being and Attributes of God, | the Obligations of Natural Religion, | and the | truth and certainty | of the | Christian Revelation. | In answer to Hobbes, Spinoza and other deniers of natural and revealed Religion. | Being sixteen sermons preached at the Cathedral church of St. Paul, in the years 1704 and 1705 at the Lecture founded by the honourable Robert Boyle Esqr. | By Samuel Clar- | cke. D. D. | The fourth Edition. | London 1716. [Tweede titel:] A | Demonstration | of the | Being and Attributes | of | God: | more particularly in answer to | Mr. Hobbes, Spinoza, | and other followers | wherein the notion of liberty is stated, and the possibility and certainty of it proved, in opposition to necessity and fate | Being the substance of Eight Sermons preached at the Cathedral Church of St. Paul, in the year 1704, at the Lecture founded by the Honble Robert Boyle Esq. | By Samuel Clarke D. D. | Fourth Edition. | London 1716. | 8vo. 134 + 344 pp.

292. De l'existence | et des | attributs de Dieu: | des devoirs | de la | religion naturelle, | et de la vérité | de la | religion chré-

tienne. | Traitez qui ſont le precis de XVI. Sermons | prononcez à Londres pour la Lecture | fondée par M. Boyle, | Par M. Clarke, Docteur en Theol. | Traduits de l'Anglois | Par M. Ricotier. | Tome premier. [≡] A Amsterdam, | Chez Jean Frederic Bernard, | ſur le Rockin près de la Bourſe. | M. DCC. XVII. | 8vo. XXXII pp. + 11 bll. + (252) pp.

Regel 1, 3, 6, 9, 13, 15, 17, 20 rood. Demonstration de l'existence et des attributs de Dieu. Pour servir de Reponse à Hobbes, Spinoza & à leur sectateurs. pp. 1—251. Herdrukt in .

293. Eene | verhandeling | over | Gods Bestaen | en | Eigenschappen; | Als ook over de | verpligtingen | van den | natuurlyken | godsdienst, | En de | waarheid en zekerheid | der christelyke openbaaringe. | Ter Wederlegginge van Mr. Hobbes, Spinoza, | den Schrijver van de Godſpraaken der Reden, | en andere Loochenaars van den Natuurlij- | ken en geopenbaarden Godsdienſt. | Door | Samuel Clarke, | Docter in de Godgeleerdheid, en in zijn Leeven | Predikant van St. James te Weſtmunſter. | Naar den Negenden Druk uit het Engelsch vertaald | door | Jan Boelaard. | I Deel. | Te Harlingen, | By Folkert van der Plaats; | Boekverkooper aan de Voorstraat, 1793. | 8vo. 32 bll. + (248) + (XX) pp. II Deel. 10 bll. + (462) pp.

Regel 4, 6, 11, 15, 21, 26 en de naam des uitgevers rood.

294. Q. B. F. F. Q. S. | *ΑΘΕΟΜΑΣΤΙΞ* | Dissertatio | historico-philosophica, | Quam | Suffragante Ampliſſ. Ordine Philoſoph. | In | Illuſtri Upſalienſi Athenæo | Sub Auſpiciis | Viri Ampliſſimi, | Dn. Johannis Vpmarck; | Eloq. & Polit. Prof. Reg. & Skytt. | h. t. Decani Spectabilis, | ad diem 31 Martii Anno MDCCIX. | in Audit. Guſtav. Majori | Publico Candidorum Examini | ſubmittendam conſtituit | S: æ R: æ M: tis Alumnus, | Folcherus Morin | Calmarienſis. | Upsaliæ, | Impreſſit Joh. H. Werner, R. Acad. Typ. | 8vo. 6 bll. + (132) pp.

§. II. Thomas Campanella. §. III. Julius Cæsar Vaninus. §. IV. Thomas Hobbes. §. V. Benedictus de Spinoza Amstelodamensis.

295. Vergleichung | der | Rechts- und Staats-Theorien | des | B. Spinoza | und des | Th. Hobbes, | nebſt Betrachtungen über das Verhältniſs zwiſchen | dem Staate und der Kirche. | Von | Dr. H.

C. W. Sigwart, | General-Superintendenten der evangelischen Kirche Würtembergs. | Tübingen, | Verlag von C. F. Osiander. | 1842. | 8vo. VI + (154) pp.

296. Gust. Hartensteinii de notionum juris et civitatis, quas Ben. Spinoza et | Thomas Hobbesius proponunt, similitudine e. dissimilitudine diss. I. | (Dat. Lipsiae Dom. III Advent. A. R. S. MDCCCLVI.) Lipsiae, | typis A. Edelmanni, typogr. univers. | 4to. 16 pp.

297. Gust. Hartensteinii de notionum juris et civitatis, ... diss. II. | (Dat. Lips. Dom. II post fest. Epiphan. A. R. S. MDCCCLVII.) Lipsiae, | literis Edelmanni, typogr. universit. | 4to. 16 pp.

Herdrukt in Hartensteins Historisch-philosophische Abhandlungen. Leipzig, Leopold Voss. 1870. 8vo. pp. 216—240.

298. Spinoza und Hobbes | Begründung | ihrer Staats- und Religionstheorieen durch ihre | philosophischen Systeme | von | Dr. Moriz Dessauer. [ ] Breslau. | Schlettersche Buchhandlung (H. Skutsch.). | 1868. | 8vo. (44) pp,

4. Cartesius (1506—1650).

299. Johannis Friderici Helvetii, M. D. | philosophia theologica, | contra | Cartesii & Spinosæ | theologicam philosophicam; | Ofte | De Ontmenschte Mensch, levendig doodt, | in de Ontkerckte Kerck, &c. | Dat is: | Een klaer Bewijs, dat de hedensdaegsche | geexerceerde Nieuligtige Theologiæ Principien Cartesii | en Spinosæ van te Twyfelen en lochenen, zijn | geweest Adams eerste verloocheninge Godts, en oversulks | Twee heel Oude Principien moeten zijn, om dat deselve | d'alderoutste Paradys-Professor Lucifer aen Adam, als | doe noch zijnde een Jonge Discipel, gedoceert, en | tot sijn Eeuwigen Val ook selve gepractiseert | heeft, en heedensdaegs in Schoolen en | Kerken by veelen geexerceert | worden. [ ] t' Amsterdam, | Gedruckt voor den Autheur. | En zijn te bekomen by Joannes Janssonius van Waesberge | en Soonen, Boekverkoopers op 't Water. Anno 1680. | 8vo. 620 pp.

300. Joh. Fred. Helvetii | Medicinæ Doctoris | Adams oud Graft, | Opgevult met jonge Coccei Carte- | si-aenſchen en Descartis Spinosi-ſti- | ſchen Doods-beenders: | Een klaer, naeckt en net bewijs, dat in het Paradys | den jonghſten Lucifer een oudt Cartesi-aen | geweeſt is, en dat buyten het Paradys, den jongh- | ſten Descartes, den oudſten Lucifer-iaen | noch is. | Apocalypsis, in, uyt, door en met Apo- | calypsis ge-expliceert en geappliceert, | Raeckende der Godes Geeſtlooſen, vleeſch Geeſtigen | Jodens en Chyliaſtens, Prophetiſche miſ-reeckeningh van | een noch 1000. jarige aenſtaende aerdſch Koninghrijcke en | Kercke Chriſti op Aerden. | Item des Beestes Naem uyt- | vindinge, niet door uytcyffering, maer door overlegginge des getals Eens menſchens | naems in Veelen, namentlyck in 3. Duyvel uyt- | ſpouwenden 3. Duyvelens in het Oosten, | en der 3. uyt- | geſpouwden onreynen Geeſtens deſer 3. Duyvelens, gelycken- | de den 3. Kickvorſchen of 3. Paddens, in 't Weſten. | Item, dat der Coccejanens 7. Periodens der tyden, een menſch | getal als der 7. Baſuynens, 7. Phiolens, 7. Schalens, en 7. ſpre- | kende Donders ſyn. | Item, dat die afneminge des halven Manens van den Toorn | tot Weene, als in een waeckende droome van het Roomſche Key- | ſerryck, niet geſchiedt is, in regarde van des Turckens Victoria, maer | van een aenſtaenden Afval des Keysers van den Pausselyken Stoel, | om dat den Paus Hem noemende die Sonne, maer den Overwonnen | Keyser, noemende hy de Mane, onder een bedeckt teecken van over- | winninge, tot wiens einde hy hem den Mane opgedrongen heeft. | Vytgegeven in 't 7. Jaer van de grote Staert-ſterre. | Gedruckt in 's Gravenhage, by Levyn van Dyck, | Boeck-drucker op de Burghwal, 1687. | 8vo. 4 bll. + 698 pp.

301. L'impie convaincu, | ou | dissertation | contre | Spinosa. | Dans laquelle on refute les fonde- | mens de ſon Atheiſme. | L'on trouvera dans cet Ouvrage non ſeulement la | refutation des Maximes impies de Spinoſa, | mais auſſi celle des principales hypotheſes du | Carteſianiſme, que l'on fait voir être l'origine | du Spinoſisme. [ ] A Amsterdam, | Chez Jean Crelle, Imprimeur ſur le | Déventer-houtmarkt. | MDCLXXXIV. | 8vo. 6 bll. + 274 pp.

Van den sociniaan Aubert de Versé.

302. Joh. Regius: Cartesius verus Spinozismi architectus. Leeuwarden 1718. 8vo.

303. Ruardus Andala: Cartesius verus Spinozismi eversor & physicae experimentalis architectus. Franeker 1719. 4to.

Hiertegen verscheen een Responsio apologetica.

304. Ruardi Andala | Thrasonismus | Depulſus & retortus; | Simulque | Hujus ſuæ ſcriptionis | epilogus; | Quo | Cl. Antagoniſtam, quia ſuum Tractatum, Carteſius | verus Spinozismi Architectus, à capite ad calcem κατὰ πό- | δα confutatum, vindicare aggredi non audet, dimittit; | eumque, qui rationibus, ac veritati ſolidiſſime licet demon- | ſtratæ, cedere non vult, vel ob craſſa præjudicia non poteſt, | donec Deo ejus miſereri placuerit, ſibi relinquit. [▭] Franequeræ, | Ex Officina Wibii Bleck, Bibliopolæ, | MDCCXIX. | 4to. 24 pp.

305. Volckmann Conrad Pappo: Spinozismus detectus oder vernunfftige Gedancken von dem wahren Unterschied der philosophischer und mathematischer Lehr-Art. Worinnen der Auctor gezeiget, dass der Mechanismus und der Misbrauch der mathematischen Methode, der vornehmlich durch den Cartesium befestiget worden, der Grund des Spinozismi. Weimar 1721. 8vo.

306. K. H. Heydenreich: Ueber den Begriff der Körperwelt des Des Cartes und Spinoza. (Aquil. Jul. Cäsar: Denkwürdigkeiten aus der philosophischen Welt. VI.)

307. Ueber den | Zuſammenhang | des | Spinoſismus | mit der | Carteſianiſchen Philoſophie. | Ein | philoſophiſcher Verſuch | von | H. C. W. Sigwart, | Magiſter der Philoſophie und Repetent am theologiſchen | Seminarium zu Tübingen. | Tübingen, | bey C. F. Oſiander. | 1816. | 8vo. VIII + 152 pp.

308. Welchen Einfluſz hat die Philoſophie des Carteſius | auf die Ausbildung der des Spinoza gehabt, | und welche Berührungspunkte haben beide Phi- | loſophien mit einander gemein? | Nebſt einer Zugabe: | Ueber die | Bildung des Philoſophen | durch

die | Geſchichte der Philoſophie. | Von | Heinrich Ritter. | Leipzig und Altenburg: | F. A. Brockhaus. | 1817. | 8vo. VIII + 120 pp.

Cf. Geschichte der Philosophie von Dr. Heinrich Ritter. Elfter Theil. (Geschichte der christlichen Philosophie. Siebenter Theil.) Hamburg, bei Friedrich Perthes. 1852. 8vo. pb. 260—274.

Die christliche Philosophie nach ihrem Begriff, ihren äuszern Verhältnissen und in ihrer Geschichte bis auf die neuesten Zeiten. Von Dr. Heinrich Ritter. Zweiter Band. Göttingen, Verlag der Dieterich'schen Buchhandlung. 1859. 8vo. pp. 260—274.

309. Historische | und | philosophische Beiträge | zur Erläuterung | des Spinozismus | von | Dr. H. C. W. Sigwart, | ord. öffentl. Professor der Philosophie, Ephorus des evangel. theol. | Seminars, Ritter des Ordens der würtemb. Krone. | . . . | Tübingen, | gedruckt bei Ernst Travgott Eifert. | 1838. | 4to. 76 pp.

310. Der | Spinozismus | historisch und philosophisch erläutert | mit Beziehung auf ältere und neuere Ansichten | von | Dr. H. C. W. Sigwart, | . . . | Tübingen, bei C. F. Osiander. | 1839. | 8vo. (VI) + (266) pp.

De eerste, historische afdeeling, behelst:

A. Ueber den Zusammenhang des Spinozismus mit der Cartesianischen Philosophie.

B. Ueber den Zusammenhang des Spinozismus mit orientalischen Lehren.

Gerecenseerd door H. Ritter, Göttingische gelehrte Anzeigen 19. September 1839, pp. 1489—1504; 21. September 1839, pp. 1505—8.

311. Des Cartes und Spinoza. | Urkundliche Darstellung | der | Philosophie Beider | von | C. Schaarschmidt, Dr. phil. | Privatdocenten an der Königl. Universität zu Bonn. | Bonn 1850. | bei Adolph Marcus. | 8vo. 4 bll. + 234 pp.

De pp. 195—204 behelzen een "Anhang über Spinoza's hebräische Grammatik" door dr. Bernays te Bonn.

Cf. Der Entwicklungsgang der neueren Speculation als Einleitung in die Philosophie der Geschichte kritisch dargestellt von Dr. C. Schaarschmidt. Bonn, bei Adolph Marcus. 1857. 8vo. pp. 65—71.

312. Victor Cousin: Des rapports du cartésianisme et du spinosisme. (Fragments de philosophie cartésienne pour faire suite aux fragments philosophiques. Paris, Didier, 1852. 8vo. pp. 429—470).

De "Correspondance de Malebranche et de Mairan" pp. 262—348, gevoerd 1713 en '14, handelt insgelijks over Spinoza

313. Jacobus Guttmann: De Cartesii Spinozaeque philosophiis et quae inter eas intercedat ratione. Vratislaviae 1868. 8vo.

5. Geulincx (1625—1669).

314. Kort begrip | der | geulingiaanse | zedekonst | Opgeſteldt door | Kepotyrannos Germanus, | Met de aanmerkingen van den Heer | Cartesius Kristianus, | Voorgeſtelt aan 't Oordeel van den Hoog-Geleer- | leerden [sic] en Wydberoemden Heer | Antonius Driessen | Professor in de Godgeleerdheidt te Groningen. | Onder wiens Aanspraak aan den Autheur dit Ge- | ſchriftje 't licht ziet. [ornament Premat, dvm imprimat]. Gedrukt tot Groningen, | By de Weduwe van J. Barlinkhof, Ordinaris | Stadts Boekdrukkerſche. 1722. | 4to. 4 bll. + (60) pp.

Tegen de Ethica van Geulincx, die hier genoemd wordt „de Stoicynsche-Epikuristische-Spinozistische-Geulingiaansche zedekonst: omdat deze geheele zedekonst maar een saamenstel van de leeringen der Stoïci, Epikuristen en Spinosisten is, uit alle welke de Hr. Geuling wat heeft ontleendt, gelyk ... de Heer Andala onlangs zoo duidelyk heeft aangetoondt".

6. Locke (1632—1704).

315. William Carroll: | A dissertation | upon the tenth chapter of the fourth book | of Mr. Locke's essay concerning humane underſtanding; | wherein that author's endeavours | to establish Spinoza's atheistical hypothesis | are confuted. | To which is subjoined: | A short account of the sense wherein the reasonings of the following pernicious books are to be understood, viz: | The reasonableness of Christianity (by J. Locke); | Christianity not mysterious (by J. Toland); | the rights of the Christian Church (by M. Tindal). | London 1706. 8vo.

7. Malebranche (1638—1715).

316. Malebranche, Spinoza | und die | Skeptiker und Mystiker | des | siebzehnten Jahrhunderts. | Darstellung und Kritik ihrer Systeme. | Von | Dr. Johann Eduard Erdmann, | Docenten an der Universität zu Berlin. | Leipzig, Riga und Dorpat, | Eduard Frantzen's Buchhandlung. | 1836. | 8vo. XXII pp. + 1 bl. + (258) + CX pp. + 1 bl. (Versuch einer wissenſchaftlichen Darſtellung der Geschichte der neuern Philosophie. Ersten Bandes zweite Abtheilung).

Cf. Grundriss der Geschichte der Philosophie von Dr. Johann Eduard Erd-

mann, ordentlichem Professor der Philosophie an der Universität zu Halle. Zweiter und letzter Band. Philosophie der Neuzeit. Berlin 1866. Verlag von Wilhelm Hertz. 8vo. pp. 47—76.

8. Leibnitz (1646—1716).

317. Chr. Wolff: De differentia nexus rerum ſapientis & fatalis neceſſitatis, nec non ſystematis harmoniæ præſtabilitæ & hypotheſium Spinoſæ Commentatio luculenta. Halae Magdeb. 1724.

Cf. Joachim Lange: Modesta disquisitio novi philosophiae systematis de Deo, mundo et homine et praesertius de Harmonia praestabilita. Halae Sax. 1723. Chr. Wolff: Monitum ad luculentam commentationem e. a. strijdschriften van Hollmann (Observationes elenctt. in Controversia Wolfiana), Bülfinger (Dilucidationes), Buddeus e. a.

318. Die | Leibniz'ſche Lehre | von | der präſtabilirten Harmonie | in | ihrem Zuſammenhange | mit früheren Philoſophemen betrachtet | von | H. C. W. Sigwart. | Ordentl. öffentl. Lehrer der Philoſophie an der Univerſität zu | Tübingen. | Tübingen, | bei Chriſtian Friedrich Oſiander. | 1822. | 8vo. VI + 170 pp.

319. Spinoza und Leibniz | oder | Das Weſen des Idealismus und des Realismus. | Von | Adolph Helfferich. | Hamburg und Gotha. | Bei Friedrich und Andreas Perthes. | 1846. | 8vo. IV+108 pp.

320. Spinoza und Leibnitz | über | die Freiheit des menſchlichen Willens | von | Dr. Franz Keller. | Erlangen 1847, | Ferdinand Enke's Verlagsbuchhandlung. | 8vo. IV + 78 pp. + 1 bl.

321. A. Trendelenburg: Ist Leibniz in seiner Entwicklung einmal Spinozist oder Cartesianer gewesen? und was beweist dafür seine Schrift de vita beata? Ein Beitrag zur Kritik. 8vo. (16) pp.

Uit de Monatsberichte der Akademie der Wissenschaften. 18. Oct. 1847. Herdrukt in de Historische Beiträge zur Philosophie von Adolf Trendelenburg II (Berlin, G. Bethge, 1855, 8vo) pp. 192—231: Leibnizens Schrift de vita beata und sein angeblicher Spinozismus oder Cartesianismus.

322. Réfutation inédite | de | Spinoza par Leibniz | précédée d'un mémoire | par | A. Foucher de Careil. | Paris. | 1854. | 8vo. 6 bll. + 106 pp. + 3 bll. + (78) pp.

Gerecenseerd door Erdmann, Zeitschrift für Philosophie, XXV (Halle 1854) pp. 311—318. Cf. IJselkout. Mengelingen en bijdragen van Johannes van Vloten. Te Deventer, bij A. ter Gunne, 1855. 8vo. pp. 206—216: Spinoza en Leibnitz.

323. Spinozae atqve Leibnizii | philosophiae, | ratione habita libri, | cvi nomen est: | „Réfutation inédite de Spinoza par Leibniz préc. | d'un mém. par A. Foucher de Careil. Paris 1854." | Critica commentatio. | Scripsit | et ... | pvblice defendet | Theodorvs Hvbertvs Weber | Tolbiacensis. | ... | Bonnae | formis Caroli Georgi. | MDCCCLVIII. | 8vo. 26 pp. + 2 bll.

324. Leibniz | Descartes et Spinoza | par | A. Foucher de Careil. | Avec | un rapport | par M. V. Cousin. | Réfutation inédite de Spinoza par Leibniz. — Nouveau com- | mentaire à l'éthique et aux lettres de Spinoza, précédé | de Mémoires à l'Académie des sciences morales et poli- | tiques sur les rapports du Spinozisme avec la philoso- | phie de Leibniz et avec celle de Descartes. | Paris, | librairie philosophique de Ladrange | rue Saint-André-des-Arts, 41. | 1862. | 8vo. 288 pp.

Cf. Schulze, Göttinger gel. Anzeigen 1830. Aug. N° 128.

G. E. Guhrauer: Quaestiones criticae ad Leibnitii opera philosophica pertinentes, p. 3 seqq. p. 15.

Erdmann, Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik. Nov. 1842. N° 97.

G. E. Guhrauer: Leibnitz's animadversiones ad Cartesii principia philosophiae aus einer noch ungedruckten Handschrift. 1844. p. 1 seqq.

325. Ueber die | ſittliche Freiheit, | mit beſonderer Berückſichtigung der Syſteme | von | Spinoza, Leibnitz, Kant. | Gekrönte Preisſchrift. | Nebſt einer Abhandlung | über den | Eudämonismus. | Von | Dr. Friedrich Dittes. | Leipzig, | Verlag von Julius Klinkhardt. | 1860. | 8vo. 4 bll. + 128 pp.

9. Dippel (1673—1734).

326. Christ. Democriti Vitæ animalis morbus & medicina ſuæ vindicata Origini diſqvitiſione phyſico medica, qvâ ſimul Mechaniſmi & Spinoſismi deliramenta funditus deteguntur & ex ſanæ rationis circulo deturbantur, & integrum univerſi motui ſyſtema concinnis vinculis nectitur. Lugd. Batavorum. Luchtmans. 1711.

327. Christ. Democriti Kranckheit und Artzney des animaliſchen Lebens, wie beyde in einer phys.-mediciniſchen Unterſuchung ihrem wahren Urſprunge wieder zugeeignet, die Thorheiten des Mechanismi

und Spinosismi ... entdeckt ... und ein völliges System aller Bewegung ... dargeſtellt worden. Franckfurth und Leipzig. 8vo.

328. Analysis | cramatis harmonici | hyper-metaphysico- | logico-mathematica, | Das iſt: | Chymiſcher Verſuch | zu deſtilliren | per deſcenſum, per aſcenſum & per latus, | und in ihr Sal, Sulphur & Mercurium zu resolviren | die drey harmoniſchen systemata der heutigen Philoſophie, | nemlich des | Cartesii, Spinozæ und | Leibnitzens; | aus welchem ſo wol die Bauren, als die aller-ſubtilſten Ontologi | und Mathematici, ſo ſie wollen, erkennen können, wo ſie zu Hauſe ſind; | welches gewiszlich nichts geringes iſt. | In aller Freyheit, und nicht gezwungen, herausgewickelt, und wiederum | gehörig zuſammen gerollt | durch | Chriſtianum Democritum, | Theologum, Medicum, Juridicum, Mathematicum, Logicum, Metaphysicum | et Ortologum per ignem. | Anno MDCCXXIX. | 4to. 88 pp.

329. Prodromus analyseos | philosophicæ | Qua | Viri Male Celebris | Christiani Democriti | Analysis Chy- | mica | trium systematum philosophicorum | Carteſiani, Spinoziani | & Leibnitio-Volfiani, | breviter examinatur, | Prodromum hunc | consent. ampliss. facult. philos. | in regia academia gotho- | rum, carolina | publicæ disputationi subjicientibus | præside | Andrea Rydelio, | Phil. Theor. Prof. Ord. & Past. Hardebergenſi, | Et | respondente | Andrea Nelandro, | Die 19 Martij A:o MDCCXXX. | Lundini, Typus Ludovici Decreaux. | 4to. (26) pp.

10. Toland (1670—1722).

330. Letters | to | Serena: | containing, | I. The Origin and Force of Prejudices. | II. The Hiſtory of the Soul's Immortality among the | Heathens. | III. The Origin of Idolatry, and Reaſons of Heatheniſm. | As alſo, | IV. A Letter to the Gentleman in Holland, ſhowing | Spinosa's Syſtem of Philoſophy to be without | any Principle or Foundation. | V. Motion eſſential to Matter, in Anſwer to ſome | Remarks by a Noble Friend on the Confutation of Spinoſa. | To all wich is Prefix'd, | VI. A Preface; being a Letter to a Gentleman in Lon- | don, ſent together with the foregoing Diſſertations, | and declaring the ſeveral Occaſions of writing them. | By

Mr. Toland. | Opinionum Commenta delet Dies, | Naturæ Judicia confirmat. Cic. de Nat. Deor. l. 2. | London; | Printed for Bernard Lintot at the Middle-Temple Gate in Fleet- | ſtreet. M. DCC. IV. | 8vo. 26 bll. + (240) pp.

Een andere meening over Spinoza heeft Toland uitgesproken in zijn Pantheisticon sive formula celebranda sodalitatis Socraticæ. Cosmopoli [London] 1720. 8vo. Pantheisticon, or the form of celebrating the Socratic Society. London 1751. 8vo.

11. Swedenborg (1688—1772).

331. The | doctrines | of Spinoza and Swedenborg | identified; | in so far as they claim a scientific ground, | in | Four Letters | by * * * * *, | United States Army. | Boston, | 1846. | 8vo. 36 pp.

Van den noordamerikaanschen generaal-majoor Hitchcock. Cf. n° 28 pp. 187—192.

12. Voltaire (1694—1778).

332. Voltaire: Spinosa. (Oeuvres de Voltaire avec préfaces, avertissements, notes, etc. par M. Beuchot. Tome LXXII. Table alphabétique et analytique des matières par Miger. Tome II. L—Z. A Paris, chez M. Beuchot. MDCCCXL. 8vo. p. 352).

13. Condillac (1715—1780).

333. Etienne Bonnot de Condillac: Le Spinozisme réfuté. (Traité des systèmes, 2 Voll. 1749, 8vo. chap. X).

14. Lessing — Mendelssohn — Jacobi.

334. Ueber | die Lehre des Spinoza | in Briefen | an den | Herrn Moſes Mendelsſohn. | Δος μοι πυ ςω. | Breslau, bey Gottl. Löwe. | 1735. | 8vo. 4 bll. + (216) pp.

Geschreven door F. H. Jacobi naar aanleiding van Mendelssohns Morgengedanken über Gott und Schöpfung (Berlin 1785), waarin hij strijdt voert "gegen die Spinozisten oder All-Einern". Het werk van Mendelssohn is meer bekend als Morgenstunden oder Vorlesungen über das Daseyn Gottes. Berlin 1785—86. 8vo. II. (In zijn: Gesammelte Schriften, Leipzig: Brockhaus, 1843, II pp. 233 e. v.)

Göthes Prometheus bracht Lessing en Jacobi (gedurende een gesprek te Wolfenbuttel in het jaar 1780 gehouden en in Jacobi's Brieven aan Mendelssohn uitvoerig meegedeeld) op Spinoza. Lessing zeide toen o. a.: Die orthodoxen Begriffe von der Gottheit sind nicht mehr für mich ... Ἓν καὶ πᾶν! ich weiss nichts anders ... Es giebt keine andere Philosophie als die Philosophie des Spinoza.

335. Moses Mendelsſohn an die Freunde Lesſings, Ein Anhang zu Herrn Jacobi Briefwechsel über die Lehre des Spinoza. Berlin, bey Christian Friedrich Voss und Sohn. 1786. 8vo. 24 pp. (Gesammelte Schriften, Leipzig 1843, III pp. 1—36).

336. Ueber eine Stelle in Moses Mendelsſohn's Schrift an die Freunde Lesſings. (Berliner Monatſchrift. 1786. III).

337. Friedrich Heinrich Jacobi | wider | Mendelsſohns Beſchuldigungen | betreffend die Briefe | über die | Lehre des Spinoza. | Hoc nimirum est illud, quod non longe a gra- | dibus Aureliis hæc cauſa dicitur: ob hoc | crimen hic locus abs te, Læli, atque illa | turba quaeſita eſt. Scis quanta ſit manus, | quanta concordia, quantum valeat in con- | cionibus. Summiſſa voce agam, tantum ut judices audiant. | Cicero, pro L. Flacco. | Leipzig, 1786. | bey Georg Joachim Goeschen. | Kl. 8vo. (VIII) + (123) pp.

Vóorin een „Titel-kupfer": Die gute Sache. Herdrukt in: Friedrich Heinrich Jacobi's Werke. Leipzig, bey Gerhard Fleischer. 8vo. VI (IV, 2te Abth. pp. 170—276).

338. Zwey Recensionen in Sachen der Herrn Lessing, Moses Mendelsſohn und Jacobi. In Commisſion bey C. E. Bohn in Hamburg. 1786. 8vo. 32 pp.

Herdrukt in Matthias Claudius Werken, o. a.: Original-Ausgabe. Siebente Auflage. Hamburg und Gotha, bei Friedrich und Andreas Perthes. 1844. 8vo. I pp. 101—120.

339. K. H. Heydenreich: Animadversiones in Mosis Mendelii filii refutationem Placitorum Spinozae. Lipsiae, Solbrig. 1786. 4to. (16) pp.

340. Die Reſultate der jacobiſchen und mendelsſohnſchen Philoſophie. Kritiſch Unterſucht von einem Freiwilligen. Non quis? Sed quid? Leipzig bei G. J. Göſchen. 1786. 8vo. (256) pp.

Cf. Thomas Wizenmann, der Freund Friedrich Heinrich Jacobi's, Von Alexander Freiherrn von der Goltz. Gotha, F. A. Perthes. 1859. 8vo. II, pp. 131—188. Th. Wizenmann was de auteur der „Resultate".

341. An den Verfasser der Resultate der jacobischen und mendelsſohnschen Philosophie.

Van Ph. L. Muzel. Cf. Allg. Repertorium der Literatur. (Jena 1793, 4to) I p. 342.

342. Gott. | Αν γνῶς τί ἐςι Θεός, ἡδίων ἔσῃ. | Einige Gespräche | über Spinoza's Syſtem; | nebſt | Shaftesburi's Naturhymnus | von | J. G. Herder. | Zweite, verkürzte und vermehrte Ausgabe. | Gotha, | bei Karl Wilhelm Ettinger, | 1800. | 8vo. XXIV + 336. pp.

De eerste druk verscheen te Gotha in 1787. Cf. Herders Reise nach Italien. 1859. 8vo. p. XXX.

343. Natur und Gott | nach Spinoza. | Von | Karl Heinrich Heydenreich, | der freyen Künſte Magiſter und Privatlehrer der | Philoſ. u. ſch. Wiſſenſch. auf der Univerſität Leipzig. | Erſter Band. | Leipzig, | in der Joh. Gottfr. Müllerſchen Buchhandlung, 1789. | 8vo. LXXX + 224 pp.

Op pp. XIX—LXXX komt een vertaling voor van 99.

344. Ueber | die Lehre des Spinoza | in Briefen | an den | Herrn Moſes Mendelsſohn. | Neue vermehrte Ausgabe. | Δος μοι που ςω. [De portretten van Lessing en Mendelsſohn]. Breslau, bei Gottl. Löwe. | 1789. | 8vo. (LII) + 440 pp.

Op de laatste bladz. het portret van Jacobi. Derde uitgaaf: Friedrich Heinrich Jacobi's Werke. IV (1819) Abth. 1 & 2 — p. 167.

345. Ueber Mendelsſohns Darſtellung der ſpinozistiſchen Philosophie. (Aquil. Jul. Cäsar: Denkwürdigkeiten aus der philosophiſchen Welt. IV. 1789).

346. Bernardus Nieuhoff over Spinozisme. [Plaat met het randſchrift: Εγω ειμι παν το γεγονος και ον και εσομενον Και τον εμον πεπλον ουδεις πω θνητος απεκαλυψεν.] Bij J. van Kasteel, | te Harderderwijk. MDCCXCVIIII. | 8vo. 4 bll. + 372 pp.

347. Die | Lehre des Spinosa | in ihren Hauptmomenten | geprüft und dargeſtellt | von | C. B. Schlüter | Privat-Docenten der Philoſophie bei der Königlich Preuſziſchen Akademie | zu Münſter. | Munster 1836. | In der Theiſſingſchen Buchhandlung | 8vo. X + (108) pp.

„Vorliegende Abhandlung wünscht dem Werke Jacobis' ergänzend und rektificirend an die Seite zu treten". Vorwort p. VII.

Aangaande den strijd van Jacobi over Lessings Spinozisme kunnen noch vergeleken worden:

Allgemeines Repertorium der Literatur für die Jahre 1785—90 (Jena 1793. 4to) I (N° VI. Philosophische Literatur) pp. 319, 330, 331, 337, 339, 341, 348.

Hamann's Schriften. Herausgegeben von Friedrich Roth. Berlin, bey G. Reimer 1843. 8vo. VIII. Cf. Register: Spinoza.

J. G. Hamann's Briefwechsel mit F. H. Jacobi, herausgegeben von Friedrich Roth (F. H. Jacobi's Werke. IV. Dritte Abth.), pp. 18—21, 47, 95, 107, 349.

Johann Georg Hamann's, des Magus im Norden, Leben und Schriften. Von Dr. C. H. Gildemeister. Dritter Band (Gotha. F. H. Perthes. 1857. 8vo). Cf. „Inhalt" en „Alphab. Personen-Verzeichniss".

Oeuvres philosophiques de François Hemsterhuis. Nouvelle édition ... par L. S. P. Meyboom ... (Leuwarde, W. Eekhoff 184—50. 8vo) II pp. 223—236, III pp. 108, 109. (Emile Gruiter: over het Spinozisme van Hemsterhuys.)

Immanuel Kant. Was heisst: sich im Denken orientiren? Berliner Monatschrift. October 1786. Werke. Leipzig, Leopold Voss. 1838. I pp. 371—90.

I. Kant: Einige Bemerkungen zu Jacobi's Prüfung der Mendelssohn'schen Morgenstunden. 1786. Werke. I pp. 391—98. Cf. Werke. IV. §§ 71. 72.

Salomon Maimon: Ueber die Progressen der Philosophie. Berlin, 1793. 8vo.

Aug. Wilh. Rehberg: Ueber das Verhältniss der Metaphysik zu der Religion. Berlin 1787. 8vo.

F. W. J. Schelling's Denkmal der Schrift von den göttlichen Dingen &c. des Herrn F. H. Jacobi. 1812. 8vo. Werke. VIII. 1861. pp. 39—53.

G. W. F. Hegel: Glauben und Wissen. B. Jacobische Philosophie. Zweite Auflage, pp. 51—112.

Heinrich Ritter: Ueber Lessing's philosophische und religiöse Grundsätze. (Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht. 1847. 8vo) pp. 24—46.

Gotthold Ephraim Lessing als Theologe dargestellt von Carl Schwarz (Halle, Pfeffer, 1854. 8vo) pp. 68—98.

Lessing-Studien. Von C. Hebler. (Bern, Huber, 1862. 8vo) pp. 116 e. v.

Kuhn: Jacobi und die Philosophie seiner Zeit. Mainz 1834. 8vo).

Constantinus Roessler: De philosophandi ratione Friderici Henrici Jacobi. Dissertatio (Jenae typis Schreiberi 1848. 8vo) pp. 6—14.

Friedrich Heinrich Jacobi's Leben, Dichten und Denken. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Literatur und Philosophie von Eberhard Zirngiebl (Wien, W. Braumüller. 1867. 8vo) pp. 49—80.

14. Schleiermacher.

348. Friedrich Schleiermacher: Kurze Darſtellung | des | ſpinoziſtiſchen Systems. | (Geſchichte der Philoſophie. Aus Schleiermachers handſchriftlichem Nachlaſſe herausgegeben von H. Ritter. Berlin, gedruckt und verlegt bei G. Reimer. 1839. 8vo. pp. (283)—311).

De beroemde apostrofe van Schleiermacher aan Spinozaas schim staat in zijn boek: Ueber die Religion. Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern. Berlin 1799. 8vo p. 47, 48. Sechste Auflage. 1859. pp. 47, 138, 139. Werke. Zur Theologie. I. 1. p. 190.

349. Spinoza | und | Schleiermacher. | Die Geschicke ihrer Systeme und ihr gegenseitiges | Verhältniss. | Ein dogmengeschichtlicher Versuch | von | Dr. P. Schmidt, | Licenciat der Theologie. | Berlin. | Druck und Verlag von Georg Reimer. | 1868. | 8vo. VIII + (200) pp.

15. Göthe.

350. Ueber | Göthe's Spinozismus. | Ein Beitrag | zur | tiefern Würdigung des Dichters und Forſchers. | Von | Wilhelm Danzel. | Hamburg, | bei Johann Auguſt Meiſsner. | 1843. | 8vo. IV + 138 pp.

Cf. Göthe: Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit. III. (Werke XXVI) & IV (Werke XLVIII). Adolf Schöll: Briefe und Aufsätze von Göthe aus den Jahren 1766—86, pp. 192—229. Stemmen en beschouwingen over godsdienst, staat-, geschied- en letterkunde. Te Amsterdam, bij G. van Peursum. 1839. 8vo. I pp. 403—410.

16. Fichte.

351. Die | Philosophie Fichte's | nach dem | Gesammtergebnisse ihrer Entwickelung | und in ihrem | Verhältnisse zu Kant und Spinoza. | Mit einem Anhange: | Ueber den Gottesbegriff Spinoza's und dessen Schicksale. | Von | Dr. Johann Heinrich Loewe, | o. ö. Professor der Philosophie an der k. k. Universität zu Prag, der königlich böhmischen | Gesellschaft der Wissenschaften ordentlichem Mitgliede. | Stuttgart. | Verlag von Wilhelm Nitzschke. | 1862. | 8vo. 2 bll. + (322) pp. + 1 bl.

Cf. pp. 318, 319, waar de plaatsen worden opgegeven „welche die Verwandschaft zwischen dem Gotte Spinoza's und dem Plotinischen Νοῦς constatiren".

17. Schelling.

352. Spinoza. Leibniz. Wolff. (Friedrich Wilhelm Joſeph von Schellings ſämmtliche Werke. 1833—1850. Stuttgart und Augsburg. J. G. Cotta'ſcher Verlag. 1861. 8vo. pp. 33—72. Werke. Erſte Abtheilung. Zehnter Band).

Cf. Erste Abtheilung. II pp. 19, 35, 71. Zweite Abtheilung. I pp. 275, 280. „Es kan wohl keiner hoffen, zum Wahren und Vollendeten in der Philosophie fortzugehen, der nicht einmal weinigstens in seinem Leben sich in den Abgrund des Spinozismus versenkt hat".

18. Hegel.

353. Spinoza. (Georg Wilhelm Friedrich Hegel's Werke. Fünfzehnter Band. Berlin, 1836. Verlag von Duncker und Humblot. 8vo. pp. 368—411. Zweite Auflage. 1844. pp. 332—69. Spinoziſtiſche und Leibnitziſche Philoſophie. Vierter Band. 1834. Zweite Auflage. 1841. pp. 187—93).

„Spinozist zu sein ist der wesentliche Anfang allens Philosophirens. Denn wenn man anfängt zu philosophiren, muss die Seele sich baden in diesem Aether der einen Substanz, in der Alles, was man für wahr gehalten hat, untergegangen ist. — Ueberhaupt ist Spinoza ein solcher Hauptpunkt der modernen Philosophie, dass man in der That sagen kann: Du hast entweder den Spinozismus oder gar keine Philosophie".

19. Herbart.

354. Spinoza und Schelling, eine Skizze. 1796. (Johann Friedrich Herbart's sämmtliche Werke herausgegeben von G. Hartenstein. Zwölfter Band. Historisch-kritische Schriften. Leipzig, Verlag von Leopold Voss. 1852. 8vo. 7—10).

Cf. J. F. Herbart: Allgemeine Metaphysik nebst den Anfängen der philosophischen Naturlehre. Erster, historisch-kritischer Theil. Konigsberg, in Commission bei A. W. Unzer. 8vo pp. 127—177. Opgenomen in de „Werke". Dritter Band. Schriften zur Metaphysik. Erster Theil. 1851. pp. 158—193. Ontologie des Spinoza. Kosmologie des Spinoza. Vergleichung zwischen Spinoza, Leibnitz und Kant.

20. Baader.

355. Ueber die Nothwendigkeit | einer | Revision der Wiſſenſchaft | natürlicher, menschlicher und göttlicher Dinge, | in Bezug | auf die sich in ihr noch mehr oder minder geltend machenden Cartesischen | und Spinozistischen Philosopheme. | Aus einem Sendschreiben an einen alten Freund. | Von | Franz von Baader. | Erlangen, 1841, | bei J. J. Palm und Ernst Enke. | 8vo.

Herdrukt in Franz von Baader's sämmtliche Werke. Zehnter Band. Leipzig. Verlag von Hermann Bethmann. 1855. 8vo. pp. (255)—282. Verg. verder Band XVI, 1860, p. 463. art. Spinoza.

356. Franz Baader | im Verhältnisse | zu | Spinoza, Leibniz, Kant, Jacobi, Fichte, | Schelling, Hegel, Herbart. | Von | Dr. Franz Hoffmann, | ordentl. öffentl. Professor der Philosophie an der Hochschule zu Würzburg. | Besonderer Abdruck | der | Einlei-

tung | zu | Franz von Baaders sämmtliche Werke, erste Hauptabtheilung zweiter Band: | Gesammelte Schriften zur philosophischen Grundwissenschaft | oder Metaphysik. | Leipzig. | Verlag von Herrmann Bethmann. | 1851. 8vo. LXXIV pp.

21. Schopenhauer.

357. Mensch en dier; naar Schopenhauer en Spinoza. (De levensbode. Tijdschrift op onbepaalde tijden, door J. van Vloten. Philosophia vitae, non mortis, meditatio. (Wijsbegeerte is levens-bespiegeling, geen doodsbetrachting.) Spinoza. Vierde deel. Haarlem, E. E. von Munchen. 1870. 8vo. pp. 110—121.)

Cf. Die Welt als Wille und Vorstellung. Von Arthur Schopenhauer. Dritte Auflage. Zweiter Band. Leipzig, F. A. Brockhaus, 1859. 8vo. pp. 736—746.

Arthur Schopenhauer und die Philosophie der Gegenwart. Antimetaphysische Untersuchungen mit besonderer Rücksicht auf die Denker des achtzehnten Jahrhunderts von Berthold Suhle. Erster Theil. Berlin 1862. W. Weber. 8vo.

Das Wort „a priori". Eine neue Kritik der Kantischen Philosophie von Dr. Eduard Roeder. Frankfurt a./M. 1866. Joh. Christ. Hermann'sche Buchhandlung. F. E. Suchsland. 8vo.

V.

POLEMIEK TEGEN SPINOZA.

1. Bestrijding van den Tractatus theologico-politicus.

358. Jacobus Thomasius: Programma (d. d. 8 Maii 1670) adversus anonymum, de libertate philosophandi.

Opgenomen in de uitgaaf der Dissertationes van Thomasius (door zijn zoon Christ. Thomasius), Halae 1693. 8vo. Progr. 50, pp. 571—583. Voor de polemiek der XVII. eeuw komen vooral noch in aanmerking de volgende schrijvers:

Fredericus Rappoltus: Oratio contra Naturalistas, habita ipsis Kal. Jun. anni 1670. (In de Opera theologica ed. ab Joh. Benjam. Carpzovio. Lips. 1692). I. pp. 1386 sqq.

Joh. Conr. Duerrii prof. Altorf. Oratio de praepostera libertate philosophandi, praesertim in religionis negotio, una cum Progr. Jac. Thomasii. 1672. 4to.

Theoph. Spizelius: Infelix litterator. Roterodami 1675. 8vo. pp. 363 sqq.

Lamb. Velthusii Ultraiectensis Tractatus moralis de naturali pudore et dignitate hominis Traiect. 1676. 4to.

Lamb. Velthusius: De cultu naturali pudore et dignitate hominis. Roterodami 1680. 4to.

Guillelmi Saldeni S. S. Theol. Doct. Otia Theologica, sive Exercitationum subcisivarum varii argumenti, libri quatuor. Amstelodami apud Henricum & Viduam Theodori Boom. 1684. 4to. (Nouvelles de la rép. des lettres. A Amsterdam, chez Henry Desbordes M. D. LXXXIV. 12mo. Tome I. pp. 385—386)

(Abbadie:) Traité de la vérité de la Religion Chrétienne. A Rotterdam chez Reinier Leers. 1684. 8vo. 2 voll. (Nouvelles de la république des lettres. 1684, II, pp. 308, 399—402.)

Le Vassor: Tractatus de vera religione. Parisiis 1688. 8vo. (Journal des Savans. Janvier 1689.)

Petr. Dan. Huet: Quaestiones Alnetanae de concordia rationis et fidei. Caen 1690. Parisiis 1692. 4to. Editio nova. Lips. 1695, pp. 395 seqq.) „Huets drei Schriften: De censura philosophiae Cartesianae, Paris 1689, Quaestiones ... und der im J. 1690 französisch geschriebene, dann von Huet selbst ins Lateinische übersetzte, erst nach seinem Tode veröffentlichte Traité philosophique de la faiblesse de l'esprit humain, Amsterdam 1723, zeigen, wie sich sein zum Grimm gesteigerter Widerwille gegen Descartes und Spinoza mit seinem Skepticismus verbindet" &c. Erdmann.

De la Mothe: De l'inspiration des livres sacrez du Nouveau Testament. Amsterdam 1695. 8vo. (Acta erud. Lips. 1696, p. 153.)

Sal. van Til: Het voorhof der Heidenen voor de Ongeloovigen geopend. Dordrecht 1694. 1696. (Acta erud. Lips. 1696 pp. 295 sqq.)

Isaac Jaquelot: Dissertations sur l'existence de Dieu. A la Haye 1697. 4to.

359. J. M. V. D. M. | Epistola | Ad Amicum, | continens | censuram | Libri, cui titulus: | tractatus | theologico-politicus, | In quo demonſtrantur, &c. [ornament] Ultrajecti, | Ex Officina Cornelii Noenaert, Bibliop. | Anno cIↄ Iↄc Lxxi. | 4to. 48 pp.

360. Joh. Melchior: Religio ejuſque natura & principium, sive Epistola qua ad examen vocatur Tractatus Theologico-Politicus. Ultrajecti 1672. 8vo.

361. Jac. Batalerius: Vindicia miraculorum, per qu. divinæ Religionis, & fidei Christianæ veritas olim confirmata fuit, adversus profanum Autorem Tractatus Theologico-Politici. Amstelodami 1674. 12mo. (104) pp.

362. Joh. Musæus: Tractatus Theologico-Politicus ad veritatis lumen examinatus. Jenæ 1674. 4to. 96 pp.

Dit strijdschrift bevond zich onder Spinozaas boeken.

363. Regneri à Mansvelt | Philoſophiæ, dum viveret, Doctoris & Profeſſoris in | Academia Trajectina | Adversus anonymum | theologico-politicum | Liber Singularis, | In quo omnes & ſingulæ Tractatus Theolo- | gico-politici Diſſertationes exami- | nantur & refelluntur, cum præmiſſa diſquiſi- | tione de Divina per Naturam, & | Scripturam Revelatione. | Opus posthumum. [Qverendo] Amstelædami, | Apud Abrahamum Wolgang Bibliopolam, | Anno 1674. | 4to. 2 bll. + 364 pp.

364. De waerheyt | van de | christelijcke godts-dienst | en de | authoriteyt | der | H. Schriften, | Beweert | Tegen de Argumenten der Ongodtsdienſtige, | Of een | Wederlegginge van dat Godt-laſterlijcke | Boeck, genoemt | Tractatus Theologico- | Politicus. | In welcke ſoo met natuerlijcke en Philoſophiſche redenen, als Argumenten uyt de | H. Schrift wort beweſen, de waerheyt en nootſaeckelyckheyt van de Chriſte- | lijcke Godts-dienſt, als mede hoe Ziel- en Lands-verderffelyck de meeninge van | onſen Schrijver is. | Door | Willem van Blyenbergh, Dortenaer. [] Gedruckt tot Leyden, | By Daniel van Gaesbeeck, 1674. | 4to. 16 bll. + (470) pp.

365. Arcana | atheismi | revelata, | Philoſophice & Paradoxe refutata, | Examine Tractatus | theologico-politici. | Per Franciscum Cuperum | Amſtelodamenſem. | Duobus Libris comprehenſa : | Priori ipſe Tractatus examinatur atque refellitur. Altero ipſiſſima | Atheorum, primo contra Sacram Scripturam, deinde contra reli- | gionem & Dei exiſtentiam argumenta, explicantur atque ener- | vantur, & Deum eſſe novis argumentis demonſtratur. | Operi præfixa eſt Præfatio, ad operis intellectum penitus neceſſaria : & in calce | additamenta & mutationes nonnullæ, itidem neceſſariæ. [] Roterodami, | Apud Isaacum Næranum, Anno 1676. | 4to. 8 bll. + 304 pp.

366. Franciscus Cuperus | Amstelod. | mala fide, aut ad minimum frigide | atheismum Spinozæ op- | pugnans | pro | materia disputationis | præside | D. Joh. Wolfg. Jägero, | Cancellario Tub. | propositus | a | M. Georgio Frider. Mauritio | Beuttler, | Schaddeccia-Wettravo Illuſt. | Stipend. Alumno. | Die 19. Septembris Anno MDCCX. | In Aula Theologorum Nova. | Tubingæ | typis Viduæ Georgii Henrisii Reisii. | 4to. 16 pp.

Cf. Baumgartens Nachrichten I, pp. 122—132.

367. Henrici Mori, Cantabrigiensis, Ad V. C. Epistola altera, quae breuem Tractatus theologico politici confutationem complectitur. (Opera philosophica ... Londini. Typis J. Macock, impensis J. Martyn et Gualt. Kettilby ſub inſignibus Campanae et capitis episcopi in coemeterio D. Pauli MDCLXXIX. Folio. Tom. I pp. 563—635).

„Hinten ist noch beigefüget eine Beurtheilung der Widerlegung des Cupers von eben diesem Buch, und eine Widerlegung zweier Säze des Spinoza, nemlich, dass zu einer Substanz ein notwendiges Dasein gehöre, und das nur eine einige Substanz in der Welt sey". Siegm. Jac. Baumgartens Nachrichten von merkwürdigen Büchern. III (Halle 1753, 8vo) p. 320.

368. Impietas convicta a P. Yvone, pastore ecclesiae reformatae, quae ex mundo retracta Wiwerde, in Fericia, nunc colligitur. Amstelodami 1681.

369. L'impiété vaincue en deux traitez, dont le premier établit clairement l'existence de Dieu comme la premiere & la plus certaine de toutes les veritez: & le second contient la défense de l'Ecriture ſainte, par l'entiere refutation du livre impie de Spinosa, nommé traitté Theologique Politique. Par Pierre Yvon. A Amsterdam 1684. 8vo. Amsterdam 1687. 8vo.

Cf. Nouvelles de la République des Lettres, Octobre 1684, p. 862.

370. Deism | Examin'd and Confuted. | In an | answer | to a | book | intitled, | Tractatus Theologico Politicus. | By Matthias Earbury, M. A. | School-Maſter of Wye in Kent. | London: | Printed for Charles Brome, at the Gun, at | the Weſt End of St. Pauls. 1697. | 8vo. 8 bll. + (190) pp. + 1 bl.

371. Q. B. V. | De | persvasione | prophetarvm | per signa | contra | Bened. de Spinoza | praeside | Andrea Lvdovico | Koenigsmanno, | professore philosophiae | pvblico | in Academia Kiloniensi | A. D. XXX martii | solemniter dispvtabit | Joachimvs Beccav, | Femariensis, | S. theologiae cultor. | KilonI, | Literis Bartholdi Reutheri, Acad. Typogr. [1711.] 4to. 22 pp. + 1 bl.

372. Jo. Henrici Mulleri, Mathematici Altdorfini, de miraculis adversus Spinosam dissertatio. Altdorf. 1714. 4to.

373. G. F. Meinhard: Conc. explan. v. XIV. 2 Thess. II. in qua quid Bened. Spinoza de evang. sent. una brevit. atting. et perstring. Sil. 1725.

374. M. Christophori Wollii | Lipsiensis | catechetae ad D. Petri | commentatio philologica | de | parenthesi sacra | accedvnt | dvae dissertationes | prior | de vsv et abvsv | ΑΥΞΗΣΕΩΣ | nominvm divinorvm | sacrae | posterior | de loco Dan | Genes. XIV. com. XIV | contra Spinozam | praefationem praemisit | Christian. Frider. Boernervs | Theol. D. et in Acad. Lips. Prof. | primarivs. | Lipsiae | svmtibvs Io. Frid. Gleditschii B. Filii. | cIↄ Iↄ cc XXVI. | 4to. 4 bll. + 200 pp. + 4 bll.

375. G. B. Bilfinger: Notae breves in Spinosae methodum explicandi Scripturas. Francof. 1732. 4to.

376. Doutes | sur la | religion | Suivies de | l'analyse | du traité, | theologi-politique | de | Spinosa | Par le Comte de Boulainvilliers. | Londres, | MDCCLXVII. | 8vo. (104) pp.

377. Isidor Kämpf: B. von Spinoza's Tractatus theologico-politicus. (Orient. III. Literaturblatt 34, Col. 529—33; 35 Col. 545—51; 46 Col. 721—26, 740—46.)

378. Spinoza | als Kritiker und Ausleger des Alten Testaments. | Ein | Beitrag zur Geschichte der alt-testamentlichen Kritik und Exegese | von | Professor Siegfried. | Nebst dem | Jahresbericht des Rectors. | Einladungsprogramm | zu der | am 21. Mai 1867 | stattfindenden | dreihundert und vierundzwanzigsten Stiftungsfeier | der | Königlichen Landesſchule Pforta. | Naumburg, | Druck von Heinrich Sieling. | 1867. | 4to. (54) + XXIV pp.

379. Spinoza's | Theologisch-Politischer | Tractat | auf seine Quellen geprüft | von | Dr. M. Joël, | Rabbiner der Israelit. Gemeinde zu Breslau. | Breslau. | Schletter'sche Buchhandlung (H. Skutsch). | 1870. | 8vo. XII + 76 pp.

Dr. H. Graetz schrijft (Geschichte der Juden X, Note I p. XI): Die Frage ist noch nicht einmal aufgeworfen, wie haben sich Spinoza's gebildete jüdische Zeitgenossen, meistens in Amsterdam, zu seinem antijüdischen Systeme verhalten? Es scheint nämlich, dass nur Wenige derselben Notiz davon genommen haben, wenn man von Thomas de Pinedo absieht, der nur hin und wieder Spinoza's Ansicht bekämpft, ferner von dem Wirrkopf de Barrios, der nicht wusste, was er schmierte, und endlich von Jakob de Andrade Belozino, der zwar einen Theologo religioso contra el Theologo Politico de ... Espinoza geschrieben hat, aber erst lange nach Spinoza's Tod. Belozino's Geburt fällt 1657 (Maskir III. S. 58).

2. Bestrijding van het systeem.

380. Wederlegging | Van de | Ethica of Zede-Kunſt, | Van | Benedictus de Spinoza. | Voornamentlijk omtrent het Weſen ende de Natuur | van | God en van onſe Ziel. | Waer in met kracht van redenen uyt ons aendachtig verſtant | opgenomen, | niet alleen de Grondveſten van ſijn bewijſen van Atheiſterie | ontzenuwt en gerefuteert worden, maer ook doorgaens klaer | getoont dat hy de Meetkundige Betoginge, daer het op de | klem der ſaeken aen komt, niet voldoet. | Door | De Heer Willem van Blyenbergh, | Uyt de Vroedſchap en Theſaurier der Stede Dordrecht. [▭ Ardua quæ pulchra.] Tot Dordrecht, | By de Weduwe van Jasper, en by Dirck Goris, woonende | by de Wijnbrugh, in de Griffioen. Anno 1682. | 4to. 8 bll. + 354 pp.

381. 't Mom-aensicht | der | atheistery | Afgerukt door een Verhandeling van den | aengeboren stand | der | menschen, | Vervattende niet alleen een Betoogh van de Rechtſinnige | Stellinge; maer ook voornamentlijk een Grondige Wederleg- | ging van de tegenſtrijdige Waen-gevoelens en in 't byſon- | der van de geheele | sedekonst, | Van | Benedictus de Spinoza. | Door A. V. | Modicè Philoſophari, Chriſtianum. [▭] t' Amsterdam, | By Wilhelmus Goeree, Boek-verkooper op 't Rokin | in Cicero. 1683. | 4to. 12 bll. + 90 pp. + 1 bl.

De voorrede is onderteekend door Adriaen Verwer.

382. Petrus Poiret: Fundamenta atheismi eversa, sive specimen absurditatis Spinozianae. (Cogitationes rationalis de Deo, anima et malo. Amstelodami 1685. 8vo).

383. Korte en bondige | weederlegging, | van het | wiskunstig bewijs | van | B. D. Spinosa, | Met welk hij zijn | atheistise gronden, | Heeft gepoogd te bekrachtigen, in zijn na zijn dood, | uijtgegeeven werken. Door de wijdberoemde Heer | Henrikus Morus. | Uijt het Latijn vertaald. | Waar achter is gevoegd, een andere Weerlegging, | van het zelfde, op het aanraaden van dezelfde | Heer, door de Vertaaler uijtgegeeven. | Gedrukt, in 't Jaar M. DC. LXXXVII. | 4to. 3 bll. + 114 pp.

384. Christoph. Wittichii | Anti-Spinoza | Sive | examen ethices | Benedicti de Spinoza, | Et | commentarius | de | deo | Et ejus attributis. [ornament] Amstelædami, | Apud Joannem Wolters. MDCXXXX. | 4to. 6 bll. + 424 pp.

Regel 2, 5, 9 en de naam des drukkers rood. Cf. Bibliothèque universelle. Tome XXIII pp. 323 e. v.

385. Ondersoek | van de | zede-konst | van | Benedictus de Spinoza, | en een | verhandelinge | van | god | en desselfs | eigenschappen. | In het Latyn beſchreeven door de | Hr. Christophorus Wittichius, | In ſijn leven Profeſſor der Godgeleerdheid in de Hoge School tot Leiden. | Vertaald door Abraham van Poot, M. D. [ornament] Tot Amsterdam, | By Joannis en Gillis Janssonius van Waesberge. 1695. | 4to. 8 bll. + 576 pp.

Regel 1, 3, 5, 9, 13 en de naam des uitgevers rood.

386. M. Walther: de existentia diabolorum contra Spinozam. Viteb. 1692. 4to.

387. Henrici Horchii Investigationes Theologicae VIII. circa origines rerum ex Deo, contra Spinosam. Herborn. 1692. 4to.

Cf. Boeksaal van Europe 1693. Dec. p. 525.

388. D. François Lami Benedictin: Le Nouvel Athéisme renversé, ou Réfutation du Système de Spinosa, tirée pour la plupart de la connoissance de la nature de l'homme. Paris 1696.

Cf. Chevrœana, part. II (Amst. 1700, 8vo), p. 100. Oeuvres de Bossuet, édit. de Besançon, tome XVII, Lettre 145.

389. Petri Jens Phil. & Med. Doct. | examen philosophicvm | Sextæ Definitionis Part. I. Eth. | Benedicti de Spinoza, | Sive | prodromvs animadversionvm | ſuper unico Veterum & Recentiorum Atheorum | argumento, nempe | vna svbstantia; | ubi infirmitas & vanitas argumentorum pro | ea evincetur. | Accedunt quædam necdum propoſita | argumenta pro vera | existentia dei. | Dordrechti | Apud Theodorum Goris ſub ſigno Gryphis. | cIↃ IↃ c xcVII. | 4to. 8 bll. + 66 pp.

390. The | Living Temple: | or a | designed improvement | on

that Notion that | a good Man | is the | Temple of God. | Part I | concerning God's Existence, and his conversibleness with man. | Against Atheisme, or the Epicurian Deism. | By John Howe M. A. | London 1702. | 8vo. (xxxvi) + 366 pp. Part II | containing | animadversions | on Spinoza, | and | a french writer pretending to confute him. | London 1702. | (xxii) + 470 pp.

391. Q. D. B. V. | Benedictvm | de Spinoza | atheismi convictvm, | contra | avtorem | praefationis | in | opera eivs posthvma, | praeside | M. Jacobo Staalkopff, | pvblico ervditorvm | examini | sistet | D. Septembr. MDCCVII. | Jo. Philippvs Andersen, | Stada-Bremensis. | Gryphiswaldiæ, | Typis Danielis Benjaminis Strackii, | Reg. Acad. Typogr. | 4to. 28 pp. + 1 bl.

392. Jac. Staalkopff: Dissertatio de atheismo Bened. de Spinoza, adversus Godofridum Arnoldum. Gryphiswaldiae. 1707. 4to.

393. Jac. Staalkopff: Dissertatio de atheismo Bened. de Spinoza, adversus Joan. Geo. Wachterum. Gryphiswaldiae. 1707. 4to.

394. Numen Spinozæ | in refutationem erroris atheistici, | Qvod Religio | sit cogi conscia, | sub auspiciis divinis | et consentiente magnifico theologorum ordine, | præside | viro magnifico et summe | reverendo, | Dn. Johanne Joachim | Weidenero, | phil. & ss. theol. doctore, ac prof. p. o., ad | div. mariæ p. vigilantissimo & hodie acad. | rectore, | in celeberrima roseti varniaca, | Anno MDCCIX. die XXVI. April. | Amicæ ventilationi | exponit | Joachim Christianus Hoffmannus, | Saxo-Lauenburgenſis. | Rostochii, | Typis Joh. WepplingI, Seren. Princ. & Acad. Typogr. | 4to. (30) pp. Sine dato.

395. Henrici Horchii | Eſchvega-Haſſi | archetypus | Seu | scrutinium naturæ | spiritualis et corporeæ, | generaliter spectatæ, | Ex | Conſideratione Dei, | tanquam | Summi rerum Exemplaris; | Nec non | compendium | spinozismi | confutatum. [ornament] Marburgi Cattorum, | Impenſis Auctoris & Typis Johannis Kürsneri, | Acad. Typographi, Anno Domini MDCCXIII. | 4to. 4 bll. + 162 + 103 pp.

396. Iacobi. Staalkopffii. | aedis. divi. georgii. apvd. vismarienses. pasto- | ris. et. consistorii. regii, assessoris. | animadversiones. | svccinctae. | in. | definitionem. secvndam. partis. | primae. ethices. | Benedicti. de. Spinoza. | vt. et. | illivs. confvtationem. | a. | Petro. Poireto. scriptam. | accedit. | tentamen. introdvctionis | in. | historiam. | conciliatorvm. biblicorvm. | ad. | virvm. praenobilissimvm. ac. amplissimvm. | dominvm. | Henricvm. Tanckivm. | ICtvm. plane. eximivm. et. | reipvblicae. | vismariensis | senatorem. prvdentissimvm. | Lipsiae. et. Wismariae. | apvd. Sam. Gottlieb Lochmann. bibliopolam. | MDCCXXIV. | 4to. 4 bll. + 78 pp. + 7 bll.

397. De | bedrieglyke | philosooph | Ontdekt, | uyt | De nagelaten Werken | Van | Benedictus de Spinosa. | En | In 't Ligt gegeven | Door | Nicolaas Hartman, | Predikant te Zwolle. [▭] Te Zwolle, | Gedrukt by D. Rampen en F. Clement, | Boek- en Papierverkopers in de Dieſerſtraat 1724. | 8vo. 4 bll. + (142) pp.

398. W. A. B. a Steinwehr: Creatio universi ex materia aeterna non ex nihilo ruinos. confutation. Spinozismi fundam. Viteb. 1727.

399. Exposition | des sentiments de | Spinosa. | Avec un Examen de la | réfutation faite par | Monſieur Régis de | Spinosa, sur l'existence | Et la nature de Dieu. | 4to.

Handschrift van 153 pp., geschreven circa 1740 en waarvan de titel behoorde te luiden: Exposition des sentiments de Spinosa. Avec un Examen de la réfutation de Spinoza, faite par &c. „Pierre Sylvain Régis (1632—1707) lehrte zuerst in Toulouse und Montpellier, dann aber in Paris den Cartesianismus und galt lange Zeit als der erste Repräsentant desselben in seiner unverfälschten Gestalt". Erdmann.

400. Berhard Friedrich Quistorp: Commentatio de atheismo [Bened. Spinozae]. Rostoch. 1743. 4to.

401. Preuves de la religion de J. C. contre les Spinosistes & les Déïstes. Par M. L.[aurent] F[rançois]. A Paris ruë S. Jacques chez la Veuve Etienne & Jean Herissant &c. M. DCC. LI. 12mo. IV voll.

Cf. Mémoires de Trévoux 1751 juillet pp. 1547—1566, septembre 2040—2065, novembre 2386—2407; 1752 avril pp. 850—878, novembre 2631—2646.

402. Gronden | van | zekerheid. | Of de | regte betoogwyze | der | wiskundigen | So in het Denkbeeldige, als in het Zakelyke: | Ter Wederlegging van Spinosaas Denkbeeldig Samenſtel; | En

Ter aanleiding van eene Sekere Sakelyke | Wysbegeerte, | aangetoont, | door | Bernard Nieuwentyt, M. D. | Den derden Druk. [ornament] Te Amsterdam, | By Adrianus Douci, Boekverkooper, op de Voorburgwal, | agter 't Stadhuys. 1754. | 4to. 28 bll. + 456 pp.

Regel 1, 5, 7, 9 (het woord Spinosaas), 11, 14 en de naam des uitgevers rood.

403. M. Balthasar Münter: Theologiae naturalis polemicae Specimen, exhibens Historiam, Dogmata et Refutationem Systematis illius, quod a Benedicto de Spinoza nomen habet. Jenae, 1759. 4to.

404. August Ernst Renthe: Probatio, quod Bened. de Spinoza graviter errans non fuerit atheus. Coeth. 1766—67. 8vo.

Cf. Bibliographie biographique par E. M. Oettinger. (Paris 1850) pp. 629, 630.

405. Lucii Dispp. de Spinoza atheismi conuicto. Wittenb.

406. Philosophical Touchstone; or, Observations on Sir Kenelm Digby's Discourse on the Nature of Bodies and of the reasonable Soul; and Spinoza's Opinion of the Mortality of the Soul. London 1645 (!).

407. Philalethes: demonstration de la foiblesse de l'argument de Spinoze touchant la substance unique absolument infinite.

Ergends aangehaald, maar ik herinner mij de bron niet meer. Evenmin ken ik het ergends geciteerde geschrift van Montbeillard: De l'Etique de Spinoza.

408. Alex. von Oettingen: Spinoza's Ethik und der moderne Materialismus. (Zeitschrift für Theologie und Kirche von Kliefoth und Mejer. 1866, Bd. VII. Heft 3, pp. 279—316).

VI.

MONOGRAFIËN OVER DE LEER VAN SPINOZA.

409. G. G. Fülleborn: Spinozae Pantheismus und System. (Beyträge zur Geschichte der Philosophie. III. pp. 34, 105 seqq. Züllichau 1793. 8vo).

410. Christian Garve: Ueber das theologische System des Spinoza. Ein Nachtrag zu der Abhandlung ... (Ueber das Daseyn Gottes. Eine nachgelassene Abhandlung. Neue Auflage. Breslau, 1807. bey Wilhelm Gottlieb Korn. 8vo. pp. 241—50).

De eerste druk verscheen in 1802.

411. Chr. Friedr. Ammon: Grundzüge der Theologie des Spinoza. (Kritisches Journal der theologischen Literatur. Nürnberg. 1813. I pp. 1 e. v.)

412. De Deo Spinozae commentatio critica, publ. defendet B. H. C. Lommatzsch, Dr. phil. Jenae 1815. 4to. (30) pp.

413. Nova | spinozismi delineatio | Dissertatio inavgvralis | qvam | amplissimi philosophorvm ordinis | avctoritate | pro facvltate legendi | in academia georgia avgvsta | rite adipiscenda | D. XXIV. Aprilis MDCCCXVII. | Pvblice defendet | Ernestvs Stiedenroth | Philos. Doct., Art. Liberall. Mag. | Gottingae | typis Christiani Herbst | typogr. acad. | 8vo. (40) pp.

414. Spinozae de jure naturae sententia denuo examinata, nuntiat Guil. Traug. Krug. Lipsiae 1825 4to. 20 pp.

415. Der Pantheismus | nach seinen verschiedenen Hauptformen, seinem | Ursprung und Fortgange, seinem speculativen | und praktischen Werth und Gehalt. | Ein Beitrag | zur | Geschichte und Kritik dieser Lehre | in | alter und neuer Philosophie | von | Gottlieb Benjamin Jäsche, | Kaiserlich Russischem Staatsrath und Professor der Philosophie | in Dorpat. | Erster Band. | Berlin, 1826. | Gedruckt und verlegt | bei G. Reimer. | 8vo. VIII + 240 pp. Zweiter Band. 1828. LVIII + (326) pp. + 1 bl. Dritter Band. 1832. XXXII + 404 pp. + 2 bll.

In deel II: Sechster Abschnitt. Die Lehre des ἓν καὶ πᾶν unter der Form einer wissenschaftlich begründeten und ausgebildeten Lehre der Immanenz in den pantheistischen Systemen des G. Bruno und des Spinoza. pp. 184 e. v. II. Abtheilung. Der Pantheismus der neuern realistisch-dogmatischen Metaphysik, als Spinozismus. pp. 221—325. Cf. het strijdschrift, tegen het eerste deel, door H. Ritter: Die Halbkantianer und der Pantheismus. Berlin 1827. 8vo.

416. De | Spinozae | philosophia | dissertatio. | Scripsit | Dr. Carolus Rosenkranz. | Halae et Lipsiae, | apud Reinickium et Comp. | 1828. | 8vo. (60) pp.

417. Explicatio spinozismi. | Dissertatio inauguralis | quam | amplissimi philosophorum ordinis | auctoritate | pro summis | in philosophia honoribus | in | universitate litteraria | berolinensi | rite adipiscendis | D. XV. M. septembr. A. MDCCCXXVIII. | hora XI. | publice defendet Ludovicus Boumann | Berolinensis. | Opponentibus: | H. Roetscher, dr. phil. | C. Michelet, dr. phil. | E. Ilgen, dr. phil. | Berolini | typis Feisterianis et Eisersdorffianis. | MDCCCXXVIII. | 8vo. IV + 106 pp. + 1 bl.

418. Benedicti Spinosae | doctrina | ex ethica eius recensita. | Dissertatio inauguralis | quam | amplissimi philosophorum marburgensium | ordinis | auctoritate et consensu | ad | summos in philosophia honores | rite capessendos | scripsit | Conradus Matthias. | Marburgi. | Typis Kriegerianis Academicis. | MDCCCXXIX. | 8vo. 48 pp.

419. Dissertatio | inauguralis. | De notione absolute infinitae | substantiae, | in | Spinozae ethice constituta, | quaestio metaphysica. | Auctore | Henr. Eduardo Roer, | philosophiae doctore. | Berolini. | Typis Trowitzschi et filii. | MDCCCXXXIII. | 8vo. (28) pp.

420. Spinozae | systema philosophicum | adumbratum. | Dissertatio inauguralis | quam | auctoritate amplissimi | philosophorum | in | academia georgia augusto | ordinis | ad summos in philosophia honores | adipiscendos | scripsit | Carolus Thomas | Regiomontanus. | Regimontii Borussorum. | Impressit Conradus Paschke. [1835.] 8vo. (80) pp. + 1 bl.

421. Henri Martin: Dissertatio de philosophicarum B. de Spinoza doctrinarum systemate. 1836. 8vo.

422. J. A. Voigtländer: Entwicklung des Christenthums zur Weltreligion. Fragmente nach Spinoza. Leipzig 1836. 8vo.

423. J. A. Voigtländer: Spinoza nicht Pantheist ſondern Theist. (Theologiſche Studien und Kritiken. Heidelberg. 1841. 8vo. Drittes Heft. pp. 653—72.)

424. Car. Thomas: De relatione quae inter Spinozae substantiam et attributa intercedit dissertatio. Regimontii 1839. 8vo.

425. Dr. J. E. Erdmann: Die Grundbegriffe des Spinozismus. (Vermischte Aufsätze. Leipzig 1846. Verlag von Fr. Chr. Wilh. Vogel. 8vo. pp. 118—192.)

426. Spinoza's | Individualismus und Pantheismus | von | Karl Thomas. | Königsberg 1848. | In Commission bei Adolph Samter. | 8vo. (40) pp.

427. Der | Spinozismus | als | Unendliches Revolutionsprincip | und ſein | Gegenſatz. | Ein zur Feier der Geburt Sr. Majeſtät des Königs in der Königl. | Deutſchen Geſellſchaft zu Königsberg in Pr. am 16. Oct. 1848 | gehaltene Rede. | Von | Dr. G. F. Taute, | Profeſſor. | Königsberg. | Verlag von Tag & Koch. | 1848. | 8vo. 48 pp.

428. De | cognitionis generibus Spinozae, | Disputatio, | quam | Venia Ampl. Philosophorum Ordinis | Ad Imp. Litt. Univ. Alex. in Fennia | et | Praeside | Germundo Frederico Aminoff, | Professore Philosophiae Publico et Ordinario, | pro summis in philosophia honoribus | publico examini subjicit | Zacharias Ioachim Cleve, | Philos. Licent. et Docens. | In Aud. Philos. die 29. Maji 1850. | h. a. m. s. | Helsingforsiae. | Litteris Frenckellianis. | 4to. 32 pp.

429. Uber | Spinoza's Grundgedanken | und dessen Erfolg. | Vorgetragen in der Königlichen Akademie der Wissenschaften | von | Adolf Trendelenburg. | Berlin 1850. | Gedruckt in der Druckerei der K. Akademie der Wissenschaften. | Bei Gustav Bethge. | Sparwaldbrücke N° 16. | 4to. 58 pp.

Herdrukt in Trendelenburgs Historische Beiträge zur Philosophie. Zweiter Band. Vermischte Abhandlungen. Berlin. Verlag von G. Bethge. 1855. 8vo. pp. 31—111. Cf. de artikelen van dr. J. Frauenstädt en dr. H. Ulrici, Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik. XXV. Halle 1854. 8vo. pp. 77—114.

430. Spinoza's Lehre | vom | Verhältniſz der Subſtanz | zu | ihren Beſtimmtheiten, | dargeſtellt | von | C. H—r. | Bern. | Druck und Verlag von C. A. Jenni, Vater. | 1850. | 8vo. 62 pp.

Van dr. C. Hebler.

431. Ueber einige logische Fehler | der | Spinozistischen Ethik. | Von | Prof. Zimmermann, in Olmütz. | (Aus dem October-Hefte des Jahrganges 1850 der Sitzungsberichte der philos. his-

tor. | Classe der kais. Akademie der Wissenschaften besonders abgedruckt). 8vo. 14 pp. II. (Aus dem April-Hefte des Jahrganges 1851...) 16 pp.

432. Spinoza's Staatslehre. | Zum Ersten Male dargestellt. | Von | J. E. Horn. | Höchstes Staatsgesetz ist des Volkes Wol, | dem Alles, Menschliches und Göttliches, | anbequemt werden musz. | Spinoza: Theol. Polit. Trakt. XIX. 24. | Dessau, | Druck und Verlag von Moritz Katz (Gebrüder Katz). | 1851. | 8vo. 3 bll. + (202) pp.

433. Symbola | ad penitiorem notitiam doctrinae | quam Spinoza de substantia proposuit. | Dissertatio philosophica | quam scripsit | et ad summos in philosophia honores | auctoritate amplissimi philosophorum ordinis | in universitate fridericia guilelmia rhenana | rite impetrandos | una cum adiectis thesibus | die IV. mensis augusti A. MDCCCLVIII. | palam defendet | Alphonsus a Raesfeld | Guestphalus. | Adversariorum partes suscipient: | Guilelmus Altenburg, stud. phil. | Petrus Gross, dd. phil. | Henricus Meyer, stud. phil. | Bonnae, | formis Carthausii. | 8vo. (34) pp. + 1 bl.

434. Spinozæ doctrina | de volvntatis hvmanæ natvra | exponitvr et examinatvr. | Dissertatio inavgvralis | qvam consensv et avctoritate amplissimi | philosophorvm ordinis in academia fridericiana | halensi cvm vitebergensi consociata ad svmmos | in philosophia honores rite capessendos d. VIII. | m. avgvsti a. MDCCCLXVIII hora XII vna cvm | sententiis controversis pvblice defendet | avctor | Fridericvs Vrtel | Saxo-Borvssvs. | Adversariorvm partes svscipient: | G. Lohe, stvd. phil. | O. Salau, stvd. theol. | Halis Saxonvm | formis orphanotrophei | A. MDCCCLVIII. 8vo. (38) pp.

435. Jahresbericht | über die | Königstädtische Realschule, | durch welchen zu der | Dienstag den 21. September 1858 | (Vormittags von 8—12½ und Nachmittags von 2—6 Uhr) | stattfindenden | öffentlichen Prüfung der Schüler | ehrerbietigst einladet | Th. Dielitz, | Director und Professor. | Inhalt: | 1) Benedicti de Spinoza de rebus singularibus doctrina. Vom Lehrer F. E. Bader. | 2) Schulnachrichten vom Director. | Berlin, 1858. | Druck von C. A. Schiementz u. Co., Spandauerstr. 48. | 4to. 44 pp.

436. Der | chriſtlich ergänzte Spinozismus, | die allein mögliche | Vorſtellung vom wahrhaft göttlichen Sein. | Eine Skizze | in vier Abtheilungen. | Würzburg. | Verlag von Paul Halm. | 1858. | 8vo. 24 pp.

Met vier houtsneden.

437. Spinoza | over Jezus Christus en zijne opstanding. | Door | P. Hofstede de Groot. | 8vo. 14 pp.

Overdruk uit Waarheid in Liefde, Groningen 1863.

438. De | doctrina | Spinozae | de mente hvmana. | Diſſertatio inavgvralis | qvam consensv et avctoritate amplissimi | philosophorvm ordinis in academia fridericiana | halensi cvm vitebergensi consociata ad ſvmmos | in philosophia honores rite capessendos D. XII. | M. Avgvsti A. MDCCCLXV hora XI. in avditorio | maximo vna cvm thesibvs a se propositis | pvblice defendet | avctor | Pavlvs Kramer | Berolinensis. | Adverſariorvm partes ſvscipient: | C. Muff, Dr. Phil. | A. Sommer, Stvd. Math. | Halis Saxonvm | Formis Orphanotrophei. | 8vo. 38 pp. + 1 bl.

439. Ueber Spinoza's Religionsphilosophie. Von Chr. Thilo. (Zeitſchrift für exacte Philosophie im Sinne des neuen Realismus. In Verbindung mit mehreren Gelehrten Herausgegeben von Dr. P. H. Th. Allihn und Dr. T. Ziller. Leipzig Louis Pernitzsch. 8vo. VI. 1866. pp. 113—145, 389—409. VII. 1867. pp. 60—97.)

440. De | Spinozae natura naturante | et natura naturata | dissertationem metaphysicam | scripsit | Waldemarus Hayduck, | philos. doctor, aa. ll. mag. | Vratislaviae. | Apud L. F. Moske. | Typis Grassi, Barthii et soc. (W. Friedrich). 1867. | 8vo. 52 pp.

441. Die Lehren | von | Raum, Zeit und Mathematik | in der | neueren Philosophie | nach ihrem ganzen Einfluss dargestellt und beurtheilt | von | Dr. Joh. Julius Baumann, | Professor am Gymnasium zu Frankfurt am Main. | I. Band: | Suarez, Descartes, Spinoza, Hobbes, Locke, Newton. | Berlin. | Druck und Verlag von Georg Reimer. | 1868. | 8vo. XII + (516) pp.

CORRIGENDA:

13. A treatise | partly | Theological | and Partly | Political, | containing some few | discourses | to prove that the liberty of Phi- | losophising (that is, making | use of natural reason) may be allowed | without any prejudice to Piety or to the Peace | of any Commonwealth. And that the loſs | of public Peace and Religion itself must necessarely | follow where ſuch a liberty of reasoning is | taken away. | (John, Epist. I Chap IV v. 13. Hereby know we, that we dwell in God, and God in us, because he hath given us of his spirit. | Translated out of Latin. | London, Printed in the year 1689. | 8vo. XVI + 452 pp.

32. A treatise on politics. | Translated from | the Latin | of | Benedict Spinoza. | By | William Maccall. | London; | Holyoake & C°:, 147 Fleet Street. | 1854. | 8vo (116) pp.

55. Spinoza reviv'd. . . .

64*a*. De religie | Vande | Hollanders, | Vertoont in diversche Brieven. | Gheschreven door een Officier vande | Coninckl ijcke Fransche Armée, | aen eenen Profeſſeur vande | Theologie in Berne. [ornament] Tot Ceulen, | Gedruckt by Pieter Meertenſz. | Anno 1673. | 12mo. 176 pp.

72 & 73 zijn geschreven door Aert Wolsgreen en gedrukt te Amsterdam.

101*a*. Traité | des | trois imposteurs. | 8vo. (138) pp.
Gedrukt in Holland.

134. Van dit werk is een „tweede herziene en vermeerderde druk" ter perse bij H. A. M. Roelants te Schiedam.

8

182. De liegende en bedriegende | vrygeest, | Ontmaskert in een | andwoord | Aan den vermomden | Constantius Prudens, | Op zyn Missive, waar in hy overbrieft de beden- | kingen der Vrygeesten tegen het Opstel en de | Wederlegging hunner gruwelleere, benevens | de Wederandwoord aan Theophilus. | Hier by is gevoegt, | A. Geulinx Medemaat van B. de Spinoza, | en der Vrygeesten. | Met een Toegift. | Door | Carolus Tuinman, | Predikant te Middelburg. | Jude vers 12, 13. | Zy zyn als Boomen in het afgaan van den Herfst, | onvruchtbaar, tweemaal verstorven [ende] ont- | wortelt: Wilde baaren der Zee, haar | eigene schande opschuimende. [▭] Te Middelburg, | By Jacobus Boter, Simon Clement en Willeboord | Eling, Boekverkoopers. 1715. | 8vo. 8 bll. 184 & 56 pp.

Hieruit blijkt, pag. 2, dat Tuinman het er voor hield dat Marinus Booms zich onder den pseudo-naam Constantius Prudens verscholen had.

234. Noodige aanmerkingen | Over een Boeksken, dat tot ſyn Op-ſchrift draagt, | De Eenige | gereformeerde | Waarheid, | enz. Ofte | christelyke kinder-leer, | In XXXVI Vragen en Antwoorden | Opgesteld en Uitgegeven door het Collegie, | Het welke men den naam geeft van | Hebreen. | Benevens een | Na-reden | Tegen | D. Fredericus van Leenhof. | Door | Johannes d'Outrein | Bedienaar des H. Evangeliums, en Profeſſor in de Illuſtre Schoole | te Dordrecht. [▭] Te Dordrecht, Gedrukt by Joannes van Braam, Boek- | verkooper, Ordinaris Stads Drukker, by de Beurs, Anno 1704. | 4to. 12 bll. + 82 pp.

246. Artikelen | tot Satisfactie, | van de Eerw. Kerken- | Raad van Zwolle, | voorgeſtelt aan | Dn. Fred. van Leenhof, | en by ſyn E. ondertekent, | Wegens ſyn uitgegeven Boeken, genaamt den | Hemel op Aarden, deſſelfs Op- | heldering, en Korte | Andwoord. | Te Zwolle, by Gerrit Tydeman. 1704. | 4to. 20 pp.

424*a*. Spinoza | als Metaphysiker | vom | Standpunkte der historischen Kritik. | Von | Dr. Karl Thomas. | Königsberg. | In Comsion bei Gräfe und Unzer. | 1840. | 8vo. (VIII) + 176 pp.

ALFABETIESCH REGISTER.

